

SZEMLE, ISMERTETÉSEK

Benkő Loránd (1921–2011)

2011. január 17-én, egy hónappal 89. születésnapja után, budapesti otthonában hosszú betegség után elhunyt Benkő Loránd, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteletbeli elnöke, az ELTE professor emeritusa. Nagy részvét mellett február 15-én helyezték örök nyugalomra a Farkasréti temetőben, szeretett felesége mellé. Személyében az egyetemes magyar nyelvtudomány egyik legjelentősebb alakja távozott az élők sorából. Ahhoz a nyelvésznevezdékhez tartozott, amelynek tagjai a huszadik század második felében alkották meg maradandó életművüket: közéjük tartozott mások mellett Hadrovics László, Balázs János, Imre Samu, Kiss Lajos és Mollay Károly is.

Benkő Loránd 1921. december 19-én Nagyváradon született: édesapja református lelkész, édesanyja tanítónő volt. Bár a család helyzete miatt édesanyjával már korán Magyarországra került, kapcsolatai az erdélyi rokonokkal és barátokkal élete utolsó pillanataig szorosak maradtak. Testvére, Benkő Samu művelődéstörténész ma is Kolozsváron él. Ezek a kapcsolatok az érzelmi kötődésen túl későbbi tudományos munkásságának több területét is meghatározták.

Az általános iskolát hatosztályos összevont Klebelsberg-iskolában végezte el Pusztatúrpásztón és Túrkevéen. A szegedi Klauzál Gábor Reálgimnáziumban érettségizett, ahol kiváló tanároktól tanulhatta a magyar nyelvet és irodalmat, valamint a társadalomtudományokat. Ennek ellenére azt tervezte, hogy erdőmérnök lesz, de édesanyja rábeszélésére mégis a bölcsészeti pályát választotta. 1941-ben beiratkozott a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem magyar–olasz–történelem szakára. Kezdetben inkább az irodalomtörténet iránt érdeklődött, de két kiváló tanárának hatására a nyelvészet felé fordult. Kolozsváron akkoriban Mészöly Gedeon volt a finnugor professzor, akinek előadásait élvezettel hallgatta. Szabó T. Attila pedig felfedezte Benkő Lorándban a nyelvészet iránti hajlandóságot, és szelíd erőszakkal irányította őt át a nyelvtudomány területére. Kapcsolatuk hamarosan évtizedekig tartó őszinte barátsággá alakult.

A történelem hullámai 1944-ben átsodorták őt Erdélyből Budapestre, ahol a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait, s 1945-ben szerzett tanári diplomát. Ebben az időben a jószerencse is melléje szegődött: egyik beszélgetésünk alkalmával mesélte el, miként tudott az utolsó pillanatban elrejtőzni a razziazó szovjet katonák elől, akik a háromnapos „málenkij robot”-hoz gyűjtöttek embereket. Ezzel

megmenekült attól a sorstól, ami viszont kijutott későbbi nyelvész kollégáinak, Kiss Lajosnak és Mollay Károlynak, akik évekig voltak hadifoglyok a Szovjetunióban.

A budapesti egyetemen Pais Dezső személyisége hatott rá leginkább. Bár a szó hagyományos értelmében nem volt tanítványa a korszak kiemelkedő magyar nyelvészenek, Pais Dezső szeretettel fogadta, amikor doktorálási szándékával jelentkezett nála. Különbőféle területeken jó negyedszázadot dolgoztak együtt: ebből meghatározó volt az 1953 és 1973 közötti időszak, amikor együtt szerkesztették a Magyar Nyelvet.

Benkő Loránd tudományos pályafutása 1946-ban kezdődött (ekkor védte meg bölcsészdoktori értekezését is): tanársegédnek nevezték ki a Kelet-európai Tudományos Intézet részét képező Magyarástudományi Intézetbe, ahol mások mellett Deme László, Kálmán Béla és Lőrincze Lajos társaságában dolgozott 1949-ig. Ennek az intézetnek a felszámolása révén jött létre egyebek között az MTA Nyelvtudományi Intézete, ahol 1950 és 1951 között tudományos kutatóként dolgozott. Ezt követően adjunktusi beosztásban visszakерült az egyetemre (melyet akkor már Eötvös Loránd Tudományegyetemnek hívtak), ahonnan 1991-ben vonult hivatalosan nyugalomba, de még évekig tartott speciális kollégiumokat – 1996-tól emeritus professzorként –, és amikor egészségi állapota már gyengébb volt, lakásán tartotta a mindig számos érdeklődőt vonzó névtani óráit. 1953-ban nevezték ki egyetemi docenssé, 1959-ben pedig egyetemi tanárrá. Az 1950-es évek közepén Szegedre akarták küldeni a nyugalomba vonult Mészöly Gedeon helyére, de ő ezt nem fogadta el. Aligha sejtette, hogy Pais Dezsőt az 1956-os tevékenysége miatt (az egyetem forradalmi bizottságának elnöke volt) idő előtt ártatlanul nyugdíjba kényszerítik. Így lett 1959-ben a Magyar Nyelvtudományi Tanszék (később a Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék) vezetője, mely tisztséget nyugdíjazásáig viselte. A tanszék vezetése mellett három évig dékánhelyettes (1963–1966), majd 1967 és 1974 között rektorhelyettes volt. Tudománypolitikai szempontból egyik szakasz sem volt könnyűnek mondható.

Egyetemi oktató- és szervezőmunkája mellett harmincöt éven át, 1960-tól 1995-ig félállásban osztályvezetőként az MTA Nyelvtudományi Intézetében a Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztályon folyó nagy munkálatokat is irányította: a keddi és pénteki „zsúrfixekek” (kötelező intézeti napok) elképzelhetetlenek voltak nélküle.

Mindezen tevékenysége mellett tudományos pályája is töretlenül ívelt felfelé. 1952-ben addigi tudományos tevékenységéért megkapta a nyelvstudomány kandidátusa fokozatot. 1960-ban akadémiai doktor lett: ezt a fokozatot A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában című könyvével érdemelte ki. 1965-ben lett az MTA levelező, majd 1976-ban rendes tagja. Mindezekkel együtt más irányú elfoglaltsággal, felelősséggel járó feladatai is keletkeztek. 1954-ben jelent meg a Helyesírási szabályzat 10., nagy port kavaráo kiadáása. Az ügyekbe mindenféle illetéktelen szervek beleszóltak, amit az MTA Helyesírási Főbizottságának akkori elnöke, Pais Dezső megelégett, s lemondott ebbéli tisztségéről. Ekkor bízták meg a bizottság titkárával, Benkő Lorándot az elnöki teendőik ellátásával: 1960-ig töltötte be ezt a számos kellemetlenséggel járó posztot. Akadémikussá választásának évétől, 1965-től

rekord hosszúságú ideig, 1992-ig huszonhét éven át volt az MTA Nyelvtudományi Bizottságának elnöke. Ezt követően 1999-től 2002-ig az Akadémia Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottságának elnöke volt.

Az egyetemi és akadémiai tisztségek mellett több tudományos társaságban is vezető szerepet töltött be. A legfontosabb és a legkedvesebb a Magyar Nyelvtudományi Társaság volt számára, melynek 1977-től 2005-ig elnöke, ezt követően pedig haláláig a Társaság tiszteletbeli elnöke volt. Szily Kálmán és Melich János után ő viselhette harmadikként ezt a megtisztelő címet. 1977-től társelnöke, majd 1980–1990-ig alelnöke volt a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak. A Magyar Pedagógiai Társaság elnöki tisztét 1990–1991-ben töltötte be. A tudományos ismeretek szélesebb körű elterjesztését is fontosnak tartotta, ezért szívesen vállalta és látta el 1995 és 2000 között a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság elnöki teendőit.

Ezek a tisztségek természetesen igen sok idejét vették el, sok energiáját kötötték le. Számos esetben mondta, hogy nyugodtabb lett volna az élete, ha azt csupán a kutatásnak szentelhette volna. Ennek ellenére így is rendkívül gazdag és sokrétű életművet alkotott.

Számtalan cikke, rövidebb-hosszabb tanulmánya mellett tucatnyi könyvet írt a magyar nyelvtörténet, nyelvjárastan, névtan és tudománytörténet körében. Első monográfiája (*A Nyárárdmente földrajzi nevei*. Budapest, 1947) korai cikkeihez hasonlóan helynevekkel foglalkozik. Ez a kiadvány tulajdonképpen még szervesen kapcsolódik ahhoz a nagyszabású munkához, amelyet Szabó T. Attila indított el a történeti erdélyi helynévanyag összegyűjtésére. Az 1940-es évek végén hosszabb tanulmányt írt *A régi magyar személynévadás* címen, amely azonban 1949-ben mindössze 24 lapnyi terjedelemben jelenhetett meg. Szomorúan kellett tapasztalnia, hogy abban az időszakban ez a témakör politikai tekintetben nem volt kívánatos, miként a székelység településtörténetéről írt tanulmánya sem. Ez a Századok 1949-es évfolyamában jelent meg, ám ezt a számot bezúzták (1989-ben adták ki újra).

1957-ben jelent meg a Magyar nyelvjárástörténet, amely egyetemi tankönyvnek készült, de hatását tekintve egyben a magyar nyelvtörténeti kutatások egyik fontos műve is. Sajnálhatjuk, hogy Benkő Lorándnak később már nem volt alkalma az újabb dialektológiai vizsgálati eredmények alapján korszerűsíteni ezt a művét, pedig igen nagy szükség lenne rá.

A magyar nyelv történetével foglalkozó, jelentősebb terjedelmű munkáinak sora *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában* című könyvével kezdődött (1960). Nyelvtörténeti művei közül feltétlenül ki kell emelni az 1980-ban megjelent, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei* című kötetet. Ebben a műben szintetizálódik mindaz az átfogó tudás, amelyre Benkő Loránd nyelvtörténeti kutatásai révén szert tett. Az *ÁrpSzöv.*-öt (ahogy rövidítve szokás emlegetni) bízvást tekinthetjük egy ómagyar nyelvtannak, hiszen a szerző a négy korai szövegeimlékre alapozva a nyelv minden részrendszerével foglalkozik. Módszertani szempontból is mestermű, amely ötvözi a szakirodalmi előzményekből leszűrhető tanulságokat a számos újdonságot hozó saját kutatási eredményekkel.

Általánosabb érvényű, de alapvetően a magyar nyelvtörténetre alapozott elméleti-módszertani kutatásait foglalja össze az 1988-ban megjelent önálló kötete, *A történeti nyelvtudomány alapjai* (második kiadás: 1998; olasz fordítás: 2000). A mű, amely elsősorban az egyetemi magyar nyelvtörténeti oktatás céljait kívánja szolgálni, a nyelvi változások okairól, folyamatairól, ezek társadalmi beágyazottságáról és kulturális körülményeiről szóló gazdag ismereteket tartalmaz.

Alkotómunkájának utolsó szakaszában, amikor a különféle hivatalos teendők már nem rabolták el idejét, egyik kedvenc témájához nyúlt vissza: a korai magyarság történetének kérdéseire, mégpedig a legkorábbi magyar névanyagon keresztül bemutatva. Ehhez kapcsolódóan kezdett el foglalkozni az Anonymus-kérdéssel, melyről több szemeszteren át szakszemináriumokat is tartott. Tanári szobáját mindig zsúfolásig töltötték az érdeklődő hallgatók. Nagy szerencsémnek tartom, hogy több tanár kollégámmal együtt én is részese lehettem ezeknek az óráknak. Ennek az időszaknak a termései közé tartozik például a *Név és történelem* (1998), a *Beszélnék a múlt nevei* (2003) vagy *A Szovárd-kérdés* (2009). Korábbi tervei egyikének megvalósulása a *Nemzet és anyanyelve* című cikkgyűjteménye (1999). Ebben a nyelvtörténész szemével vizsgálja a nemzeti nyelv és a nyelvművelés kérdéseit.

Benkő Loránd neve elválaszthatatlanul kapcsolódik olyan nagy horderejű kollektív munkákhoz is, amelyek mérföldkőnek számítanak a magyar (de még az európai) nyelvtudományban is. Az egyik a *Magyar nyelvjárások atlasza: a Nyelvtudományi Intézetben az 1950-es évek elején részt vett a Bárczi Géza irányításával folyó munkálatok előkészítésében*, majd 1960-ig mintegy hetven kutatóponton összegyűjtötte a kérdőív I. részének anyagát. Ez a munka szakmai szempontból természetesen igen fontos volt számára, akár a dialektológiai, akár az ezekkel szorosan összefüggő nyelvtörténeti vagy településtörténeti kérdéseket nézzük. De legalább ilyen fontos volt, hogy megismerhette annak a korszaknak a társadalmi viszonyait is. Számos esetben beszélt arról, hogy milyen viszontagságok között folyt a munka, és különösen arról, hogy a Lőrincze Lajossal közösen végzett erdélyi gyűjtéseik során milyen megrendítő, de sokszor felemelő élményekben volt része. Az atlasz tényleges szerkesztési munkálataiban másfajta feladatai miatt már nem vett részt, de a hatalmas mű egyik lektoraként folyamatosan kapcsolatban állt a mások mellett Deme Lászlóból, Imre Samuból, Kálmán Bélából és Végh Józsefből álló munkaközösséggel.

A szótörténeti és etimológiai kutatások mindig is fontos helyet foglaltak el a magyar nyelvtudományban. Az 1960-as évek elején a Nyelvtudományi Intézetben félállású osztályvezetőként Benkő Loránd kapott megbízást arra, hogy szervezzen meg egy munkaközösséget, amely elkészíti az első teljes magyar etimológiai szótárt. Az ELTE és az Intézet munkatársaiból (köztük számos tanítványából) sikerült egy olyan közösséget létrehozni, amely áldozatos munkával, a körülményeket tekintve rövid idő, mintegy másfél évtized alatt megalkotta *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának*, a TESz-nek három vaskos kötetét, melyek 1967 és 1976 között láttak napvilágot. Ez a nemzetközi mércével mérve is kiemelkedő kézikönyv nyilvánvalóan

nem egyetlen ember egyéni alkotása, hanem benne van a szócikkírók, szerkesztők és lektorok tudományos munkája is. Főszerkesztőként azonban Benkő Loránd meghatározó szerepet játszott a koncepció kialakításában és a szócikkek megformálásában is.

Hasonló szerepet játszott a TESz-en alapuló német nyelvű, de annak nem pusztá fordításaként megalkotott kétkötetes *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* megírásában is (1993 és 1995). Az 1980-as évek második felétől magam is tagja voltam az EWUng munkaközösségének, így tanúja lehettem annak, miként érlelődött ki a szótár tartalmi és formai koncepciója, hogyan alakultak ki a jól bevált korábbi megoldások mellett az újdonságok. A TESz nagyszerűségét és fontosságát mindig hangsúlyozva Benkő tanár úr többször is mondta, hogy a TESz-t azért kellett megírni, hogy létrejöhessen a magyarul nem olvasó szakmai közönségnek is szóló EWUng. Számos esetben tanúja és részese lehettem az egyes szócikkírókkal folytatott szakmai megbeszéléseinek, barátságos vagy szelíden hevesebb vitáinak: egy életre szóló tanulsággal szolgált számomra mindegyik.

Az etimológiai szótárakhoz hasonló nagy munkát volt a magyar nyelv történeti nyelvtana is: a három kötet 1991 és 1995 között jelent meg. Az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke és az MTA Nyelvtudományi Intézete munkatársainak közös munkáját is Benkő Loránd szervezte meg, és főszerkesztőként itt is jelentős szerepe volt a mű tartalmi alakításában. A szerkesztőkkel és az egyes fejezetek szerzőivel szerda délutánonként tartott munkaértekezletek legendássá váltak a szakmai körökben. Ezek az összejövetelek szolgáltak arra, hogy koncepcióját tekintve egységessé csiszolódjon a kézikönyv, mely igen sok eltérő kérdést felvető, sokszínű nyelvi anyagot dolgoz fel.

Feltétlenül meg kell említeni azt a szervező munkát is, amelyet Benkő Loránd különféle magyar nyelvemlékek (kódexek, levelek, emlékiratok stb.) kiadása érdekében végzett. Ezek a filológiai szempontból megbízható kiadványok alapvető forrásait jelentik a nyelvtörténeti kutatásoknak, köztük a mostanában indult, generatív szemléletű történeti mondattani vizsgálatoknak is.

Konkrét nyelvi-nyelvtörténeti témák tárgyalása mellett Benkő Loránd a tudománytörténetben is több jeles írást adott közre. Ezek közül saját elbeszélése szerint különösen fontosnak tartotta a Melich János nyelvtudományi munkásságáról írt cikket (MNy 1957: 1–12). Ez egyben kiállítás is volt a neves nyelvész mellett, akit az 1949-ben átalakított Akadémia tagságából kihagytak. Monográfiát írt Pais Dezsőről (1993), és számos nyelvész kollégáját köszöntötte születésnapjuk alkalmából. Szomorú kötelessége volt az is, hogy temetések alkalmából méltassa az elhunytat, köztük Bárczi Gézát, Hadrovics Lászlót vagy igaz barátait, Balázs Jánost és Imre Samut. Igen fontos tanulmányban mutatta be a „budapesti iskola”-ként jellemzett magyar nyelvtörténeti irányzatot (MNy 1991: 1–14). Életében megjelent utolsó kötete, a Magyar nyelvtudósok a 20. században (2010) is ilyen vonatkozású írásaiból készült válogatás.

Bízást a tudományos tevékenységek között lehet és kell megemlíteni a Magyar Nyelv szerkesztőjeként végzett munkáját. Miként már szó volt róla, 1953-tól 1973-ig

Pais Dezsővel szerkesztette a folyóiratot, majd pedig haláláig felelős szerkesztője volt ennek a jeles magyar nyelvészeti orgánumnak. Többször is mondta, hogy tudományos érdeklődését meghatározó módon támogatta a szerkesztői tevékenység, hiszen minden cikket elolvasott, illetve azok tartalmáról a megadott szakirodalomban is tovább tájékozódott. Szerkesztői gyakorlata hasznosult egyebek mellett a Pais-életrajzban (1956), valamint a hosszú ideig egyetemi tankönyvként használt *A magyar nyelv történetében* is (1967).

Munkásságát számos kitüntetéssel is elismerték. Az elsőt, a Szinyeyi-emlékérmet még 1949-ben kapta: ezzel a Magyar Nyelvtudományi Társaság a fiatalabb nyelvészeket díjazta. 1980-ban pedig megkapta a Társaság másik rangos díját, a jelentős nyelvészeti tevékenységet elismerő Révai Miklós-díjat. Egyebek mellett 1969-ben a Finn Oroszlán-rend I. fokozatával tüntették ki, 1996-ban megkapta a Széchenyi-díjat, 2006-ban pedig a tanári kategóriában Prima díjas lett. Ez utóbbit több évtizedes oktató – és nevelő – munkássága hitelesíti, hiszen egykori tanítványai közül számosan lettek a nyelvtudomány elismert, sőt meghatározó jelesei az Akadémia intézeteiben és a felsőoktatásban.

Az iránta megnyilvánuló szakmai és emberi tiszteletet bizonyítja az a tény, hogy Benkő Loránd köszöntésére három emlékkönyvet is összeállítottak. Az ötvenedik és hatvanadik születésnapjára készült kötetek még jobbra a szűkebb egyetemi és intézeti környezetben tevékenykedő munkatársak, tanítványok írásait tartalmazzák. 1991-ben, hetvenedik születésnapjára viszont már egy 700 lapos vaskos kötettel tisztelgett előtte számos hazai és külföldi nyelvész és más tudományterület művelője. Nyolcvanadik születésnapjára cikkeiből és tanulmányaiból készült egy háromkötetes, közel 1500 lapos válogatás. Ennek elején közel 600 gratuláló személy neve található Magyarországról és a szomszéd országokból, továbbá például az Egyesült Államokból, Németországból, Olaszországból, Svédországból és Finnországból.¹

Benkő Lorándot tanárként harmadéves egyetemista koromban, 1973-ban ismertem meg, amikor dialektológiai szakszemináriumára jártam. Később szakdolgozati szemináriumán tapasztalhattam meg lebilincselő nyelvészeti tudását, amellyel a magyar nyelv minden szintjét megvilágította számunkra. Neki köszönhetem, hogy az egyetem elvégzése után a Nyelvtudományi Intézet Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztályára kerülhettem, majd két év múltán lehetővé tette, hogy tanszékén elkezdhessem egyetemi oktatói tevékenységemet is. A fegyelmezett és pontos munkavégzést mindig megkívánta, önmagától is. Tanítványait, munkatársait a lehetőségekhez képest mindig támogatta tudományos előmenetelükben.

¹ Hajdú Mihály–Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései*. ELTE, Budapest, 1971. Hajdú Mihály–Kiss Jenő (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről*. ELTE, Budapest, 1981. Hajdú Mihály–Kiss Jenő (szerk.): *Életrajz Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest, 1991. Hajdú Mihály–Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és tudomány. Anyanyelv és nyelvtudomány I–III. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból*. ELTE, Budapest, 2003. (Lásd még: Bolla Kálmán [szerk.]: *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 6. Benkő Loránd*. ELTE, Budapest, 1999.)

Az intézeti munka, a Nyelvtörténeti Osztály légköre lehetővé tette azt is, hogy tudományon kívüli dolgok is szóba jöhessenek. Számos esetben beszélünk meg például a sportvilág, különösen a futball aktuális eseményeit, hiszen Benkő Loránd a sportot is szerette. A BEAC-ban atletizált is (később a klub elnöke is volt egy ideig). A tanszéki kirándulásokon a tanár–diák focimeccsek aktív szereplője, az intézeti pingpongbajnokságoknak pedig verhetetlen résztvevője volt. Nyarait közel ötven éven keresztül balatonszéplaki nyaralójában töltötte, melynek kertjébe nagy gonddal művelt szőlőt telepített. Az 1990-es évek közepétől szinte minden nyáron alkalmam volt ellátogatni hozzá, ilyenkor mindig megbeszélhettük, hogy melyikünk szőlője miként alakul éppen.

Egy remélhetőleg mihamarabb elkészülő életmű-monográfiában kellő terjedelemben és mélységben lehet majd értékelni azt az életművet, amelyet Benkő Loránd megalkotott. De azt már most is tudjuk, hogy halála pótolhatatlan vesztesége a magyar nyelvtudománynak.

Gerstner Károly

Jean Perrot (1925–2011)

2011. május 5-én Párizsban elhunyt Jean-Charles Perrot az uralisztika, a magyar és általános nyelvészet nemzetközileg is számon tartott művelője. Perrot a Sorbonne-on végezte tanulmányait, ahol 1959-ben szerzett doktori fokozatot. A Sorbonne, majd a Sorbonne Nouvelle professzora (1960–1985) és „directeur d'études”-je az előkelő École Pratique des Hautes Études intézménynek. Fontos szerepet játszott a párizsi hungarológia központ megalapításában (Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises, CIEH), melynek 1985-től 1997-ben bekövetkezett nyugalomba vonulásáig igazgatója volt. Ebben a funkciójában különösen sokat tett a magyar nyelv franciaországi oktatása és a magyar kultúra franciaországi megismertetése terén. Hosszú időn át szerkesztője két, a finnugrisztika és a hungarológia szempontjából fontos folyóiratnak (Études finnoougriennes, Cahiers d'Études hongroises) és szerkesztője a 2000-ben megjelent magyar–francia szótárnak. Általános nyelvészeti érdeklődését jelzi a népszerű Que sais-je sorozatban 1953-ban megjelent La linguistique című munkája, amelyet több nyelvre is lefordítottak, általános nyelvészeti érdeklődése azonban tetten érhető uralisztikai munkásságában is. Tudományos és tudományszervezői érdemeit a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagsággal, a Helsinki Egyetem, az ELTE és a Szegedi Egyetem díszdoktori címmel, a helsinki székhelyű Finnugor Társaság levelező tagsággal jutalmazta.

Jean Perrot magyar nyelvészeti érdeklődése Aurélien Sauvageot professzor biztatására kezdett kibontakozni. Az eredetileg latinista Perrot az ő biztatására a latin

szóképzéssel foglalkozó doktori disszertációjának mintegy függelékeként egy második disszertációt is benyújtott, amelyben a magyar *meg* igeikötő különböző funkcióit vizsgálja (Adalékok a *meg* igeikötő funkciójának vizsgálatához a mai magyar nyelvben, az értekezés nyomtatásban 1966-ban jelent meg a Nyelvtudományi Értekezések című sorozatban). A magyar nyelvtudományban ez a munka alapozta meg Perrot hírnevét. Sok szempontból kiinduló pontja volt minden későbbi, a magyar igeikötővel foglalkozó leíró munkának. Perrot munkásságában a későbbiekben is központi szerepet kapnak az igeikötők, amelyeknek funkcióit a magyaron kívül más nyelvekben is vizsgálja. Tipológiailag is fontos munkája az európai nyelvekben fellelhető igeikötők és azok létrejöttének vizsgálata (Les préverbes dans les langues d'Europe. Introduction à l'étude de la préverbation. Lille, 1995). A magyar nyelvet illetően érdeklődése azonban nem szorítkozott az igeikötők vizsgálatára. Foglalkozott a magyar helyhatározószók, az igeikötők és a főnévragok funkcióinak kapcsolatával, a névelő funkciójával, az igei személyragok problémájával, többször visszatérő témája az alanyi és tárgyi ragozás, amelyet a magyaron kívül más finnugor nyelvben is vizsgál. Módszertanilag a magyarral foglalkozó munkáiban a múlt század hetvenes éveitől egyre inkább előtérbe lép a kontrasztív szempont, amelyet nemcsak a nyelvoktatás szempontjából, hanem elméletileg-tipológiailag is fontosnak tart. (A múlt század hetvenes éveiben a La Sorbonne Nouvelle egyetemen egy francia-magyar kontrasztív nyelvészeti kutatás vezetője, a kutatás eredményeiről számos publikáció tanúskodik.) A későbbiekben a kontrasztív szempontot a finn nyelvvel foglalkozó munkáira is kiterjeszti.

Uralisztikai munkásságának központi kérdései között is szerepel az alanyi és tárgyi ragozás, amelynek nyelvtörténeti hátterét is felvázolja (Études finno-ougriennes 15. 1982). A főnév és az ige szerepét veti össze a magyarban és a vogulban (Modèles linguistiques, 1984), majd a főnév és a névmás vonzatként való viselkedését vizsgálja a finnben és a vogulban (Actances, 1985). Egy későbbi tanulmányát a finnugor névmási tárgy problémájának szenteli (Études finno-ougriennes 23. 1991). Az ige morfológiája és az ige vonzatai közötti összefüggést osztják példán mutatja be részletesebben (Modèles linguistiques, 1992–1993). 2006-ban megjelent tanulmánykötetének több fejezetét szintén az uralisztika problémáinak szenteli (Regards sur les langues ouraliennes, Études structurales, approches contrastives, regards de linguistes, Paris, 2006). Íme mutatóba néhány fejezetcím: A tárgyi viszony kifejeződése a mordvinban, Az uráli mediativus: az auditivus a nyenyecben, A tagadás az uráli nyelvekben, Néhány megfigyelés a szám szerepéről az uráli nyelvekben). Perrot-t alapvetően a morfoszintaxis érdekli, a mondattanban (részben Tesnière-t követve) az ige központi szerepét vallja, a morfológiát az ige és vonzatai közötti viszony kifejezőeszközeként fogja fel. Finnugrisztikai munkáival is elsősorban ezen a területen tudott újat mondani.

Perrot általános nyelvészeti gondolatait jól összefoglalja a fent már említett tanulmánykötet első, bevezető fejezete (L'analyse des langues, retour sur quelques repères). Módszerét „globális morfoszintaxisnak” nevezi, amely nemcsak a mondat

szintaktikai struktúráját vizsgálja, hanem figyelembe veszi a mondat 'információs szerkezetét' is. Perrot már a múlt század hatvanas éveiben hangoztatta az információs szerkezet fontosságát, azaz azoknak a stratégiáknak a vizsgálatát, amelyeket a beszélő közlésének megformálásában felhasznál. Az információs szerkezet eszközei közé tartozik a szórend, a kiemelő szerkezetek és a hangsúly, ami ma már közhelynek számító megállapítás, Perrot viszont fontosságukat már félszázaddal korábban is hangsúlyozta (több esetben a Prágai Iskola megállapításaival is vitába szállt). Szerinte tehát az információs szerkezet is a morfoszintaxis része. Az információs szerkezet leírásához új terminológiát is javasol, mert szerinte a Prágai Iskola által bevezetett téma – réma fogalmak nem elég pontosak és több értelmezést is megengednek. Számos példán mutatja be a szórend szerepét a közlés megformálásában, az írott és a beszélt francia nyelvből vett példákat hasonlítja össze magyar és finn példákkal, és ezen összehasonlításból von le következtetéseket a mondat szerkezet és az információs szerkezet összefüggéseire vonatkozóan.

A morfoszintaxis alapvető kérdései közé tartozik az ige és vonzatai közötti viszony is. Perrot különösen sokat foglalkozott az alany problémájával. Nemcsak azt a kérdést vetette fel, vajon az alany mennyiben tekinthető vonzatnak, hanem azt is, hogy a lexikális és a névmási alany vajon ugyanolyan értelemben tekinthető-e alanynak. Foglalkoztatta a morfoszintaktikai jelölés redundanciájának kérdése, feltette pl. a kérdést, vajon miért jelöli a francia az ige többes szám 1. személyét a *nous* névmással és az *-ons* toldalékkal. Vagy vajon a nyelv milyen inherens tulajdonsága teszi szükségessé a kettős irányjelölést az olyan esetekben mint pl. a magyarban a *bement az épületbe* esetében? Perrot amellet érvel, hogy az ilyen redundancia a nyelvekben csak látszólagos, a magyarban a két morféma különböző funkciót tölt be.

Perrot halálával nemcsak egy kiváló nyelvészt, hanem egy jó barátot is elveszítettünk. A magyar nyelvészettel jó kapcsolatot ápolt, rendszeresen járt Magyarországra, részt vett a magyar és finnugor tárgyú konferenciákon. Sauvageot óta nem volt francia nyelvtudós, aki annyira szívén viselte volna a magyar kapcsolatokat, mint ő. Emlékét megőrizzük.

Kiefer Ferenc

Sinor Dénes (1916–2011)

2011. január 12-én, 95 éves korában távozott e világból Sinor Dénes (Denis Sinor), az altajisztika doyenje, szaktudományának nemzetközi szinten legismertebb és legelismertebb képviselője.

Megbecsültségét az általa elnyert tisztségek és kitüntetések hosszú sora mutatja, melyek közül a legfontosabbak is tekintélyes listát tesznek ki: a Francia Tudományos Akadémia levelező tagja, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, az Academia Europaea tiszteleti tagja, a Szegedi Tudományegyetem honoris causa doktora, a párizsi székhelyű Société Asiatique és a hamburgi székhelyű Societas Uralo-Altaiica tiszteleti tagja, (2005-től) az Orosz Tudományos Akadémia Orientalisztikai Intézetének tiszteletbeli professzora, aki 1983-ban megkapta a Vámbéry Ármin Emlékérmét, két alkalommal (1982, 1996) a PIAC konferencia Arany Medálját, a Magyar Népköztársaság Csillagrendjét (1986), az UNESCO Avicenna Ezüst Emlékérmét (1998), az Amerikai Orientalisztikai Társaság Emlékérmét (1999), a „60 éves az UNESCO” Emlékérmét, a Magyar Tudományos Akadémia Pro Scientia Hungarica Érmét (2006), akinek a tiszteletére a brit Royal Asiatic Society megalapította a belső-ázsiai tanulmányok elismeréséért adható Denis Sinor-érmét, aki előtt 85 éves korában az Orosz Tudományos Akadémia Orientalisztikai Intézete emlékkötettel tisztelgett, és akit végül a magyar köztársasági elnök az 1956-os forradalom 50 éves évfordulója alkalmából 2007-ben, 90 éves korában a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjével tüntetett ki a magyar kultúra és tudomány amerikai egyesült államokbeli népszerűsítésének területén végzett kimagasló tevékenységéért.

Sinor Dénes 1916. április 17-én született Kolozsváron, katonatiszti családban. Amint azt később gyakran mondta, nem hagyományos életutat járt be (a szó köznapri értelmében), és ez már a gyerekkorától így volt. Szülei még kisgyerekkorában elváltak, ő gyermekkorát felváltva töltötte az édesanyjánál és az édesapjánál, miközben iskoláit magántanulóként végezte Magyarországon, Svájcban és Franciaországban. 1934-ben beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem orientalisztika szakjára, mert ezt a tudományterületet különlegesnek találta. Itt Németh Gyula és Ligeti Lajos tanítványa lett. De míg az orientalisztika iránt elkötelezett diákok többsége akkor Eötvös kollégista volt, és már a beiratkozásukkor határozott elképzelésük volt saját szakmai jövőjükéről, addig Sinor az első egyetemi éveit a tájékozódás, a tapasztalatszerzés jegyében töltötte. Miközben elsajátította a magyar orientalisztikai képzésben megszerezhető, Belső-Ázsiára vonatkozó turkológiai és mongolisztikai ismeretanyagot, kapcsolatot létesített a kor legkiemelkedőbb altajistájával, a francia Paul Pelliot-val, és bekerült a berlini Collegium Hungaricumba, ahol a Kelet-Turkesztánból, Turfanból származó ótörök kéziratokat őrizték. 1939-ben a magyar kultuszminiszternél kérvényezte, hogy tanulmányait Paul Pelliot professzornál folytathassa Párizsban. Az engedélyt megkapta, azonban mindössze egy tanévet töltött el Pelliot-nál, mert 1940-ben kitört a háború, 1945-ben pedig Pelliot meghalt. De ez az idő elég volt arra, hogy magyarországi tanulmányai és Pelliot kettős hatása alatt létrehozza saját, történelmi alapokon álló kutatási koncepcióját, amely az általa megalkotott „Közép-Eurázsia” fogalomra épült.

Franciaország német megszállása idején bevonult a francia hadseregbe és ennek kötelékében harcolt a világháború végéig. A háború után visszatért a kutatáshoz, és

egy frissen megjelent színvonalas cikkének köszönhetően, valamint egy Pelliot professzor szakmai köréhez tartozó kollégájának ajánlására 1947-ben meghívást kapott Cambridge-be. Akkor a cambridge-i egyetemen teljesen hiányzott a Belső-Ázsia kutatás, így tenure állást, azaz egész életre szóló kinevezést kapott, és klasszikus mongol nyelvet tanított. A cambridge-i egyetemi légkör, az ott tanító Nobel-díjasok nagy száma még tovább erősítette benne a magas tudományos minőség iránti elkötelezettséget, sőt követelményt, ami aztán egész további életpályáját meghatározta. „Közép-Eurázsia” koncepciójában végzett altajisztikai kutatásai meghozták a szakmai elismertséget számára, annál is inkább, mert ezen a területen a nyugati tudományos világban nem volt vetélytársa.

Különleges tudása, Ázsia-ismerete iránt akkor nőtt meg a kereslet, amikor 1957-ben a szovjetek fellőtték az első szputnyikot, és Amerika rádöbrent, hogy versenyben van a Szovjetunióval és egyáltalán nem ismeri a „nem nyugati” világot. Az amerikai kormány e felismerés következményeként, nemzetvédelmi megfontolásból, jelentős anyagi ráfordítással létesítette sorra a különböző egyetemeken az ázsiai nyelveket és kultúrákat oktató és kutató tanszékeket. Az új tendenciának megfelelően 1959-ben uralisztikai és altajisztikai tanszékek közötti program indult be Lotz János javaslatára az Indiana Egyetemen is, bőséges anyagi támogatás mellett, és született döntés a később híressé vált monográfia-sorozat, az Indiana University Uralic and Altaic Series létesítéséről. Lotz már 1959-ben hívta Sinort, hogy jöjjön az Indiana Egyetemre és szervezze meg az Altajisztika tanszéket, amit végül Sinor elfogadott, és 1961-ben megérkezett Bloomingtonba – eleinte vendégprofesszornak, amit aztán egy év múlva végleges kinevezés és életre szóló bloomingtoni elköteleződés követett.

Sinor életének ekkor kezdődött a legproduktívabb korszaka. Az Indiana Egyetem a múlt század 50-es éveiben kis, jelentéktelen intézménynek számított Amerikában, amiből Sinor csinált világhírű egyetemet azzal, hogy itt hozta létre az Amerikai Egyesült Államok legjelentősebb, nemzetközi összehasonlításban pedig világszínvonalú altajisztikai oktatási és kutatóközpontját. Ez volt élete fő műve.

A kezdetekben, 1962-től megnyerte néhány Európában végzett, magas szakmai presztízsű finnugrista és orientalista kollégáját, köztük magyarokat, hogy tanítsanak Bloomingtonban. Kitartó és koncepciózus szervezőmunkával elérte, hogy vezetése alatt a speciális szervezeti egységnek számító Uralisztikai és Altajisztikai Program 1966-ban Department of Uralic and Altaic Studies néven tanszéki státuszt kapott, de már 3 évvel korábban Nemzetvédelmi Oktatási Központként lett elismerve, amiből összesen ez az egy létezett az Államokban. A Központ számos rangos támogatási formában részesült, köztük kiemelkedő a Guggenheim Ösztöndíj, amit maga Sinor kétszer is megkapott, és a Rockefeller Alapítvány támogatása. A tanszék működésének első évfordulója alkalmából készült beszámoló megemlíti, hogy 1967-ben 16 oktató 39 kurzust tartott, melyekre 286 hallgató regisztrált. Az oktatási programban 3 éves nyelvi képzés volt előírányozva finn, észt, özbeg és tibeti nyelvből, négy éves képzésben részesültek a magyar, török és mongol nyelvet tanulók. A nyelvi

képzésen kívül Sinor nagy hangsúlyt fektetett a finnségi és törökségi népek történetének és civilizációjának oktatására, mely területek legfőbb szakértője éppen ő maga volt. Ezekben az években adta ki angolul a részben még Franciaországban, részben Cambridge-ben már megjelent monográfiáit (*Introduction a l'Histoire de l'Eurasie Centrale, Orientalism and History*, Indiana University Press, 1970), melyekben pontosan definiálta a kutatott térséget, és meghatározta szakterülete legfontosabb ismereteit, valamint az *Inner Asia. History – Civilization – Languages. A Syllabus (Uralic and Altaic Series No. 96*, Bloomington, Indiana University 1969, javított kiadása 1971) című művet, mely az oktatás tankönyvi háttéranyagául szolgált. A „Középeurázsiai tanulmányok” szak ekkorra a bonni és budapesti egyetem szakjai mellett a legszínvonalasabb képzést nyújtotta a Szovjetunió kivül, az Egyesült Államokban pedig nem volt hozzá hasonló.

A már a kezdetekben is nagyon népszerű egyetemi tanszék mellett 1967-ben Sinor megalapította Bloomingtonban az Ázsiai Tanulmányok Kutatóintézetet, melyet később Belső-Ázsiai Kutatóintézetnek neveztek át. Ennek az intézetnek 1981-ig volt a vezetője. (2006-ban, 90 éves születésnapja alkalmából az intézetet ismét átnevezték: azóta a Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies nevet viseli.) Vezetése alatt az intézetben a szakma legkiválóbb képviselői kaptak kutatási lehetőséget, folyamatosan érkeztek Magyarországról is vendégkutatók hosszabb-rövidebb időre, és ezáltal öregbítették az intézmény jó hírnevét. Mindeközben saját tudományos aktivitása sem szorult háttérbe. 1977-ben újabb könyve jelent meg (*Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe*, London), további nyolc kötet kiadásában szerkesztőként működött közre, valamint számos, a török, mongol, mandzsu-tunguz népek történetének, művelődéstörténetének és nyelvének részletkérdéseit valamint az uráli és altaji nyelvek kapcsolatait tárgyaló cikket publikált. Tudományos kutatásait ugyanígy folytatta a nyugállományba vonulása után is. 1990-ben jelent meg az *Essays in Comparative Altaic Linguistics* (Bloomington, Indiana) című tanulmánykötete, 1997-ben pedig *Studies in Medieval Inner Asia* címen Londonban adott ki monográfiát, cikkeket pedig folyamatosan publikált 2002-ig. (Tudományos munkásságának válogatott bibliográfiáját az *Asiatische Forschungen* 149. kötetében 2006-ban a 90. születésnapjára kiadott emlékkönyvben tette közzé Elena Boikova és Giovanni Stary.)

1979-ben a Sinor nevéhez kötődő intézményalapítások sorában utolsó, de magyar szempontból nagyon kiemelkedő esemény történt: a Bloomingtonban folyó magas színvonalú oktatási és kutatási tevékenység elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia alapítványt tett Magyar Tanszék létrehozására az Indiana Egyetemen, és ezt az egyetem vezetése el is fogadta. Egy világviszonylatban is rendkívülinek minősíthető történés színhelye volt Bloomington: a hidegháború kellős közepén egy kommunista ország tudományos és kulturális vezetése nemcsak ismerte és elismerte az ideológiai ellenfél területén működő egyetem egy tanszékének a magas színvonalú szakmai munkáját, hanem rá bízta az „ellenséges” intézményre saját nyelvének, kultúrájának népszerűsítését egy távoli nagyhatalom területén. A Magyar Tanszék

létrehozásában nyilvánvalóan a Sinor személye iránti bizalom és elimerés játszotta a fő szerepet, aminek ő mindvégig folyamatosan megfelelt. A Magyar Tanszék azóta is működik, ma első magyarországi tanszékvezetőjének nevét viseli: György Ránki Hungarian Chair.

Azáltal, hogy 1962-től Sinor Amerikába tette át működésének színhelyét, a még Európában létrehozott nemzetközi altajisztikai vándorkongresszus, a PIAC (Permanent International Altaistic Conference) székhelye is az Indiana Egyetemre került, hiszen a kongresszus állandó fő szervezői tisztét (secretary general) Sinor töltötte be. Szakmai működésének ez volt a másik olyan területe, ahol Sinor egészen egyedülálló teljesítményt mutatott fel. Az Amerikai Orientalisztikai Társaság elnökeként kitűnő szervezői képességével elérte, hogy a kongresszus megrendezését évenként más-más országban az adott ország legmagasabb szintű tudományos intézményei vállalják el, miközben mindig sikerült megtalálnia azt a szponzori háttérrel, amely biztosította a kongresszus lebonyolításának bőkezű anyagi forrását.

A PIAC-on való részvétel egyetlen kritériuma a szakterület magas színvonalon való művelése volt. Nem számítottak az ideológiai különbségek, nem volt akadály a fiatal életkor, Sinor minden olyan résztvevőnek lehetőséget adott a részvételre, aki a nemzetközi tudományos fórumok valamelyikén egyszer már bizonyította, hogy helye van a tudomány világában. Ezek a konferenciák az által váltak igen hatékony színtereivé a tudományos közéletnek és kutatásoknak, hogy egyaránt jelen voltak rajtuk a szakma nagy tekintélyű vezető személyiségei és a fiatalabb tehetséges generációk képviselői, akik közvetlen beszélgetések formájában cserélhettek eszmét az előttük álló megoldandó problémákról. Sinor küldetésének tekintette, hogy a bőkezű szponzori támogatást a szegényebb országokból érkező, de tudomány iránt elkötelezett, kiemelkedő képességű fiatalok javára is hasznosítsa. Ennek volt köszönhető, hogy a Szovjetunióból és a szocialista országokból (köztük Magyarországról) is rendszeresen érkeztek kutatók a konferenciákra, noha a kiküldő országok intézményei nem vagy csak ritkán tudták biztosítani a részvételi költségeket. Sokan a mai kelet-európai orientalisztika vezető képviselői közül ezeken a rendezvényeken alapozták meg nemzetközi kapcsolatrendszerüket, tudományos hírnevüket. Elévülhetetlen érdemei vannak Sinornak abban is, hogy a PIAC főszervezőjeként a hidegháború és rendszerváltozások utáni világban a tudomány elől korábban elzárt szakterületek és zárt földrajzi régiók kutatásának fellendítéséhez tudománydiplomás eszközökkel járult hozzá.

A PIAC-ot rendező országok tudományos produkciója iránt mindig megnövekedett a résztvevők figyelve, egy ilyen konferencia jelentős presztízs-növelő esemény is volt minden ország életében. Magyarországon összesen négy alkalommal került sor PIAC konferencia megszervezésére: kétszer Budapesten és kétszer Szegeden. Talán a szegedi konferenciák sikereként, és a szegedi Altajisztika Tanszéken folyó nemzetközi szintű kutatómunka elismeréseként is értelmezhető, hogy Sinor Dénes tudományos magánkönyvtárát a Szegedi Egyetemre hagyta.

Kedves Professzor Úr, a Ligeti iskola valamennyi hajdani és ma élő képviselője hálsán emlékszik Önre Magyarországon. Sokat köszönhetünk Önnek, de különösen emlékezetesek az Önnel folytatott személyes eszmecserék. Mindnyájan, akik ma a pályán vagyunk, már fiatalon lehetőséget kaptunk színre lépni kutatásainkkal különböző PIAC konferenciákon. Megtapasztalhattuk rendkívüli nyitottságát, naprakész olvasottságát, lenyűgöző tudását, nagyvonalú segítőkészségét, közvetlen, humort kedvelő személyiségét és egykori magyar hazája iránt soha nem múló patriotizmusát.

Emlékét megőrizzük, nyugodjon békében!

Agyagási Klára

Fanny Sivers (1920–2011)

Ez év tavaszának végén életének 91. évében a Párizs környéki Montmorencyban elhunyt a francia finnugrisztika jeles alakja, Fanny Sivers. Az észtsországi Pärnuban született. Apja vasúti hivatalnok volt. Fanny a Baltikum-szerte jól ismert von Sivers nevet férjétől kapta, s később francia állampolgárként új hazájában szokásos alakban használta egész életében. Eredeti családi neve Isak volt. A középiskolát szülővárosa leánygimnáziumában végezte el. 1938 őszén a Tartui Egyetemre iratkozott be. Elsősorban a román nyelvek érdekelték, francia, latin, spanyol szakon tanult. Alig több, mint két évig folytathatta tanulmányait, ezt követően megkezdődtek háborús hányattatásai. Mikor Hitler Németországba telepítette a baltikumi németeket, Fanny Sivers követte férjét, s Breslauban folytatta egyetemi tanulmányait. A német nyelv nem okozott neki nehézséget. Óvodás korától tanult németül, s anyanyelvi tökéletességgel beszélt. Német nyelvű cikkeit soha sem ellenőriztette született németekkel. Breslauban történt, hogy férjét behívták katonának (később szovjet fogságba esett, s fogolytáborban pusztult el), s ő anyagi támasz nélkül maradt. Nem akart férje családja nyakán élni, s leszerződött a helyi opera balettkarához. Jóformán gyerekkora óta vonzotta a tánc, s már Tartuban is táncolt a Vanemuine színház táncegyüttesében. Breslauban oklevelet szerzett tánctudásáról, melynek többször hasznát vette élete során. Ha anyagi helyzete úgy kívánta, táncórákat adott. Mikor a szovjet hadsereg Sziléziához közeledett, Fanny Sivers elhagyta Breslaut. A háború végétével amerikai övezetbe került. Hosszabb ideig dolgozott tolmácként, s táncórákat adott. 1947-ben iratkozott be a Würzburgi Egyetemre, ahol francia, spanyol és latin szakon tanult, s folytatja Breslauban megkezdett filozófiai tanulmányait. 1950-ben államvizsgázik. Diplomamunkáját a spanyol és a francia regényről írta. Államvizsgázni már Párizsból tér vissza Németországba. 1949-től él Franciaországban, ahova sok év óta

vágyott. 1953-ban szerzi meg a licenciátust a Sorbonne-on német és amerikai irodalomból. Franciaországban németet tanít, s táncórákat ad. 1958-ban kapja meg a francia állampolgárságot. Mindinkább a tudományos munka felé fordul. Régi tanáraival, mindenekelőtt a Tartui Egyetem észti nyelvészeti tanszékének ekkor már svédországi emigrációban élő professzorával, Julius Mägistével konzultálva határozza el, hogy folytatja nyelvészeti tanulmányait, s a finnugrisztikára, valamint az általános nyelvészetre specializálódik. Aurélien Sauvageot-t szeretné megnyerni témavezetőjéül, de, adminisztrációs akadályok miatt ez nem sikerül, így kerül André Martinet-hez. Az ekkor már világhírű általános nyelvész nagy hatást gyakorolt Fanny Sivers nyelvészeti profiljának kialakulására. Erről a profilról jó képet ad folyóiratunkban *Ethnogrammatik und Etnogrammatisches aus dem finnisch-ugrischen Wohnraum* (NyK 85: 55–65) címen megjelent cikke. Egész nyelvészeti munkásságát áthatja az a törekvés, hogy kutatásainak az általános nyelvészet számára is legyen mondani-
valója. A mester és a tanítvány közötti kapcsolat mindkét fél számára hasznos volt. Fanny Sivers maga mesélte, Martinet őt kérte meg, hogy helyettesítse egy németországi nyelvészeti konferencián, mivel neki nehezebb esett a német szó. Martinet irányításával írta Fanny Sivers *Analise grammaticale de l'estonien parlé* című 1969-ben napvilágot látott monográfiáját.

A Martinet vezetése alatt végzett kutatómunkával párhuzamosan beledolgozta magát a lív nyelvbe, s 1971-ben publikálta a lív nyelv lett eredetű igekötőiről írott monográfiáját *Die lettischen Préfixe des livischen Verbs* címen.

Nem ritkaság, hogy valaki fiatalon más kutatási területet választ, mondjuk, irodalomtörténezből nyelvész lesz. Ez történt a magyar tudományban például Pais Dezsővel. Fanny Sivers azonban sajátos eset. Ő élete végéig hű maradt az irodalomhoz, sőt a filozófiához is. Vannak szépirodalmi írásai, vallásfilozófiai munkái is népszerűek. A lexikonokban mindig a nyelvészetet említik elsőként szakterületei közül, de az észti művelt nagyközönség főként mint esszéistát és gondolkodót ismeri. Ilyen minőségében választotta tagjául az Észti Írószövetség is.

Fanny Sivers 1964–1986-ig volt a *Centre National de Recherche Scientifique* munkatársa, majd osztályvezetője. Számos ország kutatóihoz fűzte baráti kapcsolat, így több magyar nyelvészhez is. Sokszor megfordult hazánkban, s magyarul is megtanult. Életét jórészt idegenben élte le, de aki ezt nem tudta róla, beszéde alapján nem gondolta, hogy valaha is kitette a lábát Pärnuból. Utolsó kívánsága az volt, hogy hazai földbe temessék, s ez teljesült is.

Bereczki Gábor

Honti László (főszerk.): A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság

Csúcs Sándor – Keresztes László (szerk.), Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010. 371 lap.

Honti László főszerkesztésével 14 szakembernek (nyelvész, történész, hungarológus) a nyelvrokonság kérdésköréhez kapcsolódó tanulmánya jelent meg *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság* címmel a Tinta Kiadónál 2010-ben.

A *Bevezetés* szerint létrejöttét az indokolta, hogy a rendszerváltás után a nyelvészeti dilettantizmus felerősödött („hisztérikus epidémiává vált” 11), és a jelenség Magyarországon, Finnországban és Észtországban politikai színezetet is nyert. Mivel a szerkesztői előszó szerint a tudomány művelőinek a kutatás mellett az ismeretterjesztés is a feladata, ezért a kötet szerzői igyekeztek a kérdéskör – azaz a nyelvrokonság, a magyar nyelv rokonsága, a magyarok őstörténete – egy-egy területét a tudományosság szemszögéből bemutatni. A *Bevezetés*ből megtudhatjuk, hogy a célközönség a magyar nyelv eredete és története iránt érdeklődő laikusok, valamint a nyelvünk rokonításának tudománytörténetével foglalkozó kutatók és egyetemisták.

A továbbiakban röviden ismertetem a könyvben található 16 tanulmányt a kötetbeli sorrendben. Mivel az írások – a kötet koncepciójának megfelelően – nem nyelvészeknek szólnak, ezért egy nyelvészeti folyóiratban a bennük található nyelvészeti kérdések részletekbe menő ismertetése nem indokolt. Az írások lényegi mondandóját igyekszem röviden leírni, elsősorban azt, hogy milyen témaköröket, szempontokat emelnek ki a nyelvrokonság tárgyköréből, és hogyan segítik a nagyközönséget eligazodni a tudományos és tudománytalan érvelések ösvényein.

Az első tanulmány (Honti László: *A történeti-összehasonlító nyelvtudományról dióhéjban*) célja a laikus olvasót beavatni a történeti összehasonlító nyelvészet „műhelytitkaiba”. Az írásból megtudhatjuk, hogy a nyelvrokonság kritériumai a közös alapszókincs, az ezekben fellelhető szabály- és rendszerszerű hangmegfelelések, és a közös előzményből levezethető grammatikai egyezések. A cikk megismerteti az olvasót az alapnyelv legfőbb ismérveivel, a rekonstrukció bizonyos kérdéseivel, majd indoeurópai példákon a gyakorlatban mutatja be a szabályszerű hangmegfeleléseket és hangváltozásokat. Az indoeurópai példák után uráli – főképpen finn és magyar – szavak is szemléltetik ugyanezeket a jelenségeket, majd az uráli nyelvek legfőbb alapnyelvi eredetűnek tartott vonásai következnek. Honti figyelmeztet rá, hogy a történeti-összehasonlító módszerrel létrehozott nyelvi kép a rokon nyelvek közös vonásairól, valamint az ezekből kikövetkeztethető alapnyelv nem tekinthető teljesnek és véglegesnek, a nyelvészeti ismeretek bővülésével – pl. a nyelvi változásról, a nyelvek tipológiájáról szerzett újabb ismeretekkel – a rokon nyelvek közös előzményeire vonatkozó tudásunk is tovább finomítható.

Bereczki Gábor *Tévtanok, rögeszmék a magyar őstörténet kutatásában* című írása három részből áll. Az első rész a magyar nyelv finnugor rokonításának történetéről szól Martin Vogeltől (1634–1675) kezdve kb. a 20. század elejéig, amikor is a finnugor nyelvtudomány „részleteiben is kidolgozott tudományággá fejlődött”, az uráli nyelvek genetikai összetartozását bebizonyító tények ugyanolyan érvényesek és alátámasztottak lettek, mint az indoeurópai nyelvek egybetartozását bizonyítók, mely nyelvek rokonságát senki nem is vitatja. Bereczki leírja, hogy a tudományoság a világon sehol nem kérdőjelezi meg nyelvünk uráli eredetét, minden egyetemen mindenhol ezt tanítják Magyarországon kívül is. Az írás második része a finnugor ellenes elképzelések egy részéről szól, főképpen azokról, melyek a múltban is léteztek és napjainkban is továbbélnek: a hun-magyar rokonság, a magyar nyelv török eredete és a sumér nyelvvel való rokonítás. A hunokkal kapcsolatban szűkszavúan szól Harmatta nyomán a hun nyelvhez kapcsolódó legfőbb problémáról, nevezetesen a fellelhető és biztosnak tekinthető nyelvi anyag szűkösségéről, a török kapcsán ismerteti az „ugor-török háború” legfontosabb tudnivalóit, valamint a törökös vonulat mai képviselői közül szó esik Sára Péterről, és hasonlóképpen a sumér esetében, a sumér nyelv néhány mondatos leírása után szól néhány 20. századi „sumérosunkról”, módszereikről és hibáikról. Végül következik az olasz Mario Alinei a magyar-etruszk nyelvrokonságról írott könyve és annak ellentmondásai. Az írás harmadik részében Bereczki Gábor néhány olyan „babonát” emel ki, amely a finnugor ellensek táborában meglehetősen általánossá vált, és bár egymásnak voltaképpen ellentmondóak, annyiban közösek, hogy a finnugor nyelvrokonságot a magyarokra erőltetett külső, hatalmi nyomásra létrejött elméletként láttatják: a jól ismert „osztrák-szovjet-kommunista összeesküvés-elméletek” ezek. Bereczki az ismert – pl. Budenz és Hunfalvy személyére vonatkozó – tényekkel cáfolja mindezt, s megemlíti, hogy pl. hogy az 1863–64-es tanévben épp az osztrák kormányt képviselő Helytartótanács utasította el a finnugor tanszék felállítását a budapesti egyetemen, Bécsben pedig csak 1974-ben létesült finnugor tanszék, továbbá a kommunista érában éppenséggel csökkentették a magyar szakosok finnugor tárgyú óráit.

A könyv következő tanulmánya Brogyanyi Béla írása *A magyar alternatív nyelvkutatás és ideológiai háttere (Diagnosztizálási kísérlet)* címmel. Az írás politikai, ideológiai és némileg lélektani szempontból vizsgálja az elsősorban a külföldi magyarok körében népszerű rokonítási kísérleteket. Megállapítja, hogy a magyar emigráció korábbi, részben pozitív jelentősége a rendszerváltással voltaképpen megszűnt, a napjainkra megmaradt szervezeteik nagyrészt már elszakadtak a valós helyzettől, és talán ezért is estek az „őstörténeti kutatások vermeibe” (50). (Ennek némiképp ellentmond, hogy a rendszerváltás előtt is többnyire az alternatívok vonulatát erősítették az emigrációs körök nyelvészeti és őstörténeti elképzelései.) Brogyanyi megállapítja, hogy ezek a rokonítási kísérletek a rendszerváltás óta erős támogatást kapnak Magyarországról is, elsősorban szélsőjobboldali körökből, ez a fajta kapcsolódás retorikájukban és külsőségeikben is megnyilvánul (példaként említi Marác László

hivatalos honlapját az Árpád-sávós lobogóval és a magyar címer történeti változataival). A tanulmány tágabb történeti keretbe igyekszik elhelyezni a jelenséget, külön kiemeli az ismert „herderi jóslatot”, a magyarok hagyományos „elszigeteltség-érzését”, a szabadságharc leverését követő osztrák terrort, a szláv veszélytől való félelmet, a trianoni békediktátumot, a kommunista hatalomátvételt, és megállapítja, hogy mindezen tényezők együttesen képezik a különféle rokonság-elképzelések háttérét. Ezt követően néhány alternatív tant ismertet (elsősorban a sumér és etruszk nyelvekkel kapcsolatban), szóba kerül a rovásírás kérdésköre, valamint a svájci magyar „sumerológus” Tóth Alfréd magyar etimológiai szótárából mutat be néhány elrettentő példát, és a Tóth számára alapvető például szolgáló Gostony-féle sumér etimológiai szótár bírálatára is sort kerít. Brogyanyi felelőssé teszi a kialakult helyzetért a médiát, ahol a hallgatottsági és a nézettségi index felülír mindenféle tudományt, valamint a politikát, és azt a helyzetet, hogy bárki magánegyetemet, tudományos intézetet hozhat létre, ahol akadémiai és egyetemi címeket osztozhatnak. Bírálja a tudományos oldalt is, hisz ismert nyelvész által írt, külföldieknek szóló magyar nyelvtörténeti füzetben is megjelenhetnek dilettáns nézetek, vagy pl. az OSZK honlapjáról is letölthetők az említett etimológiai munkák.

Csúcs Sándor *Gondolatok az alternatív nyelvrokonításról* című írásának a legfontosabb üzenete talán az, hogy a finnugor nyelvtudománynak erőteljesebb, és főképpen „pozitív előjelű” felvilágosító tevékenységet kellene kifejtenie. Egyrészt minden lehetséges fórumot ki kell használni a tudomány álláspontjának a propagálására, változtatni kellene a magyar és történelem szakosok ilyen irányú oktatásán, másrészt pedig ne a hibás nézetek elemzése legyen a cél, hanem annak bemutatása, hogy milyen érvekre épül a finnugor nyelvrokonság. A cikk a továbbiakban foglalkozik néhány gyakori váddal: a Habsburgok vagy éppen a szovjetek által ránk erőltetett finnugorság elgondolásának hamisságával, vagy az ősi eredetű szavaink mennyiségével kapcsolatos közismert félreértelmezésekkel. A genetikai kutatások egyre gyakrabban bukkannak fel ilyen-olyan interpretációkban a finnugor ellenes körökben, ezzel kapcsolatban Bálint Csanád írása alapján (Magyar Tudomány 2008) ismerteti a tudomány mai álláspontját. Csúcs összegzéséből kiderül, hogy az elvégzett genetikai kutatások nem cáfolják, hanem éppen megerősítik az eddigi tudományos nézeteket a magyar nyelv eredetéről.

A könyv következő írásának (*Dilettáns nyelv- és néprokonsági nézetek párhuzamai Törökországban és Magyarországon*) szerzője Doğan, İsmail, az Ankarai Egyetem hungarológusa. A cikk párhuzamot von az őstörténet terén jelentkező magyar és török jelenségek között: „A nagyvilágon talán nincsen még két olyan nép, amelyet ennyire érdekelt volna a saját származása, és amely ilyen sok téveszmét és mítoszt gyártott volna saját múltjáról, nyelvéről és gyökereiről, mint a török és a magyar” (79). Mint olvashatjuk, a török nyelvvel kapcsolatban is megszülettek a nálunk is ismert elméletek: a török ősnyelv voltáról, vagy például a sumér, etruszk, japán rokonságáról. Érdekes, hogy dilettáns nézetek Törökországban még a 20. században is egyetemi szinten léteztek, sőt napjainkban is előfordulnak. A cikk írója úgy véli, hogy a hasonló

magyar és török jelenségek hátterében a kis népek kisebbségi érzése, a nem-indoeurópai nemzetekre negatív hatást gyakorló árja mítosz, a megkésett nacionalizmus, a valamikori „aranykor” elvesztése, és az első világháború okozta veszteségek állnak.

A következő írás nem a magyar nyelvvel, hanem a magyar őstörténettel kapcsolatos téves nézetekkel foglalkozik. *Meghökkenítő „őstörténet” és művelői* című tanulmányában Fodor István úgy véli, hogy a korábbi, népünk régmúltjáról fantáziáló amatőrök csodabogárságával szemben a maiak sokkal céltudatosabbak, motivációjuk a hiúság, a közszereplési vágy, valamint a pénz, hisz például a millecentenárium közeledtével egyre több kutató lett őstörténész és honfoglaláskor-szakértő a témával elnyerhető pályázati pénzek reményében. Az írás – bár megemlíti másokat is – alapvetően két „őskutatóval” foglalkozik: Tóth Imrével (*Magyar őstörténet (avagy „nem jöttünk mi sehonnan sem”)*). Fríg Kiadó, Budapest 2009), aki szerint a magyarok a Kárpát-medence őslakói, valamint – jóval hangsúlyosabban és terjedelmesebben – Kiszely István elképzeléseivel. Fodor részletesen cáfolja Kiszely állításait az ujjur rokonságról, a magyarság ősi hitvilágáról, életmódjáról, ősi ételeiről és egyéb zavaros elképzeléseiről. Nem marad említés nélkül Kiszely Petőfi-kalandja sem. Az olvasó alaposan megismerkedhet Kiszely sarlatánságával, legyen szó akár antropológiáról, régészetről, néprajzról stb., és bőven szolgál információval Fodor István cikke Kiszely ügynökmúltjáról is. Az írás részletesen elemzi Kiszely őstörténeti tankönyveit (*A magyarság őstörténete*. Egyetemi tankönyv. Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Gödöllő 1995; *A magyar nép őstörténete*. Egyetemi tankönyv és tanári segédkönyv. Kard és Jogar Kiadó, Budapest 2001), melyek az egyetemi tankönyvek legalapvetőbb kritériumainak sem felelnek meg (pl. saját diszciplínájuk tárgyát sem határozzák meg), nem csupán képtelenségeket állítanak, hanem hamis adatok, forrásfelderítések vagy akár források elhallgatásának tucatjait tartalmazzák. Felmerül a kérdés, miképpen jelenhet meg ilyen kiadvány ma egyetemi keretek között?

A következő írás szerzője, Gheno, Danilo, a Padovai Egyetem tanára, a bevezető gondolatok között megállapítja: „Úgy tűnik, magyarnak lenni valamiféle állandó nyugtalanságot táplál.” A különféle rokonítási kísérletek közül a sumér-magyar, valamint a latin magyar rokonság körét emeli ki, az előbbihez kapcsolódóan Zakar András, a latin rokonság kapcsán pedig Szabédi László etimológiai eljárásainak hibáira hívja fel a figyelmet. Az írás részletesebben foglalkozik Alinei etruszk elméletével. (Gheno erről korábban olasz nyelvű recenziót is készített.) Alinei jól ismert nyelvész Olaszországban és külföldön is, az etruszkológia terén járatos, de a finnugrisztika és a magyar nyelv ismeretlen terület számára. Könyve magyar nyelvre vonatkozó adatai tele vannak tárgyi tévedésekkel, félreértelmezésekkel akár hangtani, akár pedig alaktani, mondattani állításait tekintve, etimológiai megállapításai pontatlanok. A tanulmány számos konkrét példával illusztrálja a felsorolt kifogásokat. A másik részletesebben bírált szerző Angela Marcantonio, akinek Alineihez hasonlóan magyar fordításban is megjelentek írásai, és abban is hasonlóságot mutatnak, hogy ő is képzett nyelvész, sőt, „abszurd módon finnugor filológiát tanít (vagy csak tanított) a római

»La Sapienza« egyetemen» (135). A cikk elsősorban Marcantonio Sajnovics Jánossal kapcsolatos nézeteit elemzi, Marcantonio 2006-ban megjelent magyar nyelvű tanulmánykötetének (*A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete. Angela Marcantonio válogatott tanulmányai*. HUN-idea, Budapest) Sajnovics János szerepe az összehasonlító nyelvtudományban. *Kritikai áttekintés* című tanulmánya alapján. A bírálatból kiderül, hogy Marcantonio nemcsak Sajnovics Demonstratioját ismeri meglehetősen felületesen, hanem általános uralisztikai képzettsége is hiányos. Gheno kiemeli, hogy voltaképpen nincs is értelme a régi tudósok által elért eredményeket napjaink ismeretanyagának birtokában bírálni, azaz Marcantonio tárgyi tévedésein túl felesleges szélmalomharcot folytat, egy 18. századi könyv – mára már közismert és el sem titkolt – hiányosságaival példálózik.

Hasselblatt, Cornelius (*Ahol igazi forradalom van*) írása a Kalevi Wiik, Ago Künnap és Pusttay János kutatókhoz kötött – egyesek (vagy önmaguk?) által reformernek, forradalminak nevezett – elképzelésekről szól, melyekről bőven jelent meg szakmai körökben bírálat, de ezek a szakmán kívül kevésbé váltak ismertté. Az elképzelések lényege az, hogy az uráli nyelvek őshazája az Uráltól egészen Nyugat-Európáig kiterjedt terület lehetett, és a ma urálinak tartott nyelvek egyfajta nyelvszövetséget alkottak, egymáshoz igazodtak, és azok a hasonlóságok, amelyeket az uráli nyelvek közös, ősi vonásaiként tartanak számon, nyelvi kiegyenlítődések eredményei. A Nyugat-Európáig kiterjedő uráli népesség feltételezése elsősorban Wiiknél jelentkezik, forradalmi elgondolása, hogy a balti-finn nyelvekben feltételezett germán szubsztrátum helyett a germánban számol uráli szubsztrátummal (elsősorban hangtani érvek alapján). Hasselblatt módszertanilag kifogásolja az említett kutatók munkáiban a különféle tudományágak megengedhetetlen összekeverését, melyben az interdiszciplinaritás egyfajta transzdiszciplinaritáshoz vezet, a tudományos fogalmak homályos, pontatlanul definiált használatát (utalva például a genetikai és nyelvi rokonság keverésére, vagy a *lingua franca* terminus félreértésére), valamint általában a felületes kutatómunkát. Jellemzi módszerüket a „körbeidézés” és a szakirodalom hanyag kezelése, összefoglalva pedig elmondható, hogy nem a tényekre alapozva hoznak létre hipotézist, hanem fordítva, a hipotéziséhez igazítják a tényeket.

A következő írás – Honti László *Anyanyelvünk rokonságáról* – a kötet legterjedelmesebb tanulmánya (165–270). A bevezetés tudománytörténeti áttekintést ad a finnugor nyelvrokonság felfedezésével egyidős finnugor ellenes elképzelésekről, a „halszagú zsíros atyafiság” megnevezés történetéről, az összeesküvés-elméletekről, amely szerint ránk erőltették a finnugorságot, majd a továbbiakban részletesen mutatja be az elmúlt három évtized vadhajtásait. Honti három csoportra osztja a tudománytalan nézetek kiötlőit és terjesztőit: (1) abszolút dilettánsokra, (2) tudományos képzésben részesültek (pl. jogászok, régészek, mikrobiológusok), de a nyelvészethez nem értőkre és (3) a nyelvészetet tanult, de a „fantazmagóriák világába tévedtekre”. Az első két csoport képviselői között nincs éles határ, valóságtól teljesen elszakadt elképzelések ugyanúgy jellemzik az egyszerű dilettáns nyelvészkedőket, mint ahogy

a saját szakterületükön egyébként sikeres, de a nyelvészetben eltévelyedett embereket. A tanulmány hosszasan idéz a képtelenebbnél képtelenebb állítások, a józan ész minden megfontolásának ellentmondó etimológizálások, a beteges fantáziálgatások köréből. Nem kíméli az olvasót, jelen recenzió írójának is csak többszöri nekifutásra sikerült átverekednie magát a sok agyszüleményen. Természetesen felvonulnak a közismert irányzatok (sumér rokonság, hun eredet, a magyar az ősnyelv stb.), és az irányzatokhoz kapcsolódó nyelvészkedők legismertebb és legtermékenyebb figurái. Az írás egyébként az „alkotókat” általában csak akkor nevezi néven, ha azok magukat nyelvészként definiálják. A harmadik csoportba tartozók tehát végzettségük szerint nyelvészek, és ők alapvetően nem is cáfolják az uráli nyelvek összetartozását, csak valahogy másképp képzelik el azt. Honti ide sorol például olyan nyelvészt is, aki a finnugrisztikában járatlan, de tankönyvekben, magyar nyelvről szóló kiadványokban a magyar nyelv eredetére, a finnugor nyelvekre vonatkozóan hibás állításokat közöl, feltehetően csak felületességéből, és nem azért, mert valamiféle más elmélettel rendelkezne a magyar nyelv történetét illetően. És ide sorolandók azok is, akik végzettségüket tekintve az uráli nyelvek kutatói, de módszereiket tekintve nem felelnek meg a tudományosság elvárásainak. Ebben a részben fejti ki Honti azokat az érveket, amelyek Marcantonio, valamint az ún. reformerek (Wiik–Künnap–Pusztay) állításait cáfolják. Ez utóbbiak esetében meglehetősen részletességgel ismerteti az „újító” elméletek főbb irányvonalait (az uráli alapnyelv tagadása, a lingua franca elmélet, a szubsztrátumok feltételezése) és azok gyenge pontjait, valamint „csúsztatásait”. Úgy véli, ezekben az elméletekben a lingua franca értelmezése sem egyértelmű és következetes, pedig a teóriák egyik kulcsfogalma ez. A tanulmány befejező része bírálja azt a tudománypolitikát, amelyben a dilettáns nyelvmagyarázók is állami kitüntetést kaphatnak a magyar nemzeti kulturális örökség ápolásáért, vagy kifogásolható nyelvészeti tudással rendelkező személyek is a nyelvtudomány egyetemi tanárai lehetnek. Bírálja a médiát, amely a dilettantizmusnak bármikor teret enged, de a szakmai reagálásoknak alig ad lehetőséget. Találó megfogalmazás az egész kérdéskörre: „a megszállottság kevés, sőt kifejezetten káros” (255).

Itkonen, Esa rövid tanulmánya (*A családfa és/vagy a nyelvek közti kapcsolatok a modern összehasonlító nyelvtudományban: a finnugor nyelvek rekonstrukciójának néhány problémája*) nem a magyar nyelv rokonításával foglalkozik, viszont a finnugor rokonságot támadók egyik fő érvével száll szembe, a családfaelmélet és -modell állítólagos tarthatatlanságával. Itkonen szerint sokan – akár nyelvész körökben is – megkérdőjelezzik a családfaelméletet a kontaktuselmélet eredményeinek hatására, pedig alapvetően ezek a modellek nem cáfolják, hanem éppen kiegészítik egymást. „Családfa nincs kontaktus nélkül” (274), a nyelvi kontaktusok járulnak hozzá a családfa „növekedéséhez” (elágazásaihoz), egyszerre okoznak divergenciát (leánynyelvek létrejöttét) és konvergenciát (a hatással bíró nyelvhez való hasonulást). Thomason–Kaufman sokat hivatkozott állításaiból nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, amely szerint normális esetben a nyelveknek egy előzménye (alapnyelve) van, és az ún. „kevert

nyelvek” keletkezése a nem normális, azaz a meglehetősen ritka és speciális esetek közé tartozik. Tehát nem általános, hogy egy nyelv két- vagy többgyökerű lenne, az pedig gyakorlatilag ismeretlen jelenség, hogy sok nyelv olvadna egybe egy nyelvvé. Itkonen kiemeli, hogy a családfamodell metaforikus jellegű, miképp például a hullámmodell is, az előbbi a nyelvi elkülönülés eredményét szemlélteti, az utóbbi pedig az elkülönüléshez vezető körülményeket.

Junttila, Santeri (*Áltudomány és nemzeti őstörténet: európai példák*) írása rendkívül fontos a kötet témája szempontjából, a tudományosság és áltudományosság természetét elemzi, s ezzel fogódzókat kínál az áltudományos módszerek és állítások felismeréséhez. Junttila vizsgálati tere az őstörténet, és megállapítja, hogy olyan komplex tudományterület ez, amely sok generáció hatalmas vizsgálati anyagon több tudományág területén végzett munkálatait fogja egybe, eredmények lassan szülehetnek, mindebből következően a forradalmi újítások, alapokat megrengető nagy felfedezések eleve gyanúsak. Az áltudományos őstörténet művelésére jellemző a szóbeli hagyományokon alapuló régi legendák, krónikák, szent iratok forrásként való felhasználása, mely évszázadokkal ezelőtt természetes volt, de a modern tudományok egyik jellemzője a körültekintő forráskritika. A mitikus nevek eredetére, szavak hasonlóságára építő elméletek sem lehetnek megalapozottak, az ilyen típusú módszerek a dilettáns nyelvészetet jellemzik, és az is meglehetősen általános jelenség az áltudományos nyelveredet-kutatásban, hogy az adott nyelv ősiségét, változatlanágát próbálják állítani. Az áltudományos eljárásokra jellemző a szakirodalmak szelektálása, töredékes idézése, a kritikák figyelmen kívül hagyása vagy megkerülése. Általános a tudományos örökség elvetése oly módon, hogy a tudomány eredményeit „hagyományosnak, megszilárdultnak” nevezik, és a „régí paradigma” dogmatikusságát tartják a paradigmaváltás kerékkötőjének. Gyakran társul az áltudományos őstörténeti kutatáshoz a politika oly módon, hogy a tudományos oldalt igyekeznek politikailag motiválni beállítani. Politikai motiváltság ezzel szemben sokszor kapcsolódik az áltudományosokhoz, bár – mint Junttila megállapítja – politikailag aktív kutató is végezhet valódi tudományos munkát. A tudomány célja az igazság, legfőbb jellemzője az önkorrekció, a javíthatóság, mert így felelhet meg az objektivitás kritériumának. Az áltudomány célja ezzel szemben egy kívánt eredmény igazolása olyan módszerekkel, amelyeket tudományosnak kíván láttatni.

Keresztes László írása (*A magyar nyelv eredete*) röviden ismerteti a magyar nép és nyelv eredetére vonatkozó korai elképzeléseket, „tematikusan” csoportosítja a különböző nyelvrokonság-elméleteket, török, altaji, hun, avar, sumér és egyéb elképzelésekre osztva azokat. Nem csupán az elképzeléseket osztályozza, hanem a finnugor ellenes nyelvészkedőket is csoportokba sorolja attól függően, hogy milyen indíttatással végzik tevékenységüket (pl. áltudományos, politikai, érzelmi, szenzációhajhász). Az írás legnagyobb része az ún. újabb „nyelvészforradalmárok”, Wiik és Marcantonio nézeteinek cáfolásával foglalkozik. Meglehetősen részletesen ismerteti Kalevi Wiik elméletét, amely szerint a finnugor nyelv egyfajta „lingua franca” lehetett az Uráltól

Dél-Angliáig. Keresztes véleménye szerint az elképzelés azért is sántít, mert a korai neolit időszakában az emberek nemigen jutottak messzebbre a szülőhelyüknél, ezért ilyen fajta közvetítő nyelvre nem is lehetett szükség. Másrészt pedig a nyelvi nyomok is mást mutatnak: a finnugor nyelvekben nagy számban találhatóak indoeurópai kölcsönzések, viszont fordított irányú, azaz finnugor > indoeurópai jóval kevesebb van, és mint köztudott, általában a nagyobb presztízsű nyelv az átadó nyelv, s mindez alapvetően ellentmond Wiik érvelésének. A germán nyelvek fonetikájában finnugor hatással magyarázott jelenségeket Keresztes erőltetettnek tartja. Úgy véli, hogy Wiik elmélete voltaképpen a finnek európaiságát és ősiségét hivatott igazolni. Keresztes a továbbiakban Marcantonio 2006-ban magyar fordításban is megjelent *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és a statisztika* (Magyar Ház, Budapest) című könyvében leírtakkal kapcsolatos véleményét ismerteti, felhívja a figyelmet a szerző által alkalmazott statisztikai módszer hibáira és egyéb következtetlenségekre is. A tanulmány szerint Marcantoniónak eltökélt célja lehetett az uráli nyelvcsalád kétségbe vonása, és hasonló módszert alkalmazva az indoeurópai nyelvcsalád létét is kétségbe tudta volna vonni. Végül felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelv és nép rokonsága két külön dolog. A nyelv a valóság tükré, tehát a nyelvből következtethetünk a kultúra jelenségeire és változásaira, de a kultúra anyagi hordozóiból vagy a génekből nem következtethetünk a nyelvre. A régészeti leletek nem vallanak nyelvi hovatartozásról, a gének csak a nyelvcsalád univverzális képességének mikéntjéről vallanak, de „gazdájának” anyanyelvéről semmiképpen nem.

Laakso, Johanna *Mítoszok a finn nyelv ősiségéről* című írása eredetileg egy hasonló tematikájú finn tanulmánykötetbe íródott, és a szerző szerint sok megállapítása a magyar nyelvre is értelmezhető. A cikkből kiderül, hogy a finnek körében is élnek olyan mítoszok nyelvük eredetéről, mint nálunk. Náluk is általános gondolat, hogy nyelvük más, mint a többi. Ennek hátterében az áll, hogy Európában másféle nyelveket beszélnek, hiszen a legtöbb európai nyelv az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik. A finn és magyar helyzet abban viszont eltér, hogy a finnek mellett viszonylag közeli nyelvrokonok is élnek. A másik – a magyarra vonatkozóan is szokásos – elgondolás, hogy a finn különösen tiszta, eredeti, ősi nyelv. Ősi vagy legrégebbi nyelvről beszélni azonban értelmetlen, mivel a nyelvek születése sem határozható meg, így életkorukról sem tudunk szólni. A nyelvhez kapcsolódó mítoszok egy másik csoportja az ún. nyelvi biologizmus, mely szerint például „a finn nyelv a kék szem és a kitaró, szilárd jellem tartozéka” (323). Logikusan kapcsolódik ehhez a szemlélethez a kérdés a nyelvrokonok eltérő külsejéről. Ennek kapcsán Laakso szól arról, hogy a gének és a nyelvek eltérő módon működnek, míg az előbbiek keverednek, addig az utóbbiak általában nem. A családfával kapcsolatban pedig megállapítja, hogy ezt a modellt nem a biológiából vagy a művelődéstörténetből kölcsönözték, a nyelvi rendszer belső fejlődéséből következik, a nyelvrokonságot természetéből adódóan így lehet ábrázolni, egyéb – például érintkezésen alapuló – modellekkel nem pótolható. Végül említjük meg, hogy Laakso írása elején leszögezi, hogy a nálunk terjedő

„városi legendával” szemben Finnországban nem írták át a tankönyveket, minden tankönyvben finnugor nyelv továbbra is a finn.

De Smit, Merlijn (*A nyelvekről és eredetükről*) tanulmányában elsősorban a Wiik – Künnap – Pusztay irányzat és általában az ún. „gyökér-mozgalom” nézeteit bírálja. Megállapítja, hogy elképzelésük, melyet ők maguk forradalminak és áttörőnek tartanak, bizonyos elemeiben voltaképpen nem is igazán eredeti, emlékeztet többek között Marr elgondolásaira. De Smit szükségesnek tartja a nyelvi és genetikai kérdések pontos meghatározását és elhatárolását. Szerinte túlzott biologicizmusra vall Wiik azon szemlélete, hogy a népcsoportokat génjeik, fizikai jellegzetességeik, nyelvük vagy önazonosság-tudatuk alapján lehet definiálni, hiszen egy nemzet önazonosságában a gének nem játszanak fontos szerepet. Wiik nagy időbeli távolságra, hipotetikus népcsoportokra feltételez genetikai, régészeti és nyelvi jellemzőket kellő megalapozottság nélkül. Az írás bírálja a főképpen Pusztaynál és Künnapnál jelentkező, az uráli nyelvek kialakulását, egymás közötti viszonyait és az egyes nyelvek történetét a tudományos állásponttól eltérő módon magyarázó nyelvi modelleket is, mivel történetitlen szemléletükkel nem alkalmasak valódi hipotézisek felállítására.

A kötet utolsó tanulmányát Winkler, Eberhard írta *A rajnai uráliakról szóló teóriák évtizede (1999–2009)* címmel. A cím elsősorban Wiikre utal, aki tehát Nyugat-Európában is számol a finnugorok elődeivel, de Winkler nem csupán Wiik elméletét illeti kritikával, hanem Künnap, Pusztay és Saukkonen nyelvészeti állításait is. Az írásból kiderül, hogy az „ad hoc” válogatott nyelvi adatok (pl. a lappban felvetett baszk vagy a germánban feltételezett finnugor szubsztrátum igazolására) pontatlanok, továbbá alkalmatlanok olyan következtetések levonására, melyekre a szerzők felhasználnák azokat. Winkler megállapítja, hogy egyfajta tudományos éretlenségnek tekinthető az, hogy egyesek teoretikusan népeket, népcsoportokat, évszázadokat és évezredek-t tologatnak ide-oda, történelem előtti időkre vonatkozóan jutnak magabiztos következtetésekre meglehetősen kevés nyelvi anyag figyelembe vételével. „A történeti nyelvtudomány tényleg ennyire egyszerű lenne? Miért dolgoztak a tudomány világában az elmúlt 150 évben oly sokan és sokat? Mert jobbat nem tehettek?” – teszi fel a szerző a kérdést (362). A bírált kutatók genetikai és régészeti állításaival az írás nem foglalkozik, mivel – mint olvashatjuk – a szerzőnek nem szakterülete egyik tudományág sem, de abból kiindulva, hogy a vizsgált nyelvészek saját szakterületükön ilyen felületes munkát végeztek, Winkler szerint következtetni lehet arra, hogy ezen a téren a helyzet csak rosszabb lehet.

A kötet egészét értékelve fontos szempont annak hatékonysága. Vajon kikhez juthat el a tartalma, üzenete, kik tudják értő módon elolvasni, és megfelelő választ kapnak-e kételyeikre? Miképpen a kötet Bevezetésében olvashatjuk, maguk a szerkesztők sem számítottak arra, hogy az elvakult antifinnugristák a könyvet felfogják vagy egyáltalán elolvassák, hiszen aki hinni akar valamiben, az hinni is fog, és ez a szemlélet alapvetően jellemzi a dilettánsok táborát. Ebben teljesen egyetérttek a szerkesztőkkel, magam is meg vagyok győződve róla, hogy ha eddig nem tették meg a

szakma által írt szakirodalmak tanulmányozását, ezután sem fogják megtenni. A célközönség tehát a jóindulatú érdeklődők, a bizonytalanok, de érvekkel meggyőzhető csoportja. Szakmabeliként nehéz szakmán kívüliként olvasni a kötet tanulmányait, de alapvetően úgy gondolom, hogy nehéz olvasmány ez az átlagos olvasó számára.

Elsősorban Honti László írásain lehet érezni azt a szándékot, hogy nem nyelvészekkel értesen meg nyelvészeti kérdéseket, például a történeti nyelvészet alapvető eljárásait és elveit. Ezt mindenképpen jól szolgálja, hogy az uráli nyelveknél jobban ismert indoeurópai nyelvek példáin szemlélteti a rokon nyelveket jellemző szabályszerű hangmegfeleléseket. Szerencsésebb lett volna, ha az uráli példák is hasonló elvet követve, több nyelvet párhuzamba állítva jelentek volna meg, és nem csak két nyelv (általában a magyar és finn) adatait idézve, mint ahogy az esetek többségében ez történik. Hiszen a rendszerszerű összefüggések úgy jobban látszódnának, valamint az alapnyelvi alakra való következtetések is több nyelv adatai alapján lehetségesek.

Mások írásaiban a nyelvészeti érvek sokszor a hibás állítások cáfolataként jelennek meg, de néhány esetben talán nem a legmeggyőzőbb módon. Hiszen a szakember számára világos, hogy például a *gabona* és a *takács* nem tartozhat össze a sumér *gabni* és *tuku* szavakkal, mivel e szavak egyértelműen szláv átvételek. De a szakember ehhez hozzá tudja tenni a magyar nyelvtörténetet, a szláv jövevényszavainkhoz kapcsolódó egyéb ismereteit (nyelvtörténetit és művelődéstörténetit). Egy laikus számára viszont a *gabona* kb. ugyanúgy összekapcsolható a sumér *gabnival*, mint a szláv *gobinóval*. Azaz, nem azért nem sumér eredetű a *gabona*, mert szláv. Előfordul, hogy nyelvészeti részletkérdésben maga a tanulmány szerzője fordul szembe a „hivatalos” finnugor állásponttal (pl. Gheno a lapp *-t > *-k hangváltozással kapcsolatban), ez persze érdekes kérdés lehet a szakma számára, de nem feltétlenül fontos éppen egy ismeretterjesztést szolgáló kötetben. A nyelvészeti kérdések másutt is speciálisan szakmai jellegűek (pl. Winkler írása), és nehezíti a megértést a nyelvészeti terminusok használata. Ebből a szempontból a kötet néhány írása alapvetően feltételez valamiféle nyelvszakos/nyelvészeti végzettséget az olvasótól.

A kötetben tárgyalt egyéb, nem kifejezetten nyelvészeti szempontok és tárgykörök megértése talán nem jelenthet különösebb problémát az „átlagolvasó” számára. Esetleg az szegheti kedvét, hogy a tanulmányokban sok az ismétlés, átfedés, és az írások jelentős része sok mindennel foglalkozik, és ebből is következik, hogy van amivel nem elég mélyen. Ilyen terület például a genetika, ami a finnugor ellenesek egyik fő érvévé kezd válni. Bár a gének és a nyelvek viszonya sok írásban felmerül, kielégítő választ a könyv ezen a területen nem ad. Jó lett volna, ha a szerzők között egy ezen a területen szakértő kutató is szerepelt volna tanulmánnyal. A kissé koncepciótlanul sok témát megjelenítő írások másik hátránya, hogy az olvasó nehezen tud a kötetben orientálódni, s ebben a címek sem nagyon segítik. Mindennek az egyik fő oka az, hogy az írások jelentős része nem a kötet számára készült, hanem már eleve megvolt, részben már meg is jelent másutt. Természetesen mindegyik tanulmányt összekapcsolja a fő téma, a nyelvrokonság, de igazán hatékony akkor lehetett volna

ez a vállalkozás, ha előbb született volna meg a kötet tartalmi váza a közönséget leginkább érdeklő kérdésekre koncentrálva, és ehhez íródtak volna az egyes részek. A könyv alapján például azt gondolhatnánk, hogy napjainkban a finnugorellenesek zöme a Wiik–Künnap–Pusztay irányzatban keresi a megoldást nyelvünk nem finnugor eredetére, holott ez nem így van.

A könyv néhány esetben a benne leírt „elvárásoknak” nem felel meg. Ez egyrészt Csúcs Sándor cikke alapján állítható, aki szerint a „pozitív” ismeretterjesztésnek kell hangsúlyosnak lennie, azaz azt kellene bemutatni, hogy miért finnugor nyelv a magyar, és nem azt, hogy miért nincs igazuk a másképp gondolkodóknak. Másrészt pedig Junttila írását kell kiemelni, amelyben többek között az áll, hogy az általános nézetek mögötti motiváció nem lehet a tudomány vizsgálati tárgya. Ez a fajta távolságtartás nem mindenütt valósul meg a kötetben, miképpen az érzelemmentes tárgyilagosság sem mindig. Tény, hogy a Bevezetés az itt felvetett problémák egy részére eleve választ ad (pl. az ismétlésekre, átfedésekre, vagy arra, hogy miért szükséges egy-egy másként gondolkodó személyére, politikai nézetére vagy etikátlan viselkedésére is felhívni a figyelmet). Az is tény, hogy a finnugor nyelvek és a magyar őstörténet művelői is emberek, és nehéz mindig szó nélkül hagyni, ha úton-útfélen „lehazaárulózzák” és egyéb jelzőkkel illetik az embert. De az a fajta ironia, amely néhány írást jellemez, véleményem szerint csak kárára van a könyv egészének.

Összegzésképpen elmondható, hogy a *Nyelvrokonságról* hiánypótló könyv (megjegyzendő, hogy a megjelenése évében már a második kiadása is megjelent), melynek témája heves indulatok tárgya évszázadok óta. A szerzők is számíthatnak kötetük indulatos fogadtatására – ez részben már megtörtént interneten, újságokban olvasható ismertetésekben, reagálásokban – s bár részletes tudománytörténeti elemzést, alapos helyzetjelentést adtak a magyar nyelv rokonítását érintő kérdésekről, attól tartok, a „jóindulatú” kétkedők mindegyikét nem sikerült megnyerniük ügyük számára.

Sipőcz Katalin

Kozmács István – Sipőcz Katalin (szerk.): Uralisztika. Fejezetek az uráli nyelvészetből

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged 2008. 208 lap.

Az *Uralisztika* című könyv csapatmunka eredménye. Az egyes alfejezetek a szegedi egyetemhez kötődő szerzők – Sipőcz Katalin, Kozmács István, Mészáros Edit, Körtvély Erika, Szeverényi Sándor, Dolovai Dorottya, Wagner-Nagy Beáta – tollából

származnak. Az *Előszó*ban (5–6) rámutatnak arra, miért is látott napvilágot ez a mű. Az uralisztikai kutatások fontos alapműveként említik Hajdú Péter *Bevezetés az uráli nyelvtudományba* (1966) és *Az uráli nyelvészet alapkérdései* (1981) című munkáit, valamint Bereczki Gábor *A magyar nyelv finnugor alapjai* című művét (1980). Megjegyzik azonban, hogy e könyvek megszületése óta az utóbbi évtizedekben nem készültek újabb összefoglaló, nagy horderejű írások, holott a nyelvtudományban, ezen belül az uralisztikában számos új eredmény született. Ezt a hiányt kívánják pótolni a szerzők. Tankönyvként határozzák meg könyvüket, amelyet elsősorban magyar és finnugor szakos diákoknak szánnak ismereteik elmélyítésére, kibővítésére.

A könyv szerzőinek fő célja, hogy meggyőző érveket sorakoztassanak fel a magyar nyelv uráli eredete mellett, képet adjanak az uráli nyelvekre vonatkozó eredményekről, megbízható nyelvi adatokat közöljenek rokon nyelveinkről, illetve a nyelvtipológiai kitekintések által bővítsék a hallgatók tudását a világ nyelveiről. A könyv hat nagy fejezetre tagolódik (*A szófajok*, *A névszó*, *Az ige*, *A szóalkotás*, *A műveltetés és a műveltető szerkezetek*, *A tagadás*), amelyek további alfejezetekre bomlanak. A tartalomjegyzéket olvasva az a kérdés merült fel bennem, miért éppen ezek a témakörök kerültek bele, hol van például a korábban említett könyvek mindegyikében szereplő hangtan?

Kérdéseimre meg is kaptam a választ: a könyv összeállítását elsősorban Mikola Tibor munkássága ihlette. A kiváló szamojédológus, a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Tanszékének 2000-ben elhunyt vezetője előtt kívánnak tisztelegni ezzel a kiadvánnyal azáltal, hogy az ő szellemi hagyatékát feldolgozva az általa kutatott, oktatott témák, fejezetek köré épült a könyv. Mindeközben a szerzőknek nem célja, hogy az uralisztika egészét ismertessék (ezért is hiányzik például a hangtan), s a történeti szempont is kevésbé hangsúlyos, mint korábban. A magyar nyelv nem tölt be központi szerepet: a magyar nyelvi adatok a rokon nyelvi adatokéval azonos hangsúlyt kapnak.

Láthattuk tehát az *Előszó*ban a célkitűzéseket és elhangzottak az érvek is. Számomra már csak az a kérdés, hogyan lehet átfogó tankönyv egy olyan alkotás, amely nem kíván átfogó lenni. A fejezetek jól megszerkesztettek és bőséges információt adnak az adott témáról, azonban a hangtan, illetve egyéb részrendszerek, témák kihagyása nem teszi lehetővé, hogy olyan horderejű legyen ez a mű, mint például Hajdú vagy Bereczki alkotásai. Kiváló szakirodalom, a magyart vagy finnugrisztikát tanulók számára hasznos olvasmány, rengeteget tanulhatunk belőle, azonban a korábbi műveket nem tudja pótolni, bár úgy gondolom, nem is ez volt a cél, hanem az új eredmények frissebb, kissé más szempontú bemutatására koncentráltak a szerzők, és véleményem szerint, ez maximálisan sikerült is. A továbbiakban röviden ismertetem az egyes fejezeteket.

Az első fejezet *A szófajok* (7–22) Sipőcz Katalin tollából. Többek között azzal a kérdéskörrel foglalkozik, léteztek-e már szófajok az uráli alapnyelvben, melyek a szófajok kategorizálásának általános kérdései, mi jellemzi az alapnyelvben az egyes

szófaji kategóriákat. Maga Sipőcz arra a kérdésre, hogy léteztek-e szófajok az uráli alapnyelvben vagy szófajnélküliség dominált-e, azt feleli, hogy az igék, illetve a főnevek olyan univerzális alapszófajok, amelyek már az uráli alapnyelvben is létezhetnek. Bizonyítékként az alapnyelvre rekonstruálható igei vagy névszói jelentésű tövek igen nagy számát említi (9).

A második fejezet *A névszó* (23–80), amelyben a névszók főbb alaktani kategóriáit vizsgálják, elkülönítve az uráli nyelvek mai és az alapnyelvre visszavezethető morfológiai jegyeit. Ezen belül elsőként Sipőcz ír *A névszói esetragozásról* (24–35). Megvizsgálja az uráli nyelvek esetrendszerét, a névszóragok eredetének kérdéseit, majd bemutatja a grammatikai (accusativus, genitivus), illetve a határozói esetragokat (lativus, locativus, ablativus, prolativus), amelyek az uráli alapnyelvet jellemezhettkék. A következő alfejezet Sipőcztől *A számjelölés* (36–40), amelyben részletesen vázolja a plurális és a duális jellemzőit, valamint vizsgálja a számjelek eredetét is. A harmadik alfejezetet szintén Sipőcz írta, ez *A névszó determinálása* címet viseli (41–44). Azt kutatja, hogyan, milyen eszközökkel történhet meg az uráli nyelvekben a névszó determinálása, vagyis határozottá tétele (például szórend, esetragok, birtokos személyragok, mutató névmások, névelők, egyéb partikulák segítségével). A negyedik alfejezet Kozmács Istvántól származik: *A birtokos személyragozás és a birtokos szerkezetek* (45–72). Bemutatja a birtoklás kifejezésének tipológiáját, az uráli nyelvcsaládba tartozó nyelvek által használt birtokos személyragok történetét, illetve a mondattal vagy névszói szerkezettel kifejezett birtoklás eseteit. Az utolsó alfejezetet Mészáros Edit készítette, *A melléknevek fokozása* címmel (73–80). Elsőként a mellékneveket csoportosítja (minősítő, ezen belül abszolút vagy relatív minőséget kifejező; illetve viszonyító melléknevek), majd a közép- és a felsőfok kifejezésének eszközeit vizsgálja.

A harmadik fejezet *Az igékről* szól (81–130). Az első alfejezet Körtvély Erikától az *Igeragozás* (81–101). Négy csoportba sorolja az uráli nyelveket (egy konjugációja van; indeterminált; indeterminált és determinált ragozása is van; indeterminált és reflexív-mediális ragozása van; indeterminált, determinált és reflexív-mediális igeragozással is rendelkezik). A nyelvjárási alakokat, illetve a nem teljes paradigmákat az adott igeragozás meglétének bizonyítékaként kezeli, miközben igyekszik eldönteni az egyes uráli nyelvekről, hányfajta igeragozás található meg bennük. Jellemzi az egyes nyelveket, példákkal illusztrálva a konjugációt, majd bemutatja, mi is a funkciója a különböző igeragozási paradigmáknak az egyes uráli nyelvekben. A következő alfejezet szerzője Szeverényi Sándor (*Igeidő és aspektus*, 102–122). A szerző bemutatja az uráli, finnugor és szamojéd alapnyelvre rekonstruálható időjeleket. Elkülöníti a 'tense' jellegű finnugor nyelveket, amelyek esetében az igeidőkhöz morfológiai marker kapcsolható, illetve az aspektusos jellegű szamojéd nyelveket, amelyekben az aspektusok többnyire jelöletlen formában jelennek meg. Alapfogalmak tisztázásával könnyíti meg a megértést a fejezet elején. Bemutatja az egyes uráli nyelvek legfőbb jellemzőit az igeidők, illetve aspektusok szemszögéből. A harmadik alfejezet címe: *Igemódok* (123–130), a szerző Mészáros Edit. Tizenöt igemódot különít el, amelyek

az uráli nyelvek valamelyikében, vagy egyszerre többen is előfordulnak, illetve leírja, milyen funkciót fejeznek ki, vagyis, hogy milyen viszony fűzi a beszélőt a mondanivalójához (például a kedveskedő mód, a precativus, amely kedveskedést, sajnálkozást, lenézést fejezhet ki). Ezek után a szerző példákat hoz az egyes uráli nyelvek igemódjainak rendszerére, majd bemutatja, milyen igemódok jellemezték az uráli, illetve finnugor alapnyelvet (kijelentő mód: jelöletlen, felszólító mód: *-k, feltételes-óhajtó mód: *-ne).

A negyedik fejezet *A szóalkotás* címet viseli (131–162). Az első alfejezet, a *Szóképzés* Kozmács Istvántól származik (131–150). Először általánosságban ír a szóképzésről, majd ezt a szóalkotási módot az uráli nyelvek szemszögéből is megvizsgálja. Bemutatja az uráli nyelvekben meglévő képzőket, szétválasztva egymástól az uráli eredetű névszó- és igeképzőket. Legvégül pedig a képzők keletkezésének egy érdekes módját részletezi, amely során grammatikalizáció útján egy névszóból elvont főnévképző alakul ki (például magyar -ság/-ség, mordvin *či 'nap' > -či 'kor'*). A következő alfejezet Mészárosról származik: *Szóösszetételek* (151–162). Meghatározza, mi a szóösszetétel, majd felsorolja azokat a kritériumokat, amelyek által a szóösszetételek elkülöníthetők a szószervezetektől jelentéstanilag, alaktanilag, nyelvtani szerkesztésben, hangsúlyviszonyok alapján, illetve a bővíthetőség szempontjából. Az összetett szavak osztályozásának szempontjai között említi a szintaktikai viszonyt előtag és utótag között (alá- vagy mellérendelő), valamint annak megfigyelését, hogy az összetétel és az utótag fajtája azonos-e (endocentrikus vagy exocentrikus). Részletesen megvizsgálja a különböző összetételi típusokat a manysi, mordvin és finn nyelvekben, nagy számú példával bizonyítva azok meglétét.

Az ötödik fejezet *A műveltetés és a műveltető szerkezetek* (163–182) kérdését járja körül Dolovai Dorottya jóvoltából. Valóban érvényesnek találom azt a megállapítást, miszerint a korábbi munkák inkább hangtan és alaktan központúak voltak, és kevésbé foglalkoztak a mondattannal, így szerencse, hogy most részletesebb ismeretetésre kerül sor a műveltetést illetően. Elsőként terminológiai kérdéseket tisztáz a szerző, majd a műveltető szituációk leírásának eszközeiről ír (analitikus kauzatív, morfológiai kauzatív, lexikai kauzatív). Részletezi az uráli nyelvekre jellemző műveltető szerkezeteket, ezen belül a műveltető igék képzésének módját és a műveltető mondat szerkezeteket.

Az utolsó, vagyis hatodik fejezet szerzője Wagner-Nagy Beáta, aki *A tagadásról* ír (183–205). Tisztázza a tagadás fogalmát, majd a standard tagadás tipológiáját elemzi, kezdetben általánosságban, majd az uráli nyelvek kapcsán szólva róla. Ezután az igemódos mondatok tagadását részletezi. Tizenhat különböző uráli nyelvet vizsgál, és arra az eredményre jut, hogy szimmetrikus tagadás a nyelvek felében, míg aszimmetrikus tagadás a nyelvek mintegy 80%-ában fedezhető fel.

A fejezetekre általánosan jellemző, hogy a szerzők rendkívül összeszedetten fejtik ki gondolatmenetüket, és bőségesen igazolják példákkal az elméleteiket. Valóban nincs központi szerepben egyetlen nyelv sem, minden uráli nyelvvel foglalkoznak és

a más, nem uráli nyelvekre való utalások mennyisége is jóval több, mint a korábbi művekben, ez által ténylegesen bővítik az olvasó nyelvtipológiai ismereteit. A táblázatok is nagyon világosak, jól felhasználhatók, érthetőek.

Igazából akkor lenne még hasznosabb ez a könyv, és attól válna általánosan használható, igazi tankönyvvé, ha bővülne a tartalomjegyzék, azaz nőne a fejezetek és ezzel együtt a gondosan kidolgozott témakörök száma. Talán egy sorozat első darabja is lehetne ez az alkotás. Valóban nagy szükség lenne a régi és új ismeretek egybegyűjtésére, szintézisre emelésére. Úgy vélem, ezt sikerült végrehajtania a szerzőknek ebben a könyvben és jómagam biztosan szívesen olvasnám a többi részt is. Köszönet a szerzőknek!

Endresz Brigitta

Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle

Toim. Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen, Tanja Vaittinen. Suomalais-ugrilainen Seura. Helsinki, 2010. 421 lap.

A jelenkori finnugrisztika egyik meghatározó egyéniségének, az Åbo Akademi, majd a Turkui Egyetem professzorának, Kaisa Häkkinennek 60. születésnapja tiszteletére ünnepi kötetet állítottak össze kollégái, barátai, tanítványai.

Häkkinen eddigi munkássága páratlanul gazdag, bibliográfiája közel 300 tételből áll. Ahogy Tanja Vaittinen köszöntőjéből (XV–XVIII) is kiderül, a professzorasszony tevékenysége világosan elkülöníthető szakaszokra, témákra osztható. Pályája elején finn, mordvin, vogul és magyar hangtani kérdésekkel foglalkozott, ennek az időszaknak a szintézise a *Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa* (1985), majd az általános nyelvészeti (*Yleisen kielitieteen peruskurssi* 1981, később: *Kielitieteen perusteet* 1994) és az etimológiai kutatások irányába fordult. A mai napig megkerülhetetlen a disszertációja (*Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta*, 1984), s a finn nyelvvel foglalkozók jól ismerik *Suomen kielen sanaston historiallista taustaa* (1985) és *Mistä sanat tulevat: suomalaista etymologiaa* (1990) című munkáit is. E szakterület kiemelkedő tudományos eredménye a *Nykysuomen etymologinen sanakirja* (2004).

Häkkinen szókinccstörténeti kutatásai kapcsán a következőket vallja: „Sanoja tutkitaan erityisesti siltä kannalta, miten ne jakautuvat eri aihepiireihin ja millaista tietoa ne antavat sitä kielenulkoisesta maailmasta, jossa sanoja aiemmin on käytetty” (*Esisuomalainen pyyntikulttuuri ja maanviljely sanastohistorian kannalta*. In: *Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan*. Toim. Paul Fogelberg. Helsinki, 1999.

159). Ennek szellemében foglalkozott a finnek halász-vadász és földművelő kultúrájának, a növényneveknek, a madárneveknek, a betegségeknek és a hangszerek nevének a történetével. (A finn irodalmi nyelv madárneveiről monográfiát is írt 2004-ben, s társzerzőként jegyzi a gyógynövények neveivel foglalkozó 2007-es művet.) Mindezen kutatásai során egyre mélyebben beleásta magát a finn nyelv történetébe is, s mára már az egyik legjelentősebb Agricola-kutatóvá képezte magát. E terület legfőbb munkája az *Agricolasta nykykieleen: suomen kirjakielen historia*, de nem feledkezhetünk meg a régi szövegek kiadása terén végzett munkájáról sem (vö. pl. az *Abckiria* 2007-es megjelentetését). Nyelv- és tudománytörténeti munkái közül kiemelendők a *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa* (1996), a *Suomalaisen oppikirjan vaiheita* (2002) és a *Suomen kielen tutkimuksen historia* (2008) című kötetei.

Häkkinen folyamatos tanári és publikációs tevékenysége, illetve számos tudományos és közéleti funkciója (volt dékán és szenátusi tanácsstag, a Honi Nyelvek Kutatóintézete, a Finnugor Társaság, a Porthan Társaság, az Agricola Társaság vezetőségi tagja stb.) és szerkesztőbizottsági tagságai (FUF, Sananjalka, Virittäjä, Hiidenkivi stb.) mellett arra is szakít időt, hogy tudománynpszerűsítőként tevékenykedjen.

A Kaisa Häkkinen előtt tisztelgő kötet 31 tanulmánya – az ünnepelt tudományos tevékenységének fő témaköreit követve – három részre oszlik. Az első a *Kirjakielten kehitys* [Az irodalmi nyelvek kialakulása] címet viseli, a második a *Sanat ja niiden etymologia: suomi* [Szavak és etimológiáik: finn], a harmadik pedig a *Sanat ja niiden etymologia: sukukielet* [Szavak és etimológiáik: rokon nyelvek]. Az alábbiakban – a cikkek rövid bemutatása mellett – a finnugrisztikai témájú írásokról szövegek részleteiben.

1. Az első témakörbe tartozó tanulmányok sorát Aimo Hakanen írása nyitja (3–8), aki a 19. században élt író, nyelvész, politikus és pap, Antero Varelius munkásságával foglalkozik. Varelius jelentős hatást gyakorolt az irodalmi nyelv fejlődésére *Enon pe-tuksia luonnon asioista* című kétkötetes művével. Hakanen Varelius szövegeinek igenevi alakjait vizsgálja, főként a mellékmondatot rövidítő és az ágensi szerkezetekben.

Nobufumi Inaba (9–35) a legrégebb finn nyelvű jogi szöveg, Kristoffer király földtörvényének fordításait elemzi. Ebből csak hét kéziratot példány maradt fenn. A szerző az egyes betűk lejegyzése és néhány névszói esetrag vizsgálata segítségével a kéziratok kronologizációját járja körül.

Raimo Jussila (37–41) megvizsgálta, hogy a régi finn nyelv szótárában, a mai finn értelmező szótárban, a karjalai nyelv szótárában és a finn dialektusok szógyűjteményében milyen arányban fordul elő a Kalevala szókincse. Összességében érdekes eredményre jutott: az első három szótárban csak 50–52% a kalevalai szavak aránya, míg a nyelvjárási szótárban 75%.

Eino Koponen írásában (43–52) – amely akár a harmadik fejezetben is helyet kaphatott volna – Johannes Tornaeus *Manuale Lapponicum* című könyvét vizsgálja. Tornaeus 1643-ban fordította lappra a Svédországban használatos egyházi

kézikönyvet, a *Manuale Svecicum*ot. Fordítása jelentős hatást a gyakorolt a svéd-lapp irodalmi nyelv további fejlődésére.

Korának jeles történésze és írója, Adolf Ivar Arwidsson szerint a nyelv a dialektusok által gazdagodik. 1820-ban megjelent írásában azt fejtegette, hogy az egyes nyelvek hangkészletének sajátosságait az ortográfia nem képes hűen visszaadni, ilyen például a finnben az *aa* betűkombináció, amely a hosszú vokális mellett a nyelvjárások *oa* és *ua* hangját is jelölheti, s hasonlóan problémás az *ää* és főként a finn nyelvjárásoktól idegen *d* (Petri Lauerma, 53–57).

Ebben a fejezetben kapott helyet M. Nagy Ilona tanulmánya a magyar Szent Margit-legendáról (59–64). A szerző a legenda latin szavait vizsgálja, amelyek a hitvilág egyfajta szimbólumául szolgáltak. Ezek a szavak jól körülhatárolható szemantikai csoportokba sorolhatók: elsősorban a kolostor épületének részeit és az ottani élet szókincsét ölelik fel.

Marko Pantermöller a finn nyelv egyik ritkán használt ragjának, az abessivusnak a 19. századi történetével foglalkozik (65–80). Ennek eredeti alakja a régi finnben csaknem kivétel nélkül *-tA* volt. A 17. századi szövegekben már szórványosan feltűnik a *-ttA* változat is, amely a következő évszázadban meglepően gyorsan átvette az uralmat, kiszorítva a rövidebb alakot.

A finn „satusetä” (mesélő apó), Zacharias (Sakari) Topelius *Naturens Bok* című 1856-ban megjelent könyvét nagyon hamar, már négy évvel megjelenése után finnre ültette Johan Bäckvall. A fordítás nagyon jól sikerült, hamarosan e mű lett a legolvasottabb finn könyv, Bäckvall pedig a nyelvszépítők mintaalakjává vált. Kaarina Pitkänen-Heikkilä (81–95) megállapítja, hogy a mű négy kiadása során a nyelvjárási jellemvonások eltűntek, a fordítás egyre jobb lett. Tudománytörténeti érdekesség, hogy Topelius annyira elégedett volt Bäckvall munkájával, hogy felkérte a *Maamme-kirja* fordítására is, ám ez a munka nem igazán sikerült, s végül Paavo Cajander finnesítése vált ismertté.

Nem lenne teljes e fejezet Mikael Agricola nélkül. Ezt a hiányt Heidi Salmi pótolja (97–111), aki Agricola nyelvének *läsnä*, *lähes* és *liki* szavait vizsgálja. A közelség kifejezésére a mai finnben a *lähellä*, *läheltä*, *lähelle* névutók szolgálnak, ezek Agricolánál még nem fordulnak elő, helyettük a *läsnä* és a *lähes* áll; a *likellä* stb. alakok helyén pedig a *liki* prepozíciót találjuk nála. A funkcionális megosztottság világos: előbbiek helyet, utóbbiak időt fejeznek ki.

Merlijn de Smit a régi finn nyelv mondattani kérdéseivel foglalkozik. Tanulmányában (113–125) három szöveg – Agricola 1548-as Új Testamentuma, Eric Sorolainen 1621–25 között született Postilla című műve és az 1642-es teljes bibliafordítás Újtestamentuma – alapján vizsgálta meg a necesszív szerkezeteket. Az akkori nyelvhasználat túlnyomórészt a *pitää* és a *tulee* igealakokat használta, a többi (*sopii*, *täytyy*, *ei tarvitse*) csak sporadikusan fordult elő.

Tanja Vaittinen (131–147) az 1831-ben alapított Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finn Irodalmi Társaság) 1856 és 1881 közötti jegyzőkönyveit vizsgálva arra keresi a választ, milyen nyelvművelési kérdésekkel foglalkozott a társaság, s sikerült-e

egységes irányvonalat kialakítani ezekben a kérdésekben. A társaság nemcsak a könyvkiadásban jeleskedett, hanem helyesírási, nyelvfejlesztési kérdésekben is sokat hallatta a hangját, főként Ahlman, Rothsten és August Ahlqvist jóvoltából.

2. A kötet második része öt olyan tanulmányt tartalmaz, amely finn szavak etimológiai kérdéseivel foglalkozik. Sirkka-Liisa Hahmo a *pila* 'tréfa', *pila* (*mennä pilalle* 'elromlik, tönkremegy') és *pilla* 'károkozás, pusztítás', ill. *pilata* 'elront, tönkretesz' szavak összetartozását vizsgálva (169–180) arra az eredményre jut, hogy ezek három különböző korú germán szóra mennek vissza. Tette Hofstra a *ventovieras* 'vadidegen' szó tagjait veszi górcső alá (181–188), s igazolja ezek germán eredetét. Janne Saarikivi nagy filológiai gondossággal írott tanulmányában (249–263) az *ystävä* 'barát' lexémát az *usko* 'hit' szóval kapcsolja össze, s egyben tisztázza a hangrendi átcsapás problematikáját. Jussi-Pekka Taavitsainen (265–269) a finn *hana* 'csap' szó etimológiájához és kultúrtörténetéhez járul hozzá néhány régészeti adalékkal, s megkockáztatja, hogy e szó a 14–15. században egyenesen az alnémetből került – a Hansa-városokkal való kereskedelmi kapcsolatok révén – a finnbe, a közbeeső svéd állomás (*hane* 'kakas; fegyver kakasa') kiiktatásával. A két szó etimológia kapcsolatát az indokolja, hogy a csapok legtöbbször kakas alakúak voltak. Tuomo Tuomi felveti (271–274) annak lehetőségét, hogy a *halvata* 'megbénít' igét és származékszavait esetleg a germán *halv* 'fél' szócsaláddal lehetne összekapcsolni.

A finnek betelepüléséről és a germán jövevényszavakról sokáig Thomsen (1870) és Setälä (1926) nézetei voltak egyeduralmúak. Mint Mikko Bentlin tanulmányából megtudhatjuk (151–168), ezekkel a nézetekkel helyezkedett szembe T. E. Karsten, aki – korát jócskán megelőzve – már 1915-ben felvetette, hogy a finnségi törzsek akár 500 évvel korábban érkezhettek a mai Finnország területére, és hogy a germán jövevényszavak legősibb rétege a germán alapnyelv felbomlása előtt kerülhetett be a finnbe. Nézetei sokáig feledésbe merültek, s csak Jorma Koivulehtónak a 20. század utolsó harmadában publikált kutatásai után váltak ismét „szalonképessé”.

Kirsi-Maria Nummila a 17. századi többnyelvű (általában latin–svéd–német–finn) szótárakat vizsgálja (189–202). A három mű – Aerik Schroderus 1637-es szótára, az 1644-ben napvilágot látott *Variarum rerum vocabula latina* és Florinus 1678-as *Nomenclaturája* – finn szóanyagának elemzése azt mutatja, hogy ezek elsősorban nyugati és délnyugati finn (varsinais-suomalainen) lexikát tartalmaznak. A szókincs behatóbb elemzése segíthet a szótárak keletkezési helyének pontosításában.

Krista Ojutkangas (203–218) az összetett állatneveket elemzi, amelynek az első eleme is állatnév, pl. *varpushaukka* 'karvaly' (< *varpunen* 'veréb' + *haukka* 'ölyv, héja'), *tiikerihai* 'tigriscápa' (< *tiikeri* 'tigris' + *hai* 'cápa'). Vizsgálatai alapján az előtag szerepében a leggyakrabban a zebra fordul elő (85-szor a korpuszában), ettől jócskán lemaradva a párduc (35) és a tigris (31) következik, de gyakori az egér (22) és a lepke (15) is.

A finn nyelvben két *-lainen* elem él egymás mellett. Az egyik a *-la/-lä* és az *-inen*

képzők összeforradásából jött létre, s képzőként is viselkedik, alávétve magát a hangrendi illeszkedés szabályainak. A másik elem önálló szóból alakult, kiindulópontja a svéd eredetű *laji* 'fajta', ehhez csatlakozott az *-(i)nen* képző. Ez az elem még nem vált teljesen képzővé: egyrészt önálló szóként is él, másrészt pedig nem illeszkedik. Päävi Rintala tanulmányában (219–234) az *yhtäläinen* 'azonos, egyforma' és a *kahtalainen* 'kétféle' szavak történetét követi nyomon. Mivel e szavak megfelelői több balti finn nyelvből is kimutathatók, *-lAinen* elemük csak a két képző egyesüléséből létrejött szuffixum lehet.

Alpo Räsänen olyan településneveket vizsgál (235–248), amelyek valamilyen forrást, posványt, mocsaras területet, sáros tócsát jelölő köznévre mennek vissza. Ezek közül négy elem, a *put-*, *pot-*, *pat-* és *puk-* kezdetű nevek képezik vizsgálatai tárgyát, pl. *Putro*, *Putero*, *Putikka*; *Potti*, *Potikka*, *Patama*, *Patero*, *Patti*, *Pukra*, *Pukkelo* stb. Cikkében ezek földrajzi elhelyezkedésével és etimológiai kérdéseivel foglalkozik.

3. A kötet harmadik nagy egysége a rokon nyelvekkel kapcsolatos írásokat tartalmazza. Häkkinen szókincstörténeti kutatásaihoz jól illeszkedik Tapani Salminen madárnevekkel (343–358), illetve Marja-Liisa Olthuis lapp (313–328) és Lembit Vaba észti növénynevekkel (359–370) foglalkozó írása.

A madárnevekre jellemző a gyors változás, emiatt nem csoda, hogy nyelvcsaládunk alapnyelvére, alapnyelveire csak néhány madárnév rekonstruálható: a balti finn és a lapp közös szókincsébe például csak 12 tartozik. Tapani Salminen tanulmányában a madárnevek etimológiai kérdéseivel, a hangutánzó eredetű nevek tipológiájával, ill. a finn és a tundrai nyenyec madárnevek kutatásával foglalkozik. Egyik fontos megállapítása az összetett nevek korára vonatkozik: habár az uráli alapnyelvre nem szoktak összetételeket rekonstruálni, de nem lehet kizárni, hogy bizonyos kételemű nevek már a nyelvfejlődés korai szakaszában létrejöttek, mint ahogy ezt a finn *isokoskelo* 'egy vadkacsafajta' és a nyenyec *ηarka xalenkad^o* 'ua.' példája is bizonyíthatja.

Az inari-lapp írásbeliség rövid múltra tekint vissza, Lönnrot 1854-es írása és E. W. Borg 1859-ben kiadott ábécéskönyve tekinthető az első lépésnek. A későbbiekben megjelent szövegek nagy része vallási kiadvány és nyelvészeti szövegyűjtés. Érthető tehát, hogy a növénynevek megnevezése erősen hiányos maradt, sokáig csak Erkki Itkonen *Inarilappisches Wörterbuch*-jában bukkanhattunk ilyesféle adatokra. Ilmari Mattus 1991-ben publikálta saját megnevezéseit, melyek javarészt finn és északi lapp fordítások. Marja-Liisa Olthuis számításai szerint a szisztematikus és szervezett növénynévadás megkezdése előtt Lappföld mintegy 550 növényfajtajából inari-lappul csak kb. 50-nek volt neve. E munkában mérföldkövet jelentett a *Retkeilykasvio* című kiadvány 1998-ban. A sok növénynév mellett 453 madárnevet és 184 gombafajtát is megneveztek a szakemberek. A megnevezések egy része szóképzéssel történik, de jelentős a tükörfordítások aránya is. A végcél az „egy név – egy faj” elérése lesz.

Nyugat-Észtország déli részén és Saaremaa, Hiidenmaa és Muhu szigetein sok növénynév tartalmazza a virágot és a virág pártját jelentő *ätse* és *ätsa* elemet, ugyancsak

itt fordulnak elő az *ärtse* és *ärtsa* szavak is. Lembit Vaba tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy ezek a lexémák etimológiailag összefüggenek egymással, s az *r* epentézise egy általános hangtani tendencia eredménye.

Santeri Junttila cikkében (287–300) – az etimológiaszótár-író Häkkinen előtt tisztelegve – egy leendő balti finn etimológiai szótár szerkesztési elveit vázolja fel. Ehhez elsősorban a két új finn etimológiai szótár, a *Suomen sanojen alkuperä* és a Kaisa Häkkinen által írt *Nykysuomen etymologinen sanakirja*, illetve a groningeni munkacsoport által az 1990-es években kiadott *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* szerkesztői eljárásait veszi górcső alá. Az egyik alapvető probléma, hány nyelv adatait adja meg egy balti finn szótár? Vajon a hagyományos nyelvek – finn, inkeri, karjalai, lúd, vepsze, vót, észt és lív – mellett fel kell-e venni a meänkieli, a kvén, a võru és a szetu adatokat is? Egy szótár összeállítása során az egyik legnehezebb feladat a szómennyiség eltalálása: egy balti finn szótár esetében vajon ragaszkodni kell-e a régi elvekhez, mely szerint közfinnek akkor számít egy szó, ha legalább egy-egy megfelelője adatható az északi és a déli balti finn nyelvekből? Junttila a szócikkek címszavaként nem a finnt (ennek hiányában az észtet stb.) javasolja, hanem a közfinn alakot, és igyekszik világos, átlátható szerkesztési elvek alapján dolgozni: ha több nyelvben is egybeesik egyazon szóalak, ezeket csak egyszer tünteti fel, s megadja a szócsalád tagjait, képzett és összetett szavakkal együtt.

A neves észt nyelvész, Andrus Saareste az 1920-as években összegyűjtötte az észt nyelvjárások 'anya' jelentésű szavait: az ősi *emä* ~ *ema* mellett az *eit-*, *emm-*, *nänn-* és *enn-* szócsaládok, illetve az újabb keletű *memm*, *mamma*, *nann* lexémák fordulnak elő. Karl Pajusalu (329–334) ezt a sort a nemrég megjelent balti finn nyelvátlasz adatai alapján kiegészítette a Délkelet-Észtországban, Võrumaaban adatolt *äidi* (~ fi. *äiti*) és a dél-észt területeken, illetve a nyugati partvidéken előforduló *näin/nenne* (*nänn/nann*) alakokkal.

A finn–lapp nyelvi érintkezésekről korábban kialakított kép mostanában – elsősorban Kaisa Häkkinen, Eino Koponen és Ante Aikio munkássága révén – kezd árnyaltabbá válni: a lappokat már nemcsak „a rénszarvas nyomában kóborló” népnek tekintik, akiknek a nyelvébe számtalan kölcsönszó került a magasabb műveltségi szinten álló finnből, hanem ők is képesek voltak szavakat átadni szomszédaiuknak. Aikio a *kaasu* 'gáz', *kenttä* 'mező', *mieto* 'könnyű', *nuotio* 'tábortűz' és *vaara* 'hegy' szavakat a lappból származtatja. Jussi Yliskoski (383–396) tanulmányában kiegészíti ezt a sort: a finn *kietoa* 'csavar, göngyöl', *silkka* 'tisza', s talán a *kirkas* 'ragyogó, tiszta', *siekailla* 'habozik, késlekedik', *solkata* 'motyog, makog' és *solvata* 'szidalmaz' lexémákat is a lappból eredezteti. (Írását egyébiránt akár a könyv második fejezetébe is lehetett volna tenni.)

A lív nyelv salis (szálisz) nyelvjárását Rigától északra, az észt határ közelében beszállították. Utolsó beszélője 1868-ban hunyt el. Johann Anders Sjögren lív gyűjtésének gyümölcse, a német–lív szótár 1861-ben látott napvilágot, majd utána csak jó 130 évvel jelentek meg ismét szövegmutatványok e nyelvjárásból, Eberhard Winkler

munkájának eredményeképpen. Winkler Karl Pajusaluval együtt 2009-ben jelentette meg a több mint 1400 szócikket és kb. 8500 adatot tartalmazó *Salis-Livisches Wörterbuch*ot. Eberhard Winkler jelen cikkében (371–382) e nyelvjárás szókincsét tekinti át. A lett nyelv jelentős hatásáról tanúskodik, hogy a vizsgált szókincs egyharmada, 476 szó lett eredetű.

4. A kötet írásainak túlnyomó többsége – értelemszerűen – a finn nyelvvel vagy a balti finn és lapp nyelvekkel foglalkozik. A 31 tanulmány között mindössze négy terjed túl a Baltikum képzeletbeli határain, ezek egyikéről, M. Nagy Ilona magyar témájú írásáról már korábban szoltam, most pedig a három – tágabb értelemben véve – finnugor nyelvészeti kérdéseket taglaló tanulmányt mutatom be részletesebben.

4.1. 2008-ban jelent meg Arto Moisis és Sirkka Saarinen cseremiszi szótára (*Tscheremissisches Wörterbuch*), amely Porkka, Genetz, Wichmann, Räsänen, Uotila és E. Itkonen gyűjtésén alapszik. Habár a hat kiváló finnugrista gyűjtőmunkája hat évtizedet ölel fel, Sirkka Saarinen jelen kötetbeli tanulmányában (*Marin sanaston alkuperästä*, 335–342) mégis az anyag homogén jellegét hangsúlyozza. A négy fő nyelvjárásból összetevődő szókincs az agrárkultúrára épül, teljességgel hiányoznak belőle a modern ipari és városi életre jellemző szavak. A szótár felépítése során a szerkesztők az etimológiai elvet alkalmazták: a képzett és összetett szavak az alapszó alá vannak besorolva. (Ezt megkönnyíti, hogy a cseremiszi képzések és összetételek transzparenssek.) Gondot itt a csuvas és tatár jövevényszavak okoznak, hiszen őket külön címszó alá kellett felvenni. Saarinenék arra is törekedtek, hogy az ősi szavak mellett minél pontosabban feltüntessék a szó korát (uráli, finnugor stb.).

A szótár összességében 4666 címszót tartalmaz, a képzett és összetett szavak nélkül. Ezeknek közel 12%-a ősi eredetű, 314 uráli/finnugor, 132 finn-permi, 94 finn-volgai. Ún. volgai-permi besorolást (azaz a finn-lapp ágban nem fordul elő) tíz szó kapott, volgait pedig hat. A szótár csuvas eredetű szavainak száma 488, tatár 735, összesen tehát több mint negyedét teszik ki a szóállománynak. A tatár eredetű szókincs első-sorban a keleti nyelvjárásokban honosodott meg (Räsänen és Isanbaev számításai szerint tízszer annyi fordul ott elő, mint a nyugati dialektusokban), ez azt sugallja, hogy már a mari egység felbomlása után kerültek be. Az orosz eredetű címszavak száma majdnem eléri az ezret (21%). Számuk a kétnyelvűvé válással, a nyelvi asszimilációval egyre nő (közöttük viszont kevés olyan van – ellentétben a törökségi elemekkel –, melyek szóképzések alapjául szolgálnak). A szótárban megtalálható még néhány iráni és balti átvétel is, így összességében a jövevényszavak a szóállománynak közel felét (48%) teszik ki (az EWUng-ban ez 53%). Az onomatopoetikus-deszkriptív szavak aránya négy százalék, az ismeretleneké viszont – kicsit meglepő módon – 33,7%! Ez első-sorban a cseremiszi etimológiai kutatások kiforratlanságából adódik. Úgy tűnik tehát, hogy a cseremiszi etimológusoknak még bőven lesz tennivalójuk...

4.2. Csúcs Sándor *Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache* című könyvében 1554 ősspermi szótövet rekonstruál (ebből 1388 biztos). Azt írja *Permiläisen*

kantakielen sanastosta című tanulmányában (277–286), hogy első látásra ez a szám talán kevésnek tűnik, de a magyarban is csak hatezer szótó van. A szólistába nemcsak azokat a szavakat vette fel, amelyeknek ma mindkét permi nyelvben megvannak, hanem azokat is, amelyek ugyan csak az egyik mai permiben mutathatók ki, de a permit megelőző korokból (uráli, finnugor, finn-permi) származnak (91 votják és 225 zürjén szó tartozik ez utóbbi csoportba). Az előpermi szavak aránya összességében 57%-ot tesz ki. Az őspermire rekonstruálható 671 szó egy része jövevényszó, iráni és volgai-bolgár. Az előbbi hatás az ie. második évezred végétől az i. sz. 9. századig tartott. A hosszan tartó érintkezés ugyanakkor nem volt nagyon intenzív, Rédei csak 51 iráni eredetű szót mutatott ki. A volgai-bolgár hatás 750 tájától kb. 1000-ig figyelhető meg: ez idő alatt néhány tucat műveltség szó került át az őspermibe. (A permi alapnyelv felbomlása után a votjakok és a csuvasok érintkezése még több évszázadig megmaradt, több mint száz jövevényszó tanúskodik erről.)

Az őspermi szókinccs összetételeiből Csúcs azokat veszi fel, amelyekről bizonyítani tudja, hogy már akkortájt is összetételként funkcionáltak, s hasonló kritériumok alapján szűri meg a képzett szavakat is. A szólistájának 7%-a onomatopoeitikus szó. A legnagyobb csoportot, mintegy 500 szót az ismeretlen eredetűek alkotják – itt is bőven lesz még feladata az etimológusoknak.

Ami a szókinccs szemantikai csoportjait illeti, a legnagyobb halmazt a földművelés és az állattartás szókinccse alkotja (65). Ezt a kézművesség követi (56), ebből is kitűnnek a fémekkel, fémmegmunkálással, a textilmunkával, ill. a gerendaházzal és annak berendezési tárgyaival kapcsolatos szavak. Szembetűnő, írja Csúcs, hogy az ebbe a két csoportba tartozó szavaknak közel harmada jövevényszó.

4.3. Keresztes László *Tendenzen der Entwicklung des literarischen Wortschatzes in den finno-ugrischen Sprachen* (301–312) című tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy az irodalmi nyelvek művelése szempontjából az lenne a jó, ha minél több mű születne, s ezeket minél többen olvasnák. Ki kellene dolgozni az egyes területek szaknyelvét, egy olyan nyelvet kellene létrehozni, amely alkalmas a tudomány, a közigazgatás, a jog stb. művelésére.

Az irodalmi nyelv fejlesztésének egyik legfőbb eszköze a bibliafordítás lehet. Érdemes megvizsgálni, hogy a fordítók milyen eszközökkel adják vissza a nyelvükben nem létező fogalmakat, hogyan találnak rá a megfelelő kifejezésekre stb. Ezek közül talán a neologizmusok a legérdekesebbek. A vogulban például a *Szentírás* tkp. 'írott papírok', a *próféta* tkp. 'isten szavát hozó férfi', a *pásztor* 'bárányt őrző férfi', az *ács* 'fából valamit csináló férfi', a *házasságot tör* kifejezés pedig szó szerint 'nő-férfi [házaspár] közé lép'. Keresztes mindezek kapcsán megállapítja, hogy – a tömör kifejezéseket használó magyar, finn, észt nyelvekkel szemben – az irodalmi nyelv fejlesztése útján még csak az első lépéseket megtevő nyelvekben a körülírások aránya igen nagy.

A jelentésátvitel klasszikus példája a vogul *Törum*, amelynek jelentése a pogány világnézetben 'ég, isten, védőszellem, időjárás, idő, természet, világ', a keresztény világlás felvétele óta viszont 'szent, ikon és Isten'.

Keresztes László a *keresztel*, *kereszt(ség)* szócsalád vizsgálatával konkrét modellt is bemutat a kis finnugor nyelvek szókincsének elemzésére.

A bibliafordításoknak a jövőben nagy szerepe lehet az irodalmi nyelv tudatos fejlesztésében-tervezésében, a beszélők szókincsének gazdagításában, kifejezőkészségük árnyalásában. Mindezek a nyelvi gazdagság felé vezető lépések a nyelvi presztízs emelkedéséhez vezethetnek, ahogy ezt a lapp esetében is láthatjuk.

A Kaisa Häkkinen tiszteletére összeállított kötet színvonalas tanulmányokat tartalmaz a finn nyelv múltjáról, a finn és közeli rokon nyelvei etimológiai kérdéseiről. A könyvet néhány finnugor tárgyú írás is gazdagítja. Tudom, hogy ilyen kötet esetében a szerkesztők „hozott anyagból dolgoznak”, de még jobb lett volna, ha több finnugor nyelv (és kutató) is képviseltette volna magát (teljesen kimaradt például a mordvin és az obi-ugor ág). Ezt az apróságot leszámítva a mintaszerű külalakkal, nagy filológiai gondossággal összeállított kötet tanulmányai számos új meglátással, eredménnyel fogják gazdagítani a finn és finnugor nyelvtudományt. Az ünnepeltnek pedig szintúgy számos új gondolatot, töretlen munkakedvet, tudományos eredményekben gazdag alkotóéveket kívánunk!

Maticsák Sándor

Sirkka Saarinen – Eeva Herrala (toim.): Murros. Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit globalasaation paineissa

Uralica Helsingiensia 3. Helsinki 2008. 199 lap.

Szomorú tény, hogy az oroszországi finnugor népek egyre nehezebb demográfiai helyzetben vannak. A népesség létszáma szinte mindenütt csökken, a férfiak átlagéletkora az arktikus viszonyok között nem éri el a hatvan évet sem, az anyanyelv használata visszaszorulóban van, az iskolák száma fogy, a nyelvi presztízs és a nyelv megtartó ereje egyre halványul, a környezetszennyezés kiszorítja az északi őslakókat lakóterületükről stb. E kérdéskört vitatták meg jeles finn tudósok a Finn Tudományos Akadémia centenáriuma alkalmából tartott konferenciájukon, amelynek anyaga később könyv formájában is megjelent.

A kötet három részre tagolódik. Az elsőben a szerzők áttekintést adnak a finnugor népek demográfiai állapotáról és az oroszországi lakosság nyelvi helyzetéről. A másodikban a finn nyelv fejlődési lehetőségeit és a finnugrisztika mai helyzetét veszik

górcső alá, a harmadikban pedig a finnugor népek kultúrájából villantanak fel pillanatképeket. Ismertetőmben az első fejezetről szólok részletesen, mivel nagyon fontosnak tartom a kisebb finnugor népek helyzetének bemutatását.

1.1. A kötet első tanulmányában (*Venäjän valtakunnallinen ja suomalais-ugrilainen väestökriisi*, 11–37) a neves történész, Seppo Lallukka elemzi a kedvezőtlen demográfiai folyamatokat. Oroszország a 20. század elején Kína és India után a világ harmadik legnépesebb állama volt, ezt a pozíciót a Szovjetunió is megőrizte. A mai Orosz Föderáció a széthullott szovjet birodalom területének háromnegyedét (bár még így is a világ legnagyobb országa), népességének pedig csak a felét teszi ki – ezzel a világrangsorban a 9. helyre zuhant vissza. Ennek nemcsak a fejlődő államok népességrobbanása az oka, hanem az oroszországi lélekszámcsökkenés is: az 1989-es népszámlálás szerint Oroszország összlakossága 147 millió fő volt, 2002-re létszámuk 5 millió fővel csökkent (a 2000-es évek elején évente 6–800 000 fős volt a veszteség).

A 2002-es összeírás adata szerint Oroszországban 19 uráli nép él, összlétszámuk 2,8 millió fő (az összlakosság 1,9%-a). A korábbi népszámlálások tanulságai alapján elmondható, hogy a finnugorság lélekszáma 1959 és 1989 között nem változott számottevően, utána azonban súlyos krízishelyzet köszöntött be: 1989 és 2002 között 13,8%-kal (!) esett vissza a létszámuk (az összlakosság vesztesége 1,3% volt). A legnagyobb oroszországi kisebbség, a tatárok száma ugyanakkor nem változott (1959-hez képest pedig közel 40%-os a növekedésük).

A népességcsökkenés eltérő módon jelentkezik az egyes finnugor népeknél. A két végletet a cseremiszek és a karjalaiak képviselik. Az előbbieket összlétszáma 1959-hez képest 21%-kal nagyobb, utóbbiaké viszont 43%-ra esett vissza. Meglepő a vogulok, osztjások és nyenyeczek népességnövekedése (1979 és 2002 között 37%). Ennek egyik fő oka a gyermekek nagy száma: egy 1994-es felmérés szerint másfélszer annyi gyermek születik e három nép családjába, mint az oroszoknál. A másik ok a pozitív diszkrimináció, az őslakos népek az élet számos területén kisebb-nagyobb előnyökhöz jutnak (nem utolsósorban a területükön található kőolajkészlet jóvoltából).

A három északi népet leszámítva a finnugorság létszáma egyértelműen csökken, a veszteség az oroszországi fogyásnak tízszerese. Mi lehet ennek az oka? Ha megnézzük az életkorok és a nemek szerinti megoszlást, azt tapasztaljuk, hogy a finnugor népesség korfája nagymértékben eltér az oroszétól: az 55–60 évesek csoportja megdöbbentően kicsi és viszonylag kevesen vannak a 30 alattiak is. Az egyes kisebb népek korfája még torzabb: a vepszéké mintha egy feje tetejére állított piramis volna: finnugor viszonylatban magas kort (70–75 év) érnek meg, viszont a gyerekek és a fiatalok szinte teljesen hiányoznak. Ez jól mutatja, hogy ezt a népet a gyors kihalás fenyegeti. Ezzel szemben a vogulok korfája szinte teljesen szabályos piramist képez, legnagyobb halmazuk a 10–19 évesek csoportja.

A demográfia szomorú képének egyik legjelentősebb tényezője a születések és a halálozások kedvezőtlen aránya. Egy 1994-es felmérés szerint a 18–44 év közötti finnugor asszonyok által szült gyermekek száma nagyobb, mint az oroszoké (mordvin

1619, votják 1742, orosz 1321), ám a halálozások száma elkészerítő képet mutat. A Komi Köztársaság négy járásában 2004-ben végzett vizsgálatok szerint az ezer lakosra jutó halálozások száma 17,3 és 21,1 között volt, míg az országos átlag csak 15,2. Az izsmai és a kortkerosi járásban a férfiak átlagéletkora 50 év alatt marad! A votjákok halálozási rátája 1,5–2-szerese az oroszokénak és a tatárokénak. Ennek egyik legfontosabb oka a mértéktelen alkoholfogyasztás, ezt követi az öngyilkosság és a gyilkosság.

Összességében mindezen adatokból az világlik ki, hogy a születések és halálozások aránya önmagában nem elég magyarázat a népesség ilyen mértékű csökkenésére, ennek legnagyobb felelőse az asszimiláció. Dmitrij Bogojavlenszkij 2008-ban összevetette a népszámlálások hivatalos adatait egy ún. becsült népességadattal (amelyet a születések, halálozások és migrációk eredményeként kapott), s azt találta, hogy a két adatsor között jelentős eltérés mutatkozik, amit csak az asszimilációval lehet magyarázni. A mordvinok lélekszáma 2002-ben 834 400 fő volt, a „várt” létszámnak viszont 967 ezernek kellett volna lenni, tehát az asszimiláció okozta veszteség 124 000 fő. A votjákoknál 75, a cseremiszeknél 57, a komi-zürjéneknél 27, a komi-permjákoknál 15 és a karjalaiaknál 5 ezer fő a „hiány”. Amennyiben ez a helyzet rövidesen nem változik meg, a finnugor népek még kilátástalanabb helyzetbe fognak kerülni.

1.2. Az első rész második tanulmányát Sirkka Saarinentől olvashatjuk (*Turvaako kielilaki kielen aseman – suomalais-ugrilasten kielten uhanalaisuus*, 38–46). A szerző azzal a négy finnugor nyelvvel foglalkozik, amelyeket – viszonylag nagy létszámuk miatt – ugyan nem sorolnak a veszélyeztetett nyelvek közé, helyzetük azonban távolról sem mondható rózsásnak. Ezek a nyelvek: a legutóbbi népszámlálás adatai szerint 845 ezer főt számláló mordvinok, a votjákok (637 000), a cseremiszek (605 000) és a zürjének (293 000 komi-zürjén és 125 000 komi-permják). Habár ezek a népek javarészt a róluk elnevezett köztársaságban élnek, s elvileg az ő nyelvük is hivatalos nyelv az adott területen, a gyakorlatban ez vajmi keveset jelent, emiatt vált szükségessé a nyelvtörvények megalkotása. Az első nyelvtörvényt a zürjének fogadták el (1992), őket a cseremiszek (1995), majd a mordvinok (1998) és a votjákok (2001) követték.

Saarinen írásában röviden ismerteti a négy nyelvtörvény legfőbb pontjait. A Komi Köztársaság lakosságának csak 23%-a zürjén, s nekik is csak 70%-uk beszéli anyanyelvét, ennek ellenére a nyelvtörvény elvileg garantálja, hogy minden hivatalos ügyet zürjénül is intézhessenek. Ez nemcsak üres lózung, a dolog működik. Folyik a hivatalnokok nyelvi képzése, sőt, tankönyvet is készítettek számukra. Mivel minden hivatalos iratot, reklámot, nyilvános feliratot is kétnyelvűvé kell tenni, az utca-kép radikálisan átalakult Komiföldön. Más azonban a helyzet az iskolai oktatásban: a felsőoktatásban csak a finnugor tanszéken lehet anyanyelven tanulni. Működik viszont egy állami helyesírási bizottság, és fontosnak tartják a zürjén nyelv fejlesztését is: ennek érdekében kiemelt figyelmet fordítanak az anyanyelvtanárok képzésére és a szakkönyvek kiadására is. Összességében kedvező folyamatok indultak el, habár még nagyon messze állnak attól, hogy komoly eredményekről számolhassanak be.

A cseremisiz nyelvtörvény már nem ennyire egyértelmű, megfogalmazása tág teret hagy a másféle értelmezésnek is, habár itt is működik nyelvi bizottság és itt is két-nyelvűeknek kellene lenni a feliratoknak (amikor a 2005-ös finnugor kongresszuson Joskar-Olában jártunk, ennek bizony vajmi kevés jelét láttuk...).

A mordvin nyelvtörvény nem írja elő a hivatalok kétnyelvűségét, csak a tolmácsok biztosítását. Hasonlóan „rugalmas” a votják törvény is, de itt legalább a helyesírási-terminológiai bizottság megkezdte működését.

Összességében: a hivatalos nyelv státuszának elérése szükséges, de nem elégséges a nyelv fennmaradásáért folytatott szakadatlan küzdelemben. Az UNESCO által a nyelv veszélyeztetettségére vonatkozóan megfogalmazott kritériumok alapján a következő képet kaphatjuk oroszországi rokonaink nyelvi helyzetéről:

Az urbanizáció – paradox módon – rengeteget árt a nyelv jövőjének, a városi lakosság ugyanis nem szívesen adja tovább anyanyelvét a következő generációnak (ennek oka elsősorban az alacsony nyelvi presztízs, sokan úgy gondolják, hogy csak az oroszsal lehet boldogulni).

Az anyanyelvi oktatás helyzete rossznak mondható, az anyanyelvet szinte sehol nem használják az oktatás nyelveként, csak az egyik oktatott tantárgy, de ez is csak az általános iskola alsó tagozatában. Alig van anyanyelvi rádió- és tévéműsor, s az internet is elsősorban orosz nyelvű oldalakat kínál. A könyvkiadás létezik, nemzeti-ségi színházak működnek ugyan, de ez nem elegendő az áttöréshez. Hiányzik a populáris kultúra, ami fiatalok tömegeit mozgósíthatná.

Az anyanyelv általában visszaszorul az otthon négy fala közé, ennek szomorú eredményeképp nem újul meg a lexika, hiányoznak a szaknyelvek, nagyon alacsony a nyelv presztízse. Ennek oka egyrészt a többi (elsősorban az orosz) népesség lenéző viselkedése, másrészt az, hogy az anyanyelv nem képes ellátni alapvető kommunikációs feladatát. Spirál ez, írja Saarinen, s teljesen igaza van. Ördögi spirál, amiből nagyon nehéz lesz kivergődni.

1.3. Az első egység zárótanulmánya Annika Pasanen írása (*Uralilaiset vähemistökieleet assimilaation ja revitalisaation ristipaineissa*, 47–70). A világ mintegy 6000 nyelvének jelentős része esik az ún. veszélyeztetett nyelvek kategóriájába. Egyes becslések szerint 50, mások szerint 90%-ra tehető azon nyelvek aránya, amelyeket a következő száz évben a kihalás fenyeget. A mi nyelvcsaládunkban csak a három államalkotó nyelv helyzete biztos.

Az utóbbi évtizedekben a kisebbségi nyelvek fontos kérdésévé vált a fordított nyelvváltás, a revitalizáció. Ebben a szerencsés esetben a nyelvvesztés, az asszimiláció lelassul és elkezdődik egy fordított folyamat: a többségi nyelv válik kisebbségivé. Az egyén szintjén ez úgy jelentkezik, hogy a többséghez tartozó elkezd tanulni a kisebbség nyelvét, ill. feléleszti a gyermekkorában ismert, de már elfeledett nyelvet. Társadalmi szinten: az iskolákban, a hivatalokban és a médiumokban elkezdik használni az addigi elnyomott, háttérbe szorított nyelvet. Természetesen ez a folyamat nem vezet oda, hogy a kisebbségi nyelv ismét a régi, valaha volt fényében fog

tündökölni, hanem ez voltaképpen a kisebbségi társadalom modernizálását, a közösség két- vagy soknyelvűvé tételét jelenti.

Az UNESCO kilenc kritérium alapján határozza meg a veszélyeztetettség mértékét. Cikke második fejezetében Pasanen bemutatja, hogyan értékeli a karjalai nyelv helyzetét ezen kritériumok alapján: a nyelv átadása a következő nemzedékeknek: 2 és 3 között (öt fokú skálán, ahol az ötös biztonságot, az egyes nagyfokú veszélyt jelent); a beszélők abszolút száma: nincs osztályzat, általánosságban a kis létszám veszélyt jelent; a beszélők viszonylagos száma: 2 (arányuk a Karjalai Köztársaságban csak 9%); a nyelvhasználat volumene: 2 és 3 között; a média helyzete: 2; nyelvoktatás, irodalom helyzete: 3 és 4 között; nyelvpolitika, támogatottság: 3; a társadalom egyes tagjainak viszonya anyanyelvéhez: 4; a nyelv dokumentálása: 3.

A nyelv átörökítésének megszakadása általában három generáció alatt megy végbe. Üteme eltérő a városokban és a falvakban, s függ az iskolázottság mértékétől is. Az uráli nyelvek között e tekintetben is nagy különbségek mutatkoznak: egy részük szépen átörökítődik generációról generációra, más részük viszont már nem. Pasanen egy V alakú ábrán vázolta fel nyelvcsaládunk tagjainak helyzetét. A V egyik szárán azok a nyelvek foglalnak helyet, amelyekben az átörökítés soha nem szakadt meg, nagy területen, sok és sokféle családban beszélik őket (nem csak egy terület néhány falvában vagy például csak értelmiségi családokban stb.). Persze, ebben a csoportban is jelentkezik az asszimiláció, de ez nem olyan mértékű, hogy a gyermekek valamely korcsoportja már csak a többségi nyelvet beszélne. A legjobb helyzetben Pasanen értékelése szerint az északi lapp, a moksa, a mezei cseremisiz és a votják van, őket követik az erzák, a komi-permjákok, a zürjének és a tundrai nyenyeczek, majd a hegyi cseremiszek, luulei lappok, északi osztjákok és erdei nyenyeczek; vöruiak és a meänkieli beszélői; kvének, keleti osztjákok, csángók és északi szölkupok. A V aljához közeledve foglalnak helyet a vepszék, a szetuk, az északi vogulok és a nganaszanok, végül a kildini lappok és a lúdok.

A V alsó részén azok a nyelvek helyezkednek el, ahol a nyelv átörökítése megszakadt, azaz kisebbségi nyelven beszélő gyerekek már nincsenek, csak az idős generáció élte a nyelvet. A legvesélyeztetettebb nyelvek: turja, akkala, umei és pitei lappok, vótok, inkeriek, lívek, jazvai zürjének, keleti vogulok, enyeczek, közép- és déli szölkupok.

A V másik felső ágán azon a nyelvek találhatók, ahol működik a revitalizáció: az átörökítés megszakadt, de utána, bizonyos szünet után újra kezdődött. Ide tartoznak a karjalaiak, a kolta, déli és inari lappok.

Az egyik legfontosabb nyelvi jog az anyanyelven való tanulás joga. Pasanen osztályozása szerint az uráli nyelvek e szempont alapján négy csoportba sorolhatók. Az első csoport helyzete a legjobb, az általános iskola legtöbb tantárgyát anyanyelven lehet tanulni: ide csak az északi lappot sorolta. A következő fok: néhány tantárgyat néhány évig lehet anyanyelven tanulni (mordvin, votják, zürjén, cseremisiz, inari, kolta, déli és luulei lapp). A harmadik csoportban az anyanyelv csak tantárgy, a negyedikben még az sem.

A tanulmány szerzője végül azokat a körülményeket veszi számba, amelyek révén egy nyelv túlélési esélyei növekedhetnek. Ezek: a „nyelvmegőrzők láncá” (*kielensäilyttäjäien ketju*), a nyelvátadás elsőbbsége, a modern kultúra befogadása anyanyelven és az önazonosságtudat fejlesztése. Az optimális „lánc” az otthon, az óvoda, az általános és középiskola, a munkahely és a szabadidős és nyilvános tevékenységek között feszül(ne). Fel kell ismerni, hogy a heti néhány nyelvóra nem elég, a legbiztosabb módszer az otthoni nyelvátörökítés, de ez nem mehet végbe anyanyelvoktatás és az ún. „nyelvi fészkek” nélkül. Ha a kisebbségek elzárkóznak a modern kultúra és a globalizáció elől, nincs sok esélyük a túlélésre. Az új befogadása persze nem jelenti a régi értékek kidobását, ezeknek együtt, egymás mellett kell élniük (ennek egyik megjelenési formája az etnofuturizmus). Az önazonosságtudat fejlesztése voltaképpen azt jelenti, hogy a kisebbségeknek felelősséget kell vállalniuk a nyelv sorsa iránt, ami rengeteg munkával jár.

2. A kötet második részében két tanulmányt olvashatunk a finn nyelv és a finn-ugrisztika jövőjéről. Az elsőben Jorma Luutonen (*Suomen kielen tulevaisuuden problematiikka*, 73–108) arra keresi a választ, hogy az információtechnika világméretű fejlődése, az új kommunikációs eszközök létrejötte hogyan hat a nyelvre. Manapság sokkal többet írunk és olvasunk, írja a szerző. Ez az első látásra meghökkentő állítás mégis igaz, csak a szövegek fajtája változott meg, az internet második generációjának köszönhetően. Nálunk is megszívlelendő lenne végre állítása, az anyanyelvi és irodalmi oktatásnak fel kellene készíteni a fiatalokat a társadalom szöveg- és médiavilágában való tájékozódásra. A mai fiatalok szövegalkotásához nem elég az irodalmi nyelv ismerete, mást is kell adnunk.

Luutonen azt fejtegeti, vajon hogy is lehetne nevezni az internetnemzedék által használt (írott) nyelvet. David Crystal terminológiáját (*Netspeak*) finnesítve ez a *verkkokieli*, ill. *nettipuhe*. A finn irodalmi nyelv nagymértékben különbözik a beszélt nyelvtől. A fiatal nemzedék teljesen másképp használja a net-nyelvet, emiatt sokszor nehézségeik támadnak a hagyományos irodalmi nyelv használatára során.

Habár Finnországban is egyre általánosabb az angol nyelv dominanciája, amit csak erősíteni fog az országba érkező, finnül nem tudó, ezért a kommunikáció során az angolt használó népesség, de Luutonen szerint ez nem fenyegeti a beszélt finn nyelv pozícióját. Ugyancsak erősödik az orosz szerepe, habár Finnországban még csak nagyon kevesen tudnak/tanulnak oroszul. A szerző azt fejtegeti, hogy ha az orosz egy idő után elkezd az angollal versengeni, s ezáltal meggyengíti az angol hegemoniáját, ez előnyös lesz a finn számára, mert semlegesíti egymást e két nyelv.

Mit hoz a jövő? Finnország egyre inkább egy többnyelvű országgá alakul át, és a beszélt és írott nyelv kettőssége helyére a nyelvváltozatok sokszínűbb állapota fog lépni. A beszélt finn szerepe a családokban és az ismerősök közötti kommunikációban valószínűleg meg fog őrződni, de a technikai fejlődéssel az írott nyelv szerepe át fog alakulni. Az irodalom meg fogja találni a neki megfelelő technikai formát. Az

Internet révén az angol szerepe egyre nő, de a finn identitást ez nem fogja veszélyeztetni – reméli Luutonen.

A fejezet másik tanulmányában (*Fennougristiikka globalisaation paineessa*, 109–126) Johanna Laakso azt vizsgálja, mit jelent a globalizáció a veszélyeztetett nyelveknek. A 21. században egyre több tényező fenyegeti a kis nyelveket, a nemzetek fölötti politikai és gazdasági szervezetek és a nemzetek fölötti „gyilkos nyelvek” (*tappajakielet*), mindenekelőtt az angol egyre több hatalmi eszközhöz jutnak. A globalizáció eredményeképp a többségnek több pénze is van, ezáltal jobban jelen van a kultúrában és a tömegtájékoztatásban is. Pozitív jelenség, hogy a nemzetállamok szerepének gyengülése néhol a kisebbségek felbátorodásához vezet (elsősorban a számik, ill. a kvének, a meänkieli beszélői vagy a vöruk és a szetuk). A nemzetköziség erősödésével a sokszínű nyelvtudás is felértékelődik.

A klasszikus finnugrisztika távolságot tartott a nemzetiségi politikától, az etnopolitika kérdéseivel nem foglalkozott, de jelenkori tudományunk nem kerülheti meg a veszélyeztetett nyelvek kérdését. Foglalkozunk kell az emberi jogok, a környezetszennyezés és az etnofuturizmus kérdéseivel.

A globalizáció egyik eredménye az emberek szabad mozgása. A nyelveket tudó, iskolázott fiatalok egyre nagyobb számban távoznak külföldre, s majd az idő fogja megmutatni, esetükben is igaz-e a háromgenerációs nyelvesztés, vagy a két- és többnyelvűség presztízsének növekedésével inkább fennmarad (anya)nyelvük? A finnugor nyelvtudományunk lassacskán foglalkoznia kell a népek vándorlásának nyelvi jelenségeivel.

A finnugrisztikának a mai (tudományos) világban elfoglalt helyzetéről Laakso nem fest túl rózsás képet. Tudományterületünk tudósai általában nem dolgoznak csoportmunkában, hálózatszerűen, a kutatott témák nem állnak össze nagy projekteké. Ezt a tudományágot Eurázsia kis részén művelik (és még valamicskét Észak-Amerikában), a szédületes gazdasági fejlődést bemutató Ázsiában azonban egyáltalán nem. Komoly probléma az is, hogy nagyon nagy a digitális szakadék az oroszországi finnugor népek és a Nyugat között.

E megváltozott világban meg kell változnia a finnugor nyelvek és kultúrák kutatásának is, elsősorban a nemzetközi nyelvtudományba kell beilleszkednie. Ennek egyik lehetséges területe a kisebbségi és veszélyeztetett nyelvek kutatása, a másik fontos együttműködési lehetőséget a nyelvtipológiai vizsgálatok jelenthetik.

3. A kötet harmadik részében Pekka Hakamies tanulmányában (*Suomalais-ugrilaiset monikansallisessa imperiumissa*, 129–148) az Orosz Birodalom finnugor népeinek történetét tekinti át dióhéjban. Bemutatja a kazanyi kánság bukása (1552) utáni helyzetet, szól az egyház szerepéről, az oroszosítási törekvésekről, a szibériai népek 19. századi helyzetéről (*inorodci*), az 1917-es események utáni *korenizacija* jelenségéről, a harmincas évek terrorjáról, a szocializmus éveiről, majd a jelen helyzetről.

Anna Leena Siikala és Oleg Uljašev (*Hantien monet maailmat – paikalliskulttuurit globaalistuvassa maailmassa*, 149–170) azt vizsgálja, hogyan hat a globalizáció a szi-bériai őslakos osztályokra. 1994 és 2004 közötti tanulmányútjaikon azt kutatták, hogyan keveredik a régi és az új, mennyiben őrződnek meg a régi hagyományok (kulturális helyek, férfi és női terek és szerepek), mennyiben él tovább a szellemek világa, egyáltalán: mennyire tud erős maradni a helyi kultúra a globalizációval szemben.

Ildikó Lehtinen a kisebbségi népek, főként a cseremiszek identitását vizsgálja (*Identiteettiä etsimässä*, 171–187), szól a fesztiválok és a múzeumok szerepéről, a falvak mindennapi életéről, Helena Miettinen pedig az inkeriek életébe enged bepillantást (*Inkeriläisyyden kahdet kasvot*, 188–199). A kettősség az inkeriek életének meghatározó része: Oroszországban „finnek”, Finnországban „oroszk”. A szerző vázolja az inkeriek rövid történetét az 1617 utáni betelepüléstől kezdve, szól az 1910-es évekről, amikor 140 ezren voltak, de a határok lezárulta után bekövetkező népességfogyás eredményeképp az 1980-as évek végére már csak 16 ezren maradtak, ráadásul a Szovjetunió széthullása után Finnország nagyon sok inkerit csábított haza az egykori anyaországukba. Mára – elsősorban az orosz nyelvű oktatásnak „köszönhetően” (a finn nyelvű oktatást 1938-ban szüntették meg) – az inkeriek már alig beszélnek finnül.

Maticsák Sándor

Rogier Blokland: *The Russian loanwords in literary Estonian*

Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2009.

(Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) 496 lap.

A németországi Societas Uralo-Altaica nagy múltú és színvonalas sorozatában jelent meg Rogier Blokland terjedelmes (közel 500 lapos) monográfiája az észt irodalmi nyelv orosz jövevényszavairól. A könyv, mint az előszóból megtudjuk (7) a szerző 2005-ben megvédett PhD-értekezésének kissé módosított változata.

A mű felépítése logikus, követi a jövevényszó-monográfiák hagyományos és jól bevált szerkezetét. A rövid bevezetést (1. Introduction, 11–16) az észt–orosz történelmi és nyelvi kapcsolatok bemutatása követi (2. Estonian-Russian historical and linguistic contacts, 17–57). Az értekezés legterjedelmesebb része érthető módon a jövevényszavak listája (3. The Russian loanwords in literary Estonian, 59–325). Ezt követi a szerző által összegyűjtött anyag elemzése (4. Analysis, 327–391) és a kissé talán rövidre sikerült összegzés (5. Conclusions, 393–397). A művet a felhasznált szakirodalom jegyzéke (6. References, 399–434) és a rövidítéseket, illetve a szómu-tatókat tartalmazó appendixek (7. Appendices, 435–498) zárják.

A Bevezetésben a témaválasztás indoklásáról olvashatunk, illetve a szerző megadja a címben szereplő fogalmak definícióját. A szerző orosznak tekinti az ős-keletiszláv (Proto-East Slavic), az óoroszl (Old Russian) és a modern orosz (Modern Russian) eredetű szavakat. Felfogása vitatható, de egyértelmű. Kellő kompetencia hiányában nem akarok belemélyedni az említett nyelvek elhatárolásának bonyolult problémájába, hiszen – mint a szerző is utal erre (12) – ebben a kérdésben maguk a szlavisták sem tudtak egységes álláspontot kialakítani. Az észtl irodalmi nyelvet úgy definiálja, hogy az az észtl-észtl írott nyelv a 16. századtól („In the present work ‘Literary Estonian’ is deemed to be the Noth-Estonian written language from the 16th century onwards”, 13).

Mint ismeretes a jövevényszó-kutatás egyik legnagyobb elméleti problémáját a jövevényszavak és az idegen szavak elhatárolása jelenti.¹ Elvben a különbség egyértelmű, az idegen szavak (hangalakjukban, írásképükben, alaktani megformáltságukban) (még) nem adaptálódtak az átvevő nyelv rendszerébe. Az igazi problémát az jelenti, hogy az egyes szavak esetében milyen kritériumok alapján döntünk a szó besorolásáról. Jól látja ezt a problémát Blokland is (14–16). Elvben egyetérthetünk a szerző megoldásával, aki az idegen (nemzetközi) szavakat nem vette figyelembe. Ezek egyébként 1880 előtt német, 1880 és 1990 között orosz 1970 óta angol közvetítéssel kerültek/kerülnek az észtlbe.

A 2. fejezet két részből áll, az észtl-orosz kapcsolatok történetéből (2.1 The socio-linguistic background, 17–39), illetve kutatástörténeti összefoglalásból (2.2 Previous work on Estonian-Russian language contact, 39–57). Mindkét rész gondos és alapos munkáról tanúskodik. Külön felhívnam a figyelmet a 38–39. oldalon található kapcsolattörténeti kronológiára, amelyik 800-tól 1991-ig terjed.

A 3. fejezetet alkotó szójegyzék bevezetéseként a szerző ismerteti forrásait (3.2 Major sources, 59–64) és a szócikkek felépítését (3.3 Structure of the etymological articles, 64–66). Legfontosabb forrása az észtl irodalmi nyelv értelmező szótára (Eesti kirjakeele seletussõnaraamat = EKSS) volt. Ezen kívül számos más szótárt is felhasznált, köztük a legrégebbi észtl nyelvemlékek anyagát tartalmazó kiadványt (Ehasalu, E. et al., Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik. Tartu, 1997) és Georg Müller 1606-ból származó szójegyzékét (Habicht, K. et al., Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu, 2000).

Minden szócikk négy részből áll: 1. Észt rész: az észtl címszó (félkövéren szedve) az EKSS-ből, ha ott nem fordul elő, akkor Wiedemann-tól. A címszó jelentése angolul. Ez az EKSS-ben megadott észtl értelmezés szó szerinti fordítása akkor is, ha az angol jelentés egyetlen egy szóval is megadható lett volna. Úgy gondolom, hogy ez az eljárás jelentõsen megnövelte a szerző munkáját, ugyanakkor nem értem, hogy miért volt erre szükség. Blokland sem ad indoklást. Ezután következnek zárójelben az észtl szó forrásai. 2. Oroszl rész: az orosz alak az oxfordi orosz szótárból (Howlett,

¹ Érdekes, hogy Blokland angol nyelvű művében ezekre a fogalmakra német terminusokat (*Lehnwort*, *Fremdwort*) használ. Talán mert úgy érezte, hogy a német szavak jobban elterjedtek. (Ugyanez a helyzet a *Sprachbund* terminussal is.)

C. [rev.], *The Oxford Russian Dictionary*. Oxford, 1993). Ha a szó ott nem fordul elő, akkor az orosz értelmező szótárakból idézi az adatot. Ha a szó az oroszban is jövevény, akkor megadja az átadó nyelve(ke)t, illetve az átadó nyelvi alakot is. 3. Magyaró rész: a szócikkel kapcsolatos megjegyzések, kommentárok, eltérő vélemények. Ez a rész el is maradhat. 4. A szóra vonatkozó irodalom. Az egyes részeket • (fekete pont), a szócikkeket sorköz választja el egymástól.

Következzen most néhány kritikai megjegyzés, illetve kommentár a szócikkekhez:

družinnik Az észti szó jelentése nincs megadva.

džiinid 'jeans' Számomra nem egyértelmű, hogy a szó az oroszból (ahol persze angol eredetű) került az észibe. A szerző az angol eredet lehetőségét meg sem említi.

hötelshnik 'Gastwirth' Ez a Wiedemann szótárából idézett szó azért érdekes, mert az oroszban nincs ilyen szó. A szóvég viszont orosz eredetre utal.

jaam '(railway or bus-)station' Jó példa a szavak vándorlására és sorsára. Ez a végső soron mongol eredetű szó valamelyik török nyelvből került az oroszba, onnan az észibe. Időközben az oroszból kiavult, de az észiben ma is élő szó.

jukola 'sun-dried fish (of east Siberian and far eastern peoples' A szó egy rokon nyelvből, a hantiból orosz közvetítéssel került az észibe.

lusikas 'spoon' Hangalakja alapján az óoroszról származik, egyike a legrégebbi orosz jövevénytiszavaknak, megvan a finnben is.

matrjoška A szó megvan az EKSS-ben, tehát megfelel a szerző által megadott kritériumoknak, vagyis orosz jövevénytiszónak tekinthető. Elismerve a jövevénytiszó : idegen szó elhatárolás gyakorlati problémáit, nem kellene mégis inkább idegen szónak tekinteni?

menševik L. az előző szóhoz fűzött megjegyzést.

nädal 'time period of seven days...' Ez a szó is a legrégebbi, óorosz jövevénytiszavak közé tartozik.

pelmeen 'snack made from noodle dough filled with minced meat'. Az orosz szó jelentése viszont '(cul.) pelmeni (kind of ravioli'. Jelentéktelen probléma, de számomra mégis zavaró, hogy úgy tűnik, mintha az észti és az orosz szó nem ugyanazt az ételt jelölné. A szó egyébként, permi, valószínűleg komi eredetű az oroszban.

perestroika Nem hiszem, hogy ez a, rövid időszak után elavulóban lévő, szó valaha is adaptálódott volna az észibe.

raamat A szerző majdnem öt sorban adja meg az észti szó jelentését, pedig talán elég lett volna a 'book'. Szintén a legrégebbi óorosz jövevénytiszavak csoportjába tartozik.

rist L. az előző szóhoz fűzött megjegyzést. Átkerült az oroszról minden finnségi nyelvbe.

ristima 'to christen' Lehetséges, hogy ez az ige az észiben keletkezett a fenti főnévből, de jövevénytiszó voltát sem lehet kizárni (vö. finn *ristiä*, magyar *keresztel*).

A szerző a 4. fejezetben a jövevénytiszó-monográfiákban megszokott módon elemzi anyagát. A hangtani elemzésben (Phonology, 327–357) nagy figyelmet szentel egyes óorosz hangok észti megfelelőinek. A hangmegfelelések, illetve az orosz hangtörténet

alapján összegyűjti és kronologizálja az észtt óoroszl jövevényiszavait (356–357) A rövid morfológiai elemzés (Morphology, 357–359) lényegében szófaji statisztikát jelent. Ebből megtudjuk, hogy a szerző dolgozata 1106 szót tartalmaz. Ezek között 1018 főnév, 55 ige, 22 melléknév, 2 adverbium, 8 indulatszó és 1 névmás van. Ez utóbbi a *sam* visszaható névmás, amely Wiedemann szótárában (1893) csak a *sam saks olema* 'selbst Herr sein' kifejezésben fordul elő.

A jelentéstani csoportosításhoz (Semantic fields, 361–370) Must rendszerét veszi át (vö. Must, M. Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn, 2000). Eljárását azzal indokolja, hogy így könnyen összehasonlítható az orosz eredetű szavak száma az egyes jelentéstani csoportokban az irodalmi nyelvben és a nyelvjárásokban. Meg is adja Must számadatait, majd felsorolja a saját anyagából idetartozó szavakat, de azok összeszámolását az olvasóra bízza. Ha ezt elvégezzük, megállapíthatjuk, hogy pl. a földművelés és állattenyésztés fogalmkörében elég jelentősek a különbségek, hiszen Mustnál 11 szó van a lentermesztés témaköréből, míg az irodalmi nyelvben egyetlen idetartozó orosz eredetű szó sincs. Sajnos Must rendszere nem mindig következetes és egyértelmű (l. pl. az ételek/italok elnevezéseit, 364). Jó lett volna, ha Blokland korrigálta volna ezeket a hibákat.

A 4. fejezetet a Statisztika (Statistics, 371–391) című rész zárja. Ez voltaképpen három kimutatásból áll. Az első azt mutatja, hogy a forrásként felhasznált 21 szótárban hány orosz eredetű szó van és mi ezek aránya a szótár összes szavához viszonyítva. Megtudjuk pl., hogy az EKSS-ben 889 orosz eredetű szó van, és ez az összes szó 0,66 %-a. A második lista azt mutatja, hogy melyik szó melyik szótárban fordul elő először 1600-tól 2007-ig. A harmadik lista pedig azt, hogy egy-egy szó orosz származtatása melyik szerzőnél és mikor fordul elő először. E lista élén Thor Helle áll, aki 1732-ben kilenc észtt szó orosz eredetére utalt. Ennek a listának a végén az a kb. 300 szó áll, amelynek orosz eredetéről a korábbi szakirodalomban nem esik szó. Ezek tehát Blokland etimológiáinak tekintendők. A szerző érdeméből mit sem von le, hogy ezek orosz eredete orosz- és észtttudás birtokában könnyen felismerhető.

A statisztika kapcsán elgondolkodhatunk azon, hogy sok orosz jövevényiszó van-e az észttben. Számuk az abszolút érték (kb. 1100) alapján soknak tűnik, de arányuk a szótárakban kifejezetten alacsony (általában 0,5 és 1% közötti). Felmerülhet még az a kérdés is, hogy vajon a nyelvhasználatban milyen szerepet játszanak az orosz eredetű szavak. Erre a kérdésre Blokland nem ad választ, de ez nem is lett volna elvárható, hiszen mindenképpen szétfeszítette volna a dolgozat kereteit.

A viszonylag rövid utolsó fejezetben a szerző egyrészt összefoglalja legfontosabb eredményeit, másrészt felsorolja, hogy még mi mindent kellene és lehetne kutatni az észtt-orosz nyelvi kapcsolatok területén. Ehhez csak annyit fűzhetünk hozzá, reméljük a szerzőnek vagy másoknak lesz ereje és energiája, a felvázolt kutatási elképzelések megvalósításához.

A terjedelmes irodalomjegyzék önmagában is nagy érték, hiszen a más finnugor nyelvek orosz, illetve szláv jövevényiszavaival kapcsolatos irodalmat is tartalmazza.

Azt azért sajnálom, hogy a szerző semmilyen formában nem utal a magyar nyelv szláv jövevényszavaira.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Blokland könyve megbízható, pontos munka, A szerző tökéletesen ismeri és jól alkalmazza a jövevényszó-kutatás bevált módszereit. Az alaposságra való törekvést mutatja a sok lábjegyzet is (361 db). Bevallom, ellenzem a túlzott lábjegyzetelést, és ebben az esetben is úgy vélem, hogy a lábjegyzetek egy részét be lehetett volna építeni a főszövegbe. Ez a szubjektív megjegyzés azonban egyáltalán nem csökkenti Blokland monográfiájának értékét, ez a fontos könyv jelentős hozzájárulás a finnugor-orosz nyelvi kapcsolatok kutatásához.

Csúcs Sándor

Mészáros Edit (szerk.): Magyar–erza-mordvin szótár Венгрань–эрзянь валкс

Studia Uralo-Altica Supplementum 11. SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.
Szeged 2008. 985 lap.

Impozáns vállalkozás eredményét tartja kézben a mordvin nyelv, nyelvészet és kultúra iránt érdeklődő szakember. A főszerkesztő mellett további négy szerző neve is a címlapon szerepel, nevezetesen egy magyaré (Felföldi Ágnes) és három erza-mordviné (Svetlana Motorkina, Nina Kazaeva, az időközben elhunyt Raisa Širmankina). A szerkesztők mindenben kétnyelvűségre törekedtek, jelezve, hogy irodalmi nyelvi hagyományokkal és tudományos háttérrel rendelkező finnugor rokon nyelvről van szó. Így mindkét nyelven olvasható az Előszó (Икельце валось, 7–8), Tájékoztató a szótár használatához (Валксонтъ тевс нолдамсто эрзявикс содамочитне, 9–12). Ez után találjuk a források (Валкстнэ ды лисьмапрятне, 13–14) és a rövidítések (Кирямотне ды тешкстнэ, 15–16) jegyzékét. A lényegi, szótári rész csaknem ezer oldal terjedelmű (19–985). A bevezető fejezetekből kirajzolódik a szótár készítésének munkafolyamata, az előzmények és a szerkesztési elvek. A szerkesztők becslése szerint a szótár kb. 17 ezer magyar címszót tartalmaz, továbbá összesen kb. 38 ezer kifejezésre ad erza megfelelőt. (A szótárról vö. Fábíán FUD 15: 216–219.)

Előzmények: A főszerkesztő jelentős érdemeket mondhat magának a mordvin lexikográfiában. Nagyszabású gyűjtőmunkája során feltárultak az erza-mordvin igeképzőkkel létrehozott származékok. Ezt a gyűjtést igen széles anyagon, folklorisztikai és szépirodalmi források feldolgozásával több évtizede végzi. Erza-mordvin nyelvkönyve, nyelvtana és erza–magyar szótára is elismerést szerzett számára (vö. Maticsák

FUD 6: 172–179). Az utóbbi kissozótár (2003) az erza-mordvin szókincs központi részét tartalmazza. Magam a szótárat Kolomasov *Lavginov* című kisregénye alapján teszteltem, s ennek jóvoltából mondhatom, hogy kitűnően használható, jó lexikográfiai érzékkel készült segédanyagról van szó. Gyakorlati értékét CD-mellékleten hangosszótár is növeli. Egy ilyen zsebszótár általában kevés konkrét szógyűjtéssel szokott készülni. Az idegen nyelvről magyar irányba szóló szótár általában magyar anyanyelvű szerkesztő munkájaként lát napvilágot. Az előzmények tehát adva voltak: a szerkesztő mind elméleti, mind gyakorlati készségeket szerzett az „ellenkező irányú” szótár előkészületeihez és elkészítéséhez.

A szótárkészítés „iránya” miatt szükség volt kompetens magyar és erza-mordvin anyanyelvű szerkesztőgárdára. Gyakorlati szótárszerkesztőként tapasztaltam, hogy ilyen esetben a szógyűjtést mordvin anyanyelvűek kellett hogy végezzék, a magyar anyanyelvű munkatársakra leginkább az anyag egységesítése és ellenőrzése hárul. Egy ilyen középszótár magyar címszavainak kiválasztása természetesen nem olyan nehéz, viszont a különböző stílusrétegbe tartozó szövegek kicédulázása már igényesebb feladat. Véleményem szerint a szépirodalmi, főként prózai szövegeken túl, figyelmet kell fordítani a publicisztika és némi szakirányú szöveg (pl. nyelvészet, esztétika, informatika, sport, állat- és növénytan, informatika) feldolgozására is.

Szerencsére vannak egyéb kétnyelvű szótárak is, amelyeket – a főszerkesztő nyelvtudását ismerve – bizton használhattak: Alhoniemi–Agafonova–Mosin 1999, Jevsev’ev 1931, (Paasonen–)Kahla (red.) 1990–1999, Koljadenkov–Cyanov 1948, Mészáros 1999, Mészáros–Širmankina 1999, 2003, Serebrennikov–Buzakova–Mosin 1993 (nagyszótár), Širmankina 1973, 1998. (A forrásokra lásd 13–14.)

A recenzens nem tehet mást, minthogy ismét néhány, találmra kiválasztott magyar szövegen teszteli a mű használhatóságát. Nem valószínű, hogy a magyarok közül (sokan) fordítanának mordvinra, ám várható, hogy erza anyanyelvű egyetemi hallgatók ennek alapján kedvet kapnak magyar szövegek fordításához. Ez történhet egyfelől a pusztá érdeklődés szintjén, másfelől rövidesen készülhetnek műfordítások is nyelvrokonaink számára. Ez a lehetőség nem csupán a magyar irodalom és kultúra népszerűsítésének ügyét szolgálná, hanem a műfordítások várhatóan csi-szolnák, tesztelnék a formálódó mordvin irodalmi nyelvet is. Az utóbbi megállapítás érvényes a világirodalom klasszikusainak magyar fordítói esetében is: a magyar irodalom klasszikusai Arany Jánostól Weöres Sándorig bizonyították, hogy a műfordításaik egyenlő értékűek a világirodalom klasszikusainak eredeti műveivel, sőt akár felül is múlhatják őket!

A **költészet** műfajából két verset választottam: 1. Illyés Gyula *Bartók* (*Poharaim*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1967. 459–462); 2. a szegedi Nagy Gáspár *Csak az eldönthetetlen látomások...* (*Földi pörök*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 93–94). Az erza-mordvin fordító számára ezek a versek igen nagy kihívást jelentenek. Az alapvető szókincs természetesen megvan a szótárban.

A szóösszetételek nagy részét a komponensek szerint külön-külön meg lehet találni (zeneterem, gyújtózsínór). A zuhanóreplés első tagjának jelentésmegadása „erőtlen”, egyszerűen ’leesik’, kifejezőbb lenne a *кажвомс/kajavoms* ’leveti magát’. A *visszaszámol* ’count down’ jelentése sem deríthető ki a komponensek révén. Ugyanígy a következő katonai jellegű szavakat is nehéz megfejteni: *lánctalp*, *felderítő*, *bereplő*. Meglepő, hogy megvan a *hangzavar* összetétel.

A speciális származékokat a szóképzés, valamint az igekötőrendszer ismeretével minden bizonnyal meg lehet fejteni a hasonló címszavak alapján (*szitok* ← *szitkozódik*, *sikongat* ← *sikolt*, *bearanyoz* ← *arany*, *fennen* ← *fenn*, *szólal* ← *szól*, *megszólal*, *belevész* ← *vész*, *veszik*, *hírhedett* ← *hírhedt*, *búcsúzó* ← *búcsúztat* pl. *halottat* stb.). ugyanígy a *szövetséges* ← *szövetség*, ám nincs *Újszövetség* *Од вейсенльув/Od vejsenľuv*. A csalás sem fejthető meg a *megcsal* alapján, ugyanígy a *leszólít* ← *szólít*. Célszerű lett volna *-ható/hető*, *-hatatlan/-hetetlen* címszavakat is felvenni néhány példával. Egyébként helyes, hogy címszóként több toldalék is szerepel a szótárban.

Előfordul, hogy a számos erza megfelelő között egyes szavak fontos jelentésárnyalataira nem lehet következtetni, például *futam* (zenei és turf terminológiaként). Hiányzik a *húz* ige ’hegedül’ jelentése (*Húzd, ki tudja, meddig húzhatod!*), a *fej* jelentései között nem található a ’fej vagy írás’, az *él* ige frazeológiájából az *él vmilyen időt...*

Teljesen hiányzanak viszont olyan szavak, mint pl. *álcáz*, *felhangol*, *felséges/fölséges*, *bádog*, *bakancs*, *hontalan(ság)*, *lobogó ’zászló*, *kéne* l. *kellene*, *szírom* stb.

Külön megemlítenő az igekötők kérdése. A *fel* mellett nincs *föl* (igekötő, főnévként csak *tejföl*). Szerencsére az Internacionálét nem magyarból kell mordvinra fordítani... Furcsa, hogy szegedi szerzők esetében nem fordult figyelem az *e ~ ö* alternációra: *pör ~ per*, *földob ~ feldob*, *röppálya* ← *repül ~ röpiül* stb. Egyes szavakban mégis jelzik a szerkesztők az *e ~ ö* alternációt: *felső (fölső)*.

Nem várható, hogy olyan szavakat is szótároztak volna, mint *kuplé*, *verkli*. Fölösleges lenne efféle nemzeti közti szavakat keresni: *harmónia*, *terrorista*. Az ehhez hasonló szavak felvétele máshol is fölösleges, amikor a mordvin és az orosz szó gyakorlatilag azonos írású. A fordítónak egyébként is hasznára lenne egy magyar–oros szótár.

A **szépprózából** Szabó Magda *Für Elise* (Európa, Budapest, 2002) című művéből választottam egy rövid részletet (5).

A széppróza szempontjából sokkal kedvezőbb a helyzet. Általános észrevételeim nem különböznek a fentiektől. Az összetett szavak nagy része megfejthető a tagok jelentéséből: *igazságtétel*, *fészekmeleg*. Néhány hiányzó szó: *csakhogy*, *voltaképpen* (Hajdú Péter kedvelt határozószava), *tanácsnok*. Néhány meglevő ige vonzata: *vmivé lesz*, *rábír vmire*, *hozzákapcsol vmihez*. Ragozási nehézségek: *nagynénje*, amely a *néni* szóból nehezen fejthető meg.

Speciális műfaj a **népmese**: Benedek Elek *Három kívánság* (Gyöngyvirág Palkó és más mesék. Elek és Társa Kiadó, Budapest, 1996. 84–85) című meséjét néztem meg.

A legtöbb népnyelvi fordulat, nyelvjárási idióma természetesen nincs szótározva, pl. *Hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl, még az Óperenciás-tengeren is túl, volt egy szegény ember, annak felesége.* Эрясть атят бабат кавонест. (tkp. 'Élt egy öregember és egy öregasszony kettecskén.'). Nem találtam: *Kend; Meghiszem azt! Világéletemben; uramisten; töviről hegyire; szépszerivel; mit volt mit tenni; egy ültük-ben; még ma is élnek, ha meg nem haltak; ügyetlenül talált belenyúlni; hej! bárcsak* stb.

A ragozási felszereltség, de leginkább az utalások hiányában néha egyszerű formákat sem igen lehet megtalálni: *volt* → *van*, a változó tőtípusokra is utalni kellett volna: *ették, evett* → *eszik, tő* → *tövek*.

Az igekötőket is külön-külön fel kellett volna venni a címszavak közé: *össze-, fel-/föl-, meg-*. A *forr* csak az étel kapcsán fordul elő, nincs a *vmihez odaforr* 'odaragad, odatapad', s nincs *forrad, forraszt* sem.

Érdeemes lett volna próbát tenni valamely magyar nyelvtankönyv-részlettel is. Azt hiszem, hogy itt több sikerrel járna a fordító, hiszen Širmankina (Zaicz Gáborral együtt) többször tett javaslatot nyelvtani terminológia alkotására, másrészt 2000-ben megjelent egy erza leíró nyelvtan is mordvinul! A szótár szerkesztői vélhetőleg ezt az anyagot beledolgozták az anyagba.

Végezetül a tesztelést megkíséreltem a mai **publicisztika** alapján is: *A grundtól az akadémiáig* (Magyar Nemzet, 2011. március 3. 20) című írás természetesen a népszerű sportágról, a labdarúgás aktuális kérdéseiről szól.

A **sport** szókincsének legfontosabb szavai megvannak, pl. *labdarúgás, bajnokság, les(állás), mérkőzés, döntő, kupa* stb. Nem voltak meg pl. *válogatott, büntető(rúgás), tizenegyes, átadás, beadás, fejes, elődöntő, találkozó*.

Összefoglalásul álljon itt néhány általános észrevétel!

Pozitívan értékelem, hogy a címszavak kiválasztása végül nem hagy kívánnivalót maga után. Nyilvánvaló, hogy még egy ilyen méretű középszótárban is kevesebb címszó található, mint amennyi hiányzik belőle... Ez azonban természetesen a terjedelmi korlátok miatt sem kifogásolható. A címszavakon túl a szótár példásan sok kifejezést, igei vonzatot tartalmaz.

Néhány kritikai megjegyzés a jobbítás szándékával. A mordvin anyanyelvűek számára hasznos lett volna egy kis nyelvtan. A tanulók szempontjából elengedhetetlen lett volna a ragozási felszerelés, útmutató, más szóval a névszók és igék legfontosabb alakjainak megadása.

A hivatkozási rendszer nem mindig célszerű, egész hosszú szócikkek ismétlődnek feleslegesen szinte változatlanul (pl. *között* ↔ *közt*, 496–497). Nem található meg a *lenni* sem a *lesz* (Shakespeare-t sem magyarból kell lefordítani...), sem pedig a *van* címszóban; ugyanez a helyzet a *volt* formával; ez is mutatja, hogy a ragozási felszerelés kívánatos lett volna. A változó ragozási típusok tőalternánsait tehát utalásokkal kellett volna összekapcsolni.

Alaposabban meg kellett volna fontolni a latin betűs transzkripció felvételét. Nem tűnik praktikusnak a latin betűs fonematikus átírás. Aligha fog magyar finnugrista latin betűs levelet küldeni erza barátainak, az pedig még kevésbé valószínű, hogy a mordvinok valamikor áttérhetnének a latin betűkre. A fonematikus átírás véleményem szerint legfeljebb azon orosz eredetű szavak (ilyen rengeteg van!) erza ejtésére adott volna útmutatást, amelyeknek írásképe teljesen azonos, pl. *кӧнӧв* книга (книга), *киӧика* stb.

A címszavak után sokszor ömlesztve találhatók a mordvin megfelelők. Az erza anyanyelvűek természetesen ki tudják választani a szinonimák közül a helyeset, de ha pl. magyar tanuló szeretne erzára fordítani, legtöbbször nem talál támpontot. A tesztelésben felhasználtam a finn–erza–mordvin szótárat (Alho Alhoniemi – Nina Agafonova – Mihail Mosin: *Suomalais-ersäläinen sanakirja*. Turku 1999), amelyet a magyar szótár szerkesztői is ismertek. Összehasonlításként néhány példa: *szakasz* пелькс 'rész', участка 'terület, (katonai) szakasz', отрезка 'szület, részlet', абзац 'bekezdés', параграф 'paragrafus', статья 'cikk', строфа 'versszak', фаза 'fázis', стадия 'stádium', этап 'etar', период 'periódus' (815) – fi. *vaihe* полавтовома 'változás', полавтовкс id, эпоха 'korszak', период 'periódus' | *irányít* велявтомс 'fordít', ёнкс/направления максомс 'irányt ad', *ветямс* 'vezet', ветнемс 'vezérel', ветицякс улемс 'vezetőnek lenni', кучомс 'küld', норвамс 'elér', целямс 'céloz, célba talál' (352) – *ohjata* ветямс 'vezet', *johtaa* ветямс id, ливтемс 'visz, vezet' | *állít* аравтомс 'odahelyez, meghatároz', аравнемс id., стявтомс 'felállít', стявнемс id., пучомс 'tesz, rak', пучнемс id., кемекстамс 'keményít, szilárdít', арсема кемекстамс 'véleményét megkeményíti', **пек кемезь меремс** 'nagyon keményen mond' (35). Az általam elemzett szövegösszefüggésben aktuális jelentéseket félkövér szedéssel jeleztem. Összefüggés nélkül mindegyik jelentés helyes lehet. Pontosabb kontextus, a tárgy megjelölése nélkül elég nehéz kiválasztani a megfelelő szót! Tervszerű adatgyűjtéssel, irodalmi művek fordításával rendet lehetett volna vágni a szinonimasorokban...

S végül: nem véletlenül választottam a sportról szóló újságcikket. Egy valós szituációt kívántam vizionálni. Rövidesen (2018) Oroszországban lesz a labdarúgó-világbajnokság, amelynek keretében az egyik csoport mérkőzéseit a Mordvin Köztársaság fővárosában, Szaranszkban fogják lejátszani. Abban a reményben, hogy a véletlen ide sodorná a magyar válogatottat, a magyar szurkolóknak a szótár nagy segítséget fog jelenteni a kommunikációban?!

A recenzens természetszerűleg „hivatalból” leginkább kifogásait szokta felsorolni, holott a mű hasznos anyagát illenék számba venni. Az utóbbi lista összehasonlíthatatlanul terjedelmesebb lenne. A szótárnak ezt a nagyobb részét elismerés illeti. Összességében elmondható, hogy a Mészáros Edit főszerkesztésével készült szótár figyelemre méltó munka, amely hathatós segítséget nyújt a mordvin iránt érdeklődő egyetemi hallgatók és kutatók tanulásához, és végül a – remélhetőleg – növekvő érdeklődésre számot tartó mordvin magyartanulók számára is. A korábbi, fent említett erza–mordvin–magyar kisszótárhoz készített CD-t ehhez is mellékeltek. Ez a hangosanyag korlátozott

mértékben magyar–erza irányban is működik, és jelentősen növeli a szótár használati értékét: megkönnyíti a keresést és a tájékozódást. Mészáros Edit és társai hatalmas munkát végeztek, a szótár gyakorlati haszna és hozadéka a jövőben vélhetőleg kedvező irányban fog eldőlni...

Keresztes László

Eberhard Winkler – Karl Pajusalu (Hrsg.): Salis-livisches Wörterbuch

Linguistica Uralica Supplementary Series, Vol. 3.
Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn 2009. 265+5 lap.

A lívek – gyakorlatilag kihalt – kis balti finn néptöredék. Közismert, hogy utolsó képviselőik egészen a szovjet uralomig a Kurland-félszigetnek ún. lív partvidékén laktak Lettországbán, Rigától nyugatra. A korábbi történeti források a középkortól Livonia névvel illették a Baltikum délebbi részét, ahol a balti népeken (lett, litván és óporosz) kívül észtek déli csoportjai, valamint minden bizonnyal nagyobb számban lívek is laktak. Kevésbé ismert az a tény, hogy Riga 1201-es alapítása után a lett fővárostól északra is maradtak lív csoportok, akiknek leszármazottai még a 19. század első felében is tudtak lívül, de utána teljesen asszimilálódtak a lett lakosságba. Lakóhelyük után a szakirodalomban salaci, salis-lívnek nevezik őket. Az 1860-as években még 22-en beszéltek lívül, a jelenlegi észti határ közelében a Rigai-öböl partján a Salaca és Svētupe folyó torkolatánál, Salacgríva (német Salisburg) és Svētiems (Püög = német Neu-Salis) település között laktak.

Az utóbbi időben főként Eberhard Winkler fordított figyelmet a kéziratos emlékek kiadására. Jelen szótár a teljesen kihalt salis-lív teljes szóanyagát tartalmazza. Az anyag nagy része a J. A. Sjögren által 1846-ban gyűjtött és 1861-ben összeállított kéziratos szójegyzéken alapul, de a szerkesztők beledolgozták a korábbi feljegyzéseket és kiadványokat is (Hiärne, Burchard, von Dunten, von Jannau, Flor, Jürgenson, Kruse és egy ismeretlen; vö. 10, valamint Winkler: Salis-livische Sprachmaterialien. München, 1994; Ältere livische Sprachmaterialien. München, 1999; stb.)

A bevezetőben a szerkesztők ismertetik e lív csoport korábbi lakóhelyét, a 17. és 19. század közötti feljegyzéseket, közzéteszik a korai forrásanyag jegyzékét (10) és ezek részletesebb leírását (11–18), majd részletesen foglalkoznak a finn Sjögren gyűjtésével. A függelékben Sjögren naplóját közlik, amely az 1846. június 17-től július 4-ig terjedő rövid, de hatékony gyűjtőútjáról számol be (22–27).

A szótár összesen 1425 szócikkből áll, de kb. 8500 szóadatot tartalmaz. A szócikkek felépítése a következő (vö. 31–34): a félkövérrel szedett címszó Sjögren alapján szerepel. (Sok az apró betűs utaló címszó is.) A többi forrásból származó adatok a gyűjtés évszámával vannak feltüntetve. Ezután következnek a származékok (derivátumok és kompozitumok). A szócikk végén fontos információk találhatóak a szavak eredetéről, hiszen a szerkesztők közlik a nyugati lív, kurlandi alakokat, majd az észti, finn, ill. lett, német vagy orosz megfelelőket. Végül az etimológiai források listája és a rövidítések jegyzéke, majd a szakirodalom áll.

Szinte a távoli múltba repíti a böngészőt ennek a kihalt népcsoportnak becses nyelvemléke. Tudomásom szerint szövegek nem maradtak fenn tőlük. A szótári részből kiderül, hogy ez a nyelvjárás közelebb áll az észthez, de az is, hogy a kérdéses anyag nem észti nyelvjárás, hanem önálló lív nyelvi anyag. (Néhány, korábban lívnek tartott nyelvi forma ugyanis déli észti nyelvjárásnak bizonyult.) A balti jövevényszavak száma jóval nagyobb, mint akármelyik észti anyagban. Másfelől az alapszavak jelentős része megvan a kurlandi lívben is: elenyésző azon adatok száma, amelyek hiányzanak vagy nincsenek adatolva a nyugati lívből. A szócikkek felépítéséből látható, hogy a szótári adatokon túl a szójegyzék etimológiai szótárként is használható.

Az anyagban főként köznevek és igék vannak, de néhány személy-, ill. helynév is található. Ilyenek például a népek endonimája, lakóhelye és nyelve. Ezek ismeretében fény derül a lív népcsoportok külső kapcsolataira. Néhány példa a szótárból:

Līb ~ *libe* 'lív', *Līb mā* 'Lívföld', *Līb mies* 'lív ember', *Līb raust* ~ *roust* 'lívek, lív nép', *libiški* 'lívül' (ezeket feltehetően a lettből vették át! 108–109). – Rejtélyes az 1839-es *ui* 'lív' megnevezés (207), amely nincs adatolva Sjögrennél. – Nincs viszont meg a népcsoport nevéként a nyugati, kurlandi *rāndalist* 'partlakók' és *kalāmie* 'd' 'halászok' (vö. Grünthal: *Livvistä liiviin*. Helsinki 1997).

Pinn 'finn', *Pinne mā* 'Finnország', *pinli* 'finn'
saksa 'német', *Saksamā* ~ *saksa māo* 'Németország'
Salats (1665 *Salasta*) 'Salis, Salaca'

Sāme 'Ösel, Saaremaa-sziget' a lettből került át, és végső soron összefüggésben lehet a *suomi* 'finn' szóval.

Sarma ~ *Saārlima* 'Ösel; Észtország', *sarli* ~ *saārli* 'öseli, saaremaa-i; észti. Úgy tűnik, hogy a szigetlakókkal voltak inkább kapcsolatban.

Kīnmā 'Kihnu-sziget'
Kurmā ~ *Kūrmā* 'Kurland-félsziget'
Pārna 'Pärnu városa'
Rīg 'Riga'

kriev ~ *krievs* 'orosz', *Kriev mā* 'Oroszország' a lettből került át, ez pedig a szláv kriviccsel függ össze

Leišma 'Litvánia', *leišid* 'litvánok' átvétel a lettből; a lettek, Lettország nincs adatolva *svieder* 'svéd', *Sviedmā* 'Svédország' ugyancsak a lettből származik

A szótár használatát, a keresést megkönnyíti a német szómutató (233–263).

Sjögrent útjára elkísérte August Georg Pezold, az Orosz Földrajzi Társaság festője, akitől öt személetes illusztráció található a könyv végén (265–270).

A szótár fontos forrása a balti finn nyelvek történetének. Az a kérdés, hogy e feljegyzések mennyire tekinthetők megbízható forrásnak a betűk hangértéke tekintetében. Nem derül ki például, van-e ebben a nyelvjárásban a kurlandihoz hasonló tört hanglejtés, *stød*-jelenség (német *Stoßintonation*, finn *katkointonaatio*; vö. Tveite: A lív nyelv hang- és alakrendszerének sajátosságai. *Folia Uralica Debreceniensia* 6. Debrecen 1999). Annak idején ugyanis Sjögren és Widemann sem tudott mit kezdeni ezzel a hangtani jelenséggel. Vilhelm Thomsen jött rá a leírásuk alapján, hogy a lív hang a dán *stød*-höz hasonlít. Ehhez hasonló jelenség ismert a kolta-lappban is.

Ezekre a kérdésekre biztosan választ kapunk a további kötetekből. A tervezett két kötet ugyanis a salis-lív leíró nyelvtant és nyelvtörténetet fogja felölelni. Érdeklődéssel várjuk.

Keresztes László

Michael Katzschmann: Chrestomathia Nganasanica

Texte – Übersetzung – Glossar – Grammatik. 2008. Nganasanica 1. 604 lap.

Michael Katzschmann nganaszan nyelvet tárgyaló monográfiája 2008-ban jelent meg, lenyűgöző, impozáns méretben. Már a kötet terjedelme is tiszteletre méltó, és arra utal, hogy a szerző alapos munkát végzett. Természetesen azonban egy átfogó, egy nyelv grammatikájának teljes leírására törekvő könyv esetében a két legfontosabb kérdés, hogy mennyiben ad többet, mint az előző leírások, illetve hogy mennyiben interpretálja másként, újszerűen az addigi nyelvtani ismereteket.

A nganaszan nyelv monografikus leírásokban nem bővelkedik, német nyelvűben pedig különösen nem. N. M. Tereščenko 1979-ben kiadott *Nganasanskij jazyk* című kötete évtizedekig szinte kizárólagos, s lehet mondani, hogy a mai napig nagyon fontos szekunder forrása a nganaszan nyelvet kutatóknak. A következő – és ez idáig utolsó monografikus feldolgozás – a Wagner-Nagy Beáta és munkatársai által jegyzett kötet (Wagner-Nagy 2002). Ez utóbbi magyarul jelent meg, így bár a hazai oktatásban és kutatásban jól használható, a nemzetközi szamojédelógiai háttérbe szorult. Ennek kapcsán megjegyezhetjük, hogy talán nem túl szerencsés Katzschmann címválasztása, hiszen az említett kilenc évvel ezelőtti leírás ugyanezen a címen jelent meg. Sem hivatkozási, sem egyéb szempontból nem célszerű egy már

megjelent művel azonos címen kiadni egy újat. Az említett két köteten kívül más részletes nyelvtan nem jelent meg. Még Eugen Helimski tanulmányát (1998) kell megemlíteni, amely terjedelménél fogva nem térhetett ki minden területre, ám rövidegsége ellenére is sok új információt tartalmaz.

Tereščenko munkája után nagyon sok új, a nganaszan nyelv leírását alapvetően befolyásoló kutatási eredmény született. Ezek közül is a legfontosabbak a morfofonológiai szabályok leírása (pl. Helimski 1998; Várnai 2002, 2004), a szóképzés részletes leírása (pl. Wagner-Nagy 2001), szintaxis – csak hogy néhányat említsünk a teljesség igénye nélkül.

Annak ellenére, hogy az elmúlt években, évtizedekben számos leírása született és a gyűjtött nyelvi anyag megtöbbszöröződött – többek között, de elsősorban Eugen Helimski, Valentin Gusev és Wagner-Nagy Beáta kutatói és szervezői tevékenységének köszönhetően – a nganaszan még mindig a legkevésbé kutatott uráli nyelvek közé tartozik. Így minden újabb monografikus feldolgozás fokozott felelősséget ró a mindenkori szerzőkre, hogy a kikerülő munka minél adekvátabb és hitelesebb legyen, hiszen tipológusok, általános nyelvészek, uralisták elsősorban a nyugati nyelveken írt monográfiákból veszik információikat, adataikat.

A szerző

Michael Katzschmann már több évtizede foglalkozik a nganaszan nyelvvel, s talán Tapani Salminenék mellett ő volt az első a szamojédológiában, aki számítógépes technikát alkalmazott, az addig megjelent nganaszan nyelvi anyagot rendszerezte elektronikus formában. Ennek az anyagnak papíron kiadott változata (Katzschmann 1990) csak néhány példányban jelent meg. Ezt az anyagot egyetemi hallgatóként mi is sokat használtuk, s emlékszünk, hogy Mikola Tibor óriási becsben tartotta szegedi példányát. Minden bizonnyal ez is inspirálta, hogy Szegeden már a '90-es évek elején számítógépes szamojédológiai projekteket indítsanak, amelyek első eredménye az enyec nyelv morfológiai szótára volt (Mikola 1995).

A kötet felépítése

A kötetet a tartalomjegyzék, előszó (Vorwort) és rövidítésjegyzék után bevezetés nyitja (0. Einführung, 23–46). Ezt követik a szövegek (I. Texte, 47–158), amelyből 58 avam és kettő vadejev nyelvjárási szöveg. A szövegeket követően néhány statisztikát találunk (158). A szövegeket szójegyzék követi (Glossar, 159–314), majd a grammatikai rész (Grammatik, 315–486). A kötetet a függelék (Anhang A, 487–556), a válogatott bibliográfia (Anhang B, 557–593), végül néhány térkép és kézirat másolata zárja (Anhang C, 595–604). Ezen kívül elszórtan találhatunk részleteket M. A. Castrén útleírásaiból.

A kötet jelentős részét folklór szövegek és a hozzájuk kapcsolódó szójegyzék teszi ki. Nagyon jó, hogy sok (összesen 60), egyébként nehezen hozzáférhető szöveget

tesz közzé német fordítással. A nyelvtani leírás is nagyon részletes, majd 300 oldal, s bemutatja a nganaszan nyelv fonológiai, morfológiai és szintaktikai jellemzőit.

A kiadvány pozitívuma, hogy nagyon sok nyelvi példával illusztrál a szerző. A példamondatok esetében azonban kissé zavaró, hogy nincsenek glosszák sem a morfológiai szótári részben, sem a nyelvtani részben. S valószínűleg terjedelmi oka lehetett annak, hogy egy-egy nyelvtani jelenségnél felsorolt (gyakran 10–15, pl. 481) példamondatokat a jelentésekkel együtt nem különíti el egymástól.

Általános jellemzés

Amint azt a fülszövegből megtudhatjuk a szerző célja kettős: egyfelől nehezen hozzáférhető szövegek fordítása és standard formában történő kiadása. Másfelől be akarja mutatni a nganaszan kivételes „pozícióját” mint „linguistic knot”-ot, valamint többek között a nganaszan/szamojéd igerendszer egy új „elméletét” szerette volna felvázolni. Ebből következően külön hangsúlyt kap a nganaszan nyelvtörténet, így a munka szétfeszíti egy hagyományos chrestomathia kereteit.

Előjáróban kénytelenek vagyunk megemlíteni néhány általános problémát. A leg súlyosabb az, hogy a nyelvtani leírást végig áthatja a szinkrón és diakrón szempontok keveredése: a leíró részekben gyakran találunk Castréntól származó adatokat, paradigmákat vagy akár hosszabb történeti szempontú elemzést is. A baj nem azzal van, hogy ezeket a szerző megemlíti, hanem az, ahogyan ezt teszi: gyakran kommentár nélkül, s nem egyértelműen elkülönítve a leíró résztől. A munka elméletválasztása nem konzekvens, ami különösen a fonológiai fejezetben érzékelhető.

Nem tudni, hogy kik voltak, vagy voltak-e egyáltalán a kötetnek bírálói, véleményezői. Egy alapos lektorálás során egy sor olyan sajtóhibára is fény derülhetett volna, amelyek zavart okozhatnak azoknak, akik e mű alapján próbálják meg megismerni a nganaszan grammatikát és hibás alakok alapján próbálnának teóriákat felállítani. Talán elkerülhetőek lettek volna az olyan hibák, mint például a fokváltakozás magyarázata, ahol a szerző összekeveri ennek két típusát: „Es sind zwei in ihrer Wirkung nacheinander greifende Stufenwechsel zu unterscheiden. Der erste, silbische Stufenwechsel (SStW) betrifft die Silbenordnung (gerade, ungerade Silben), der zweite, rytmische Stufenwechsel (RStW) die Silbenstruktur (geschlossen, offen)” (346). A valószínűleg éppen fordítva van, ahogyan később azt Katzschmann is helyesen leírja (346, 347): a ritmikai fokváltakozás a szótagok számától (páros vagy páratlan), a szillabikus pedig a szótag szerkezetétől (zárt vagy nyílt) függ.

Elmarasztalható a szerző azért is, mert a kötet egészében ritkán és helytelenül hivatkozik. Nagyon sok helyen nem a saját gondolatait, hanem más szerzők ötleteit fejt ki, írja le, s bizony nem mindig említi az eredeti szerzőt. Ez különösen kínos a mássalhangzókat tárgyaló 7-es táblázatban (325), ahol Katzschmann egy az egyben átveszi a táblázatot a magyar szerzők által írt Chrestomathia Nganasanicából, és nem veszi észre azt, hogy az eredeti táblázatban nyomdahiába van: a h hang a

spiránsok helyett a szibilánsok között szerepel (Wagner-Nagy 2002: 37). Itt azonban Katzschmann meg sem említi az eredeti művet. Az már csak apróság, hogy az első, 2002-es Chrestomathia Nganasanicát ugyan Wagner-Nagy Beáta szerkesztette és sok fejezetét írta, de amikor Katzschmann vitatkozik, vagy ellentétes állítást fogalmaz meg, szerencsés lenne az aktuális fejezet írójára hivatkozni, nem pedig a kötet szerkesztőjére.

Bőven vannak a kötetben olyan állítások, elemzések, amelyek nem helytállóak vagy erősen vitathatók. Ezekre a kisebb-nagyobb tárgyi tévedésekre, félremagyarázásokra e recenzió keretei között nem áll módunkban részletesen kitérni, hiszen még egy opponensi vélemény keretében is nagy lélegzetű, hosszadalmas vállalkozás lenne. Ismertetésünkben – egy-egy kiemelt példán keresztül – csak a legalapvetőbb hiányosságokat és hibákat, valamint a téves elképzeléseket tárgyaljuk.

A szövegek¹

A szerző nem saját gyűjtött anyagot közöl Chrestomathiájában, hanem már korábban publikált, más által gyűjtött szövegeket. Ezek csaknem kivétel nélkül a Kazys Labanauskas által megjelentett és gyűjtött szöveggyűjteményből származnak (Labanauskas 2001). Labanauskasnak ez a kötete nagyon nehezen hozzáférhető, ezért valóban fontos volt, hogy ezek a szövegek újra napvilágot lássanak. 2001-ig ez volt a legnagyobb, egy kötetben megjelent nganaszan szöveggyűjtemény orosz fordítással. (Szerencsére azóta javult a helyzet, Valentin Gusevnek és Marina Brykinának köszönhetően a világhálóról közvetlenül elérhető szövegek léteznek.²) Nagyon jó megoldás, hogy minden mondat sorszámot kapott, így a nyelvtani részben gyakran elég csak utalni egy-egy szó vagy nyelvtani jelenség, morfológiai elem előfordulására, s nem kell a teljes mondatot újra megadni. Az is fontos célkitűzése volt a szerzőnek, hogy Labanauskas következetlen, cirill betűs lejegyzése fonológiailag pontosan jelenjen meg. Ez azzal járt, hogy gyakran bele kellett nyúlania a szövegbe, összehangolni, egységesíteni az egyes fonetikai eltéréseket. Az elemzést nehezíti, hogy számos szövegszó elemzése a jelenlegi nyelvtani és lexikológiai ismereteink birtokában sem lehetséges.

Egy példát említünk arra, hogy mennyire körültekintően kell eljárni, ha módosítani akarunk az eredeti szövegen. Az 1. szöveg 11. mondatában (48) Katzschmann a második szót – amely Labanauskasnál *хитибсями* alakban szerepel – kijavítja: *hičibšami* helyett *hiribšami* alakot ír, s ezt Mikola *hiritirši* 'veszekedni, бранитсья' (Mikola 1970: 76, Katzschmann 'streiten' jelentést ad meg) adata alapján magyarázza. Szerintünk az eredeti lejegyzést is lehet értelmezni, s nem kell „nyomdahibát” feltételezni Labanauskas kötetében. Az eredeti szó egyértelműen levezethető a *hičiši* 'спорить' ('vitatkozik') (KMZ 194) igéből. Az ilyen típusú módosításokat jelölnie és indokolnia kellett volna.

¹ Az adatok átírását annyiban egységesítettük, hogy gégezárhangot a ” jel helyett ? jellel, a veláris *i* hangot pedig *j* helyett *i*-vel jelöljük.

² <http://www.philol.msu.ru/~languedoc/eng/ngan/corpus.php>

Egy másik példával azt kívánjuk szemléltetni, hogy megfelelő ismeretek hiányában időnként milyen helyzetbe kerülhet a nganaszan nyelvet kutató nyelvész: előfordulhat, hogy nem értelmezhető és elemezhető a szöveg. Erre példa az 1043. mondat (78):

Hojkuj deta miri, deta marajbi?tii lahahahuandi.

’Mikor a szelek fújnak, a virágok mindkét irányba lengenek.’

Az egész mondatból egyetlen szót sem tudunk biztosan elemezni, ugyanis ezek a tövek más nganaszan forrásokban nem fordulnak elő, azaz egyedül a Labanauskas által megadott fordításra lehet hagyatkozni. Katzschmann is csak annyit tud tenni, hogy a német fordítás mellett (*Die Gehenden Winde, neigen alle Blumen*) meghagyja az eredeti orosz fordítást is (*когда ветры дуют, цветок качается в обе стороны*). Így a mondat szavainak az elemzését és pontos jelentését a szójegyzékben sem találhatjuk meg.

A szójegyzék

Szokatlan és nehezen indokolható szójegyzék-készítési eljárás az, hogy az alapalakok (főneveknél SgNom, igéknél az infinitivus) nincsenek megadva, ennek hiánya nagyon megnehezíti a szövegelemzést. A szótár ábécé sorrendben tartalmazza az összes szövegszót. Egy-egy fő előforduló összes származéka és ragozott alakja többnyire az adott fő alá kerül kissé beljebb szedve. A szavakat így viszonylag könnyű megtalálni, ám a szövegekben gyakran előforduló fő ragozott alakjaira nem egyszerű rábukkanni: ilyen például az *ísa* létige egy-egy finit alakja, amely különböző alakjai közé más szavak is beékelődhetnek. A szerző megadja a szóalakok morfológiai szerkezetét rövidítésekkel, de csak az inflexiók végződéseket mutatja be, a képzőkkel nem foglalkozik. Nem glosszálja az adatokat, ami pedig sokat segítené a nganaszan nyelvet kevésbé ismerőknek. Végül a jelentést adja meg németül, s közli azoknak a mondatoknak a sorszámát, amelyekben az adott alak előfordul, ami nagyon jó ötletnek bizonyult. A szójegyzék csak a szövegek olvasását hivatott könnyíteni, másra nehezen használható, például nem tudunk – vagy legalábbis sokáig tart – nyelvtani kategóriákra rákeresni.

Például a *hebtiniña* ’Lippe’ szó elemzését N|AkkPl.Px1Sg formában adja meg, ám aki nem tudja, hogy a szó Sg Nom alapalakja *hebtiŋ* (mivel ez az alak és egyéb származéka sem szerepel a szójegyzékben), ahol a gégezárhang a ragozás során nazálissal váltakozik – az azt sem fogja tudni, hogy hol végződik a fő és hol kezdődik a toldalék. Ezekben az esetekben felmerülhet a kérdés, kinek készült a könyv, annak, aki már ismeri a nganaszan morfofonológiai mutatókat vagy annak, aki ebből a könyvből kellene, hogy megismerje őket.

Jó lett volna helyenként utalásokat feltüntetni, vagy jobban részletezni a jelentést. Két példát említünk. Külön helyen szerepelnek az *aja* és az *ada* ’Dolgane/Ewenke’ szavak (162), miközben ugyanarról a szóról van szó, az előbbi a vadejev nyelvjárásban, utóbbi az avam nyelvjárásban használatos, ám nincs keresztutalás.

A másik példa az *aniaŋa ísa* ’Ahne’ (162). Ebből úgy tűnik, mintha ez egy lexikai

szó lenne. Az *aniaʔa* azt jelenti, hogy 'nagy', az *ísa* a létige, és ha a 'menni' jelentésű ige származéka követi, akkor transzlatív szerkezetet kapunk (pl. 'nagy levő megy' = 'nagyvá válik'), mint ahogyan a szövegben ez elő is fordul:

tənə tańdūʔ *aniʔa ísa* *koni-siða-ŋ*
 te nemzetség.PlGen nagy van-inf megy-fut-Sg2
 'Du wirst ein Ahne der Stämme werden' (3912. mondat)

Az *ísa* létige esszívuszi értelmű használatát már többen felvetették, köztük például Helimski is (Helimski 1998: 496), de nem az esetrendszer tagjaként. Itt utalni kellett volna a morfológiai szerkezetre, és nem felvenni önálló címszóként. Lehet, hogy az *ísi* 'nagyapa, nagybácsi' szó tévesztette meg?

Grammatika

A grammatikai leírás alkalmat adhatna arra, hogy vagy egy összegző, különböző nézeteket felvonultató és szembeállító munka vagy egy teljesen új, saját kutatásokon és nézeteken alapuló leírás születhessen. Azonban nem derül ki világosan a szerző célja ezt a kérdést illetően sem. Nagyon sokszor használja fel a leíráshoz a korábbi nyelvtanok eredményeit, más kutatók véleményét, ezt azonban önkényesen teszi: csak akkor, ha éppen szüksége van rá, nem pedig rendszerezve az eddigi nézeteket. Ugyanakkor nagyon gyakran közöl új, saját megállapításokat, melyekhez sokszor csak példát hoz (olykor ez is elmarad) vagy nem látja el őket elegendő magyarázattal, érveléssel.

Úgy tűnik, hogy a szerző bizonyos nyelvészeti terminusokat, nyelvi elemeket, összetevőket önkényesen vagy sajtóságon értelmez. Márpedig ezekben az esetekben nem ártana meghatározást adni, vagy legalább utalni arra, hogy hol tér el az általánosan elfogadottól. Egyáltalán nem definiálja, hogy mit ért például képzőn. Mintha a képzőbokrokat, képzősorrendet egy képzőnek tekintené, gyakran még a tő utolsó szótagját is a képző részének tekinti. Másfelől az egyes képzőket tovább szegmentálja szinte hangokra, mintha azok is összetett képzők lennének (erről részletesebben lásd lentebb). Szintén probléma, hogy egy-egy nyelvtani jelenség bemutatásakor a szerző sokszor csak példákat, példamondatokat hoz, még akkor is, amikor a hagyományostól eltérő módon elemez. Ilyenkor erősebb argumentációra lenne szükség.

A továbbiakban a nagyobb egységeken végighaladva mutatjuk be a nyelvtani fejezetet, egy-egy általunk vitathatónak ítélt példát kiemelve. Hangsúlyoznunk kell, hogy az összes kérdéses pontra nem térhetünk ki.

Fonológia, morfológia

Ahogyan az egész kötetről, a fonológia fejezetről is elmondható az, hogy sem elméleti sem módszertani megközelítése nem letisztult. Nem szerencsés, hogy keveredik a nyelvi leírásnak, szemléletnek többféle irányzata. Fellelhetők és folyamatosan

váltakoznak mind leíró, mind történeti grammatikai irányzatok elemei a fejezetben. Ha a nyelvész egy kihalófélben lévő, kevésbé dokumentált nyelv leíró grammatikáját készül megalkotni, törekednie kell az egyszerűsége és egyneműsége. Nem szabad bonyolult történeti fejtegetésekbe (vö. pl. a magánhangzókészlet tárgyalása 320, a magánhangzó-harmónia 334–335), funkció és cél nélküli listaszerű felsorolásokba bocsátkoznia, csak abban az esetben, ha ezekre feltétlenül szüksége van a jelenségek megmagyarázásához. Ez Katzschmann Chrestomathiájára semmiképpen sem jellemző.

Hosszú, magyarázat nélküli vagy kevésbé megmagyarázott felsorolások nehezítik az olvasást és a mondanivaló megértését pl. a 2.3.1.1. Szemantikai tövéghangzó-változások (Semantische Auslautveränderungen) pontban, továbbá a függelék 4. pontja, a képzők mutatója, ahol funkció nélkül és megmagyarázatlanul marad pl. a „Grundstruktur” ’Alapszerkezet’-nek keresztelt oszlop, ahol a képzők magánhangzó nélkül vannak felsorolva. Ahogy itt is, másutt is gyakran használ Katzschmann szaktermínusként olyan kifejezéseket, amelyek nem elterjedtek vagy egyáltalán nem is léteznek a nyelvészeti szakirodalomban, ezért sokszor homályos is marad, hogy pontosan mit ért rajtuk, mi célból alkalmazza, vagy mi alapján találja ki őket, ilyen pl. az előbb említett Semantische Auslautveränderungen (331–333).

Nem világos az sem, hogy miért van szükség a 2.4. az Általános hangszabályok (Allgemeine Lautregeln) című pontban generatív újraíró szabályok felsorolására: egyrészt egy sor szabály megmagyarázatlanul – ráadásul példa nélkül – szerepel; másrészt ezeket a szabályokat a szerző mind szinkrón váltakozásokra, mind diakrón változásokra (vö. pl.: LR1, LR12) egyaránt alkalmazza, összemossa ezzel az idősíkokat. Mindezen felül ezek a generatív újraíró szabályokhoz hasonlító formalizmusok néhol igencsak önkényesen vannak felírva, egy a szerző által kidolgozott jelölésmódban (vö. a 2.4. pont második bekezdésben leírtak; 254), amely azonban nem illeszkedik semmiféle elméleti keretbe, semmilyen nyelvészeti iskolához. Éppen ezért értelmét veszti a pusztán formalizálás, különösen azokban az esetekben, ahol nincs példa a szabály alátámasztására (LR4, LR7, LR8, LR11, LR12, LR14–17, LR19). Ilyenkor az olvasónak, hacsak nem ismeri betéve a nganaszan morfofonológiát, nincs lehetősége arra, hogy kitalálja, hogy milyen váltakozás áll a felírt szabály háttérben.

Ha végigtekintjük a Fonológia és a Morfológia fejezeteket, összevisszaságot találunk a fejezetek felépítésében is. Nem konzekvensen épül fel pontról pontra a két egység, hanem a szerző itt-ott kitekint például a magánhangzó-készlet tárgyalása után közvetlenül a szótagstruktúrára érintő kérdésekre is (vö. 1.1.1), majd új pontban visszatér ugyanerre a kérdésre (2.2). Nem világos, miért mond bármit is a szerző a morfémasztruktúráról addig, amíg a morfémákat felépítő alapegységeket, azaz a magán- és mássalhangzókat részletesen nem tárgyalta. Ugyanilyen zűrzavarral találkozhatunk az egyes átírási-helyesírási kérdéseket illetően: közvetlenül a magánhangzó-szekvenciák tárgyalását követően egy teljes pontot szentel a szerző a vokális grafematikai problémájának. Megjegyzendő, hogy a mássalhangzókról ilyen

kitérőt nem találtunk. Az átírási problémák ugyan összefüggnek a fonológiai kérdésekkel, de semmiképpen sem a fonológia fejezetben tárgyalandók.

Ugyanílyen következtelenségekkel találkozhatunk a morfofonológiai fejezet szerkezetében is. Nem különülnek el és nincsenek meghatározva a tő- és toldalékmorfémákat érintő jellemzők, valamint folyamatok. A morfémaszervezetek (2.1, 2.2) bemutatása után rögtön a tőalternációk következnek (2.3). Ezen az alfejezeten belül azután teljes káosz uralkodik: a magánhangzó-alternációk fejezetben (2.3.1) szerepelnek azok a folyamatok, amelyek a tővéghangzók váltakozásait tárgyalják, ezek rendre keverednek a toldalékokban szereplő magánhangzó-váltakozásokkal, úgy mint a magánhangzó-harmónia. Mellesleg a tőváltozatoknál Katzschmann nem különbözteti meg az egyes szóosztályok végződéseit, annak ellenére, hogy igencsak más alternációk jellemzik az igéket és a főneveket. Érthetetlen, hogy az elízió miért a magánhangzó-harmónia fejezetben kapott helyet, mikor a két váltakozásnak semmi köze egymáshoz. Nem világos az sem, hogy a szerzőnek pontosan milyen célja volt azzal, hogy kiemelte a misztikus című Szemantikai tővéghangzó-változás (2.3.1.1) részt, ahol az egyes tövek különböző képzők előtti tőváltakozásait sorolja fel listaszzerűen. A morfofonológiai fejezetet az utolsó Allgemeine Lautregeln (2.4) fejezetrész koronázza meg, ahol 27 szabályt sorol fel a szerző gyakran példa és magyarázatok nélkül, valamint tekintet nélkül arra, hogy az adott fonológiai változás hol játszódik le (tőben vagy toldalékban), vagy arra, hogy szinkrón váltakozásról vagy diakrón változásról van-e szó. Ennek a fejezetnek a legnagyobb hiányossága az, hogy a legalapvetőbb rendezőelvek nélkül épül fel. Tovább fokozza a zavart az egész fejezeten végigvonuló történeti aspektus be-beemelése. Különösen megnehezíti az uráli alapnyelvi párhuzamok hosszas taglalása az amúgy is bonyolult magánhangzó-harmónia folyamatának tárgyalását.

Inflexió

A morfológiai fejezet az inflexióval foglalkozik: a nomen kategória inflexiós toldalékaival (3.1, 357–404), illetve az ige inflexiós toldalékaival (405–447). A szerző a bevezetőben elkülöníti az ige és a névszó szófaját morfológiai tulajdonságaik alapján: egyik oldalon az idő- és módsuffixumok, másik oldalon az esetragok állnak. Más toldalékok (szám, személy, képzők nagy része), ahogyan írja: megegyeznek („identisch”). A nomen (nem világos, hogy a nomen terminust mikor használja nomen és mikor főnév értelemben) kategóriájába sorolja még a melléknevet, a névmást, a számnevet és a névutókat (!). Ezután kissé váratlanul a melléknevekre tér át: felsorol néhányat, amelynek főnévi és melléknévi jelentése is lehet (pl. *sir* 'Eis/Salz/Weiß' 357). Megjegyzi, hogy az „alapnyelvi” (ursprünglichen) melléknevek két szótagúak, ha mégsem, akkor minden bizonnyal képző van rajtuk. Ez a felfogás többször is visszaköszön a kötetben, a függelékben található képzőlistán pedig többszörösen. Csak egy példa a 497. oldalról: a *neninika* 'Mücke' szó Katzschmann szerint képzett,

és egy N-Kə képző van rajta, ugyanakkor a tövel más származékszót nem ismerünk és a képzőt sem pontosítja, így tehát teljesen indokolatlan képzett szóként kezelni. Ezen kívül jó lett volna, ha megmagyarázza, hogy miért releváns a leíró nganaszan morfológia szempontjából az alapnyelvi minősítés, és hogy melyik alapnyelvre gondol: urálira, szamojédra, esetleg mindkettőre.

Az említett bevezetőben (357) a nganaszan alakok között is vannak furcsaságok: a *biəđianku* 'Tag mit schwerem Sturm' szót kapcsolatba hozni a 'krumm' jelentésű *đan̄ka* szóval (melynek jelentése inkább 'schief, einäugig', ill. 'одноглазый', vö. Tereščenko 1979: 120; Bolđt 1989: 38; Kortt–Simčenko 1985: 89) merész dolog és legalábbis részletes magyarázatot kívánna. Talán a *biedanku* 'Kühle, Witterung' adat zavarta volna meg (Kortt–Simčenko 1985: 72)? A *đan̄ku* szó idesorolása szintén indokolatlan, ugyanis ez a 'nicht; нег' jelentésű partikula. Továbbá az sem világos, hogy a 'Tag mit schwerem Sturm' jelentést a szerző melyik forrásból vette, ugyanis a rendelkezésre álló anyagokban nem találtuk nyomát (Tereščenko az említett helyen 'с теплым ветерком денек' azaz 'meleg szeles napocska' jelentést ad meg). Mellesleg a kötet szójegyzékében van egy ide tartozó adat: *biəđičia* 'starker Wind/Sturm' (170), és ebből az adatból is látszik, hogy itt nem *biə* 'szél' + *đan̄ka* összetétellel van dolgunk (arról nem is beszélve, hogy a *d'* hangból hogyan lett *đ*...), hanem a *biəđi* 'meleg szél' szó kicsinyítő képzős alakjával. Ezek mind megválaszolandó kérdések, s válaszok hiányában könnyen félrevezetik az olvasót.

Ezt követően a szerző felsorolja a melléknévképzők szerkezet szerinti típusait: primer, szekunder (amelyek primer képzőkből állnak) és komplex képzők, amelyek különféle elemekből állnak („aus unterschiedlichen Elementen”, 357). Nem világos, hogy erre a felsorolásra miért a nomen flexiójáról szóló fejezet bevezetőjében kerül sor. Továbbá: felsorol három primer képzőt (Θ, DΘ, KΘ) anélkül, hogy tisztázná azok funkcióját. A DΘ már önmagában gondot okoz, ugyanis ez mindig *d'* kezdetű alakban fordul elő, *d'* viszont nem lehet a *d* allofónja. Nézzük a komplex képzőknek minősített toldalékokat: (N)KU-Θ, ʔ-SU-Θ, ʔ-BA-LΘ. Ezeket akkor lehetne komplex képzőknek tekinteni, ha az egyes elemekről be tudjuk bizonyítani (forma és funkció), hogy valóban képzők. Nos, itt erről nincs szó. A nganaszanban nincsen sem ʔ, sem SU, de BA képző sem, s ugyan Θ képző van, de minden szó végi svát nem lehet képzőnek magyarázni. A -ʔBALΘ képző valamiben bővelkedést fejez ki, 'valamiben gazdag', ezt nem tudjuk jobban szétbontani képzőkre, legfeljebb hangokra.

A továbbiakban csak utalunk néhány tipikus problémára, véleményünk szerint téves elemzésre. A fent bemutatott bevezető fejezet után az eset- és számjelölés tárgyalása következik (357–380). A szerző felsorolja a számkategóriákat, a grammatikai eseteket és az (uráli) lokális esetkategóriákat (357). Nem értjük, hogy miért kellett ide tenni az „uráli” minősítést, például a „Lokativ-Instrumental” esetében. Tudomásunk szerint a locativusnak az uráli alapnyelvben nem tulajdonítottak instrumentáliszi funkciót (márpedig a szerző megjegyzését nem tudjuk másként értelmezni), illetve megint csak nem érthető, hogy egy leíró nyelvtanban miért szükséges történeti

megjegyzéseket elhinteni. Ha figyelembe vesszük és elfogadjuk ezt a „uráli” minősítést, akkor részben érthető, hogy a prolativust, a comitativust és az allativust másodlagos lokális esetnek tekinti. Ha viszont a „másodlagos”-t úgy érti a szerző, ahogyan azt ugyanezen az oldalon a bevezetőben definiálja (azaz elsődleges elemekből álló szuffixum), akkor megint csak nem világos, miről van szó: például a prolativusi *-mānu* ragot szinkrón szinten nem lehet kettéválasztani, történetileg is csak a *-nu* szegmentum locativusi eredete valószínűsíthető. Minden bizonnyal az első verzióra gondolt, ám rendkívül zavaró, hogy egy oldalon ugyanazt a terminust („sekundär”) kétféle értelemben használja.

A számjelölés sajátosságain belül a duális (371) kifejezésénél megemlíti a *ηονα* 'und' kötőszót és a *nanu* 'zusammen' névutót (a szófaji minősítés a szövegben nem található) magyarázat és kommentár nélkül. A *nanu* nem kötőszó! Ellenben jó, hogy a duális jel sajátos használatára itt rámutat a szerző: a párosság kifejezése (pl. *ḏesigəj* 'két apa' = 'szülők') vagy a páros testrésznevek megnevezése. Érdekesekek azok a példák, amelyeket a többes szám „szemantikai differenciálásra” hoz: ház + Pl > házak > település, fa + Pl > fák > erdő. Kérdés, hogy ezek a jelentésváltozások valóban végbementek-e, vagy csak a szótárírók fordításai. Jó lett volna erről egy kicsit többet megtudni, így a levegőben lóg az állítás.

Külön rész foglalkozik a határozatlan számnévi melléknevekkel (Indefinite Numerusadjektive, 383). Itt számos olyan melléknevet felsorol a szerző, amelyek melléknevek és számnévi melléknévként eddig nem tartotta számon a szakirodalom. A „Numerusadjektív” használható terminusnak tűnik, mivel a *nganaszanban* valóban vannak olyan (morfológiai) melléknevek, amelyek mennyiséget fejeznek ki (vagy olyan számnévek, amelyeken melléknévképző van?). Jó lett volna azonban, ha ezekre konkrét példamondatokat említ a szerző, különösen a *əligaku*, *əligaku?* 'klein/wenig' szó esetében – Labanauskas szövegeiben ilyen használata ezeknek a mellékneveknek nincsen, ahogyan egyébként ő maga sem említ 'wenig' jelentést a szójegyzékben (187). Így „számnévi” használatuk nincs minden esetben meggyőző módon illusztrálva.

Mondattan

A kisebb uráli nyelvek leírásaira általában jellemző, hogy a szintaktikai vizsgálatok elmaradnak a többihez képest. Ez a fejezet sem igazán szintaktikai, sokkal inkább – mint ahogyan azt a szerző is írja – morfoszintaktikai és lexikológiai. Így viszont más nevet is lehetett volna adni a fejezetnek. A kifejezetten mondattani jellemzők (szórend, mondattípusok) összesítése két oldal (448–450). Ezután részletesen foglalkozik azokkal a szerkezetekkel, amelyekben a létige megjelenik (466–472), tagadóigék (472–477), partikulák (477–479), komparatív/szuperlatív (479), passzív szerkezetek (480–481). Ebben a fejezetben is sok helyen keverednek a szinkrón és a diakrón szempontú megjegyzések.

Vegyük példának a komparatív/szuperlatív (479) alfejezetet. Furcsa, hogy egy szintaxis egyik alfejezetében csak morfológiai és lexikai megjegyzések vannak. Itt a szerző visszaül az ablativust tárgyaló fejezetre (366–367), ahol bemutatja a középfokú és felsőfokú hasonlító szerkezeteket. Ezek után felsorolja azokat a képzőket, amelyek egy-egy tulajdonság kisebb-nagyobb mértékét fejezik ki (ún. moderatív képzők, vö. Wagner-Nagy 2002: 88–89). Ezek után olyan képzőket sorol, amelyek ugyan valóban magukban foglalnak valamiféle hasonlítást, összevetést, ám szerintünk a fokozással nem hozhatók kapcsolatba (és a fejezet „Komparatív/Superlatív” címe inkább ezt sugallja). Ilyen a szimilatív képző és a kiválasztó képzők (‘sok közül az egyik’ és ‘kettő közül az egyik’) (Wagner-Nagy 2002: 127, 128), valamint megemlíti a birtokos személyrag többes szám harmadik személyű genitivusi formáját is, amely megint csak nem hasonlítást, hanem sokkal inkább kiválasztást fejez ki. Ezek után a *bəðatua* particípiumot és a két névutót tárgyalja, amelyek segítségével szintén (középfokú?) hasonlítást lehet kifejezni. Szerintünk a *mantə* inkább nevezhető ekvatívnak (magyarra körülbelül úgy fordíthatjuk, hogy ‘ugyanolyan/az/úgy, mint; hasonlóan’), a *mandi* pedig valóban azt jelenti, hogy ‘etwa’ (‘körülbelül’), ennél fogva ennek a névutónak a hasonlító szerepét jobban meg kellett volna indokolni. A felsőfoknál a kiválasztó képzőt említi meg, mint amivel felsőfokú hasonlítást lehet kifejezni, valamint a *birkiaiʔ/birkiʔiajʔ* (479) határozószókat. Ez szerintünk fontos, és az eddigi leírásokból hiányzott.

Függelék

A függelék (A) része a képzőkkel foglalkozik. Kb. 450 nomenképzőt és 380 ige-képzőt sorol fel, ami nagyon soknak tűnik (összehasonlításképpen a Wagner-Nagy-féle kresztomátiában 38 nomenképző és 40 verbunképző szerepel). A listával kapcsolatban három alapvető probléma fogalmazható meg:

1. Az egyes képzőknek nem írja le a funkcióját, ennél fogva már eleve kérdéses, hogy valóban képzővel és valóban egy képzővel állunk-e szemben. Tipikus például az 536. oldalon található *-btə* képző. Ennyi van mellette: *tabtə* ‘auch’. Ennél többet erről a képzőről nem lehet megtudni. A képzőket jó esetben csak ott nevezi meg Katzschmann, ahol hivatkozik a szakirodalomra.

2. Az, hogy az egyes elemeket kötőjellel széttagolja szótagokra vagy fonémákra, azt sugallja, hogy ezek összetett képzők, és a kötőjellel elválasztott elemek maguk is képzők. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy a 357. oldalon a szerző maga mutat példákat másodlagos és komplex képzőkre. Súlyos hiba, hogy gyakran úgy állapít meg képzőket, hogy abba beleszámítja annak a tőnek az utolsó szótagját is, amelyhez a képző kapcsolódik.

3. Nem foglalkozik a produktivitással és a gyakorisággal (nem lehet tudni, hogy felsorolt példáin kívül még vannak-e odatartozó szavak), így a szinkrón és diakrón szempontok megint csak keverednek. Lehet, hogy egyes képzőket szét lehet bontani,

ám ezt indoklás és magyarázat nélkül, pusztán diakrón szempontok alapján nem volna szabad megtenni.

Lássunk mindegyikre néhány példát.

1. A szerző nomenképzőnek veszi fel a gégezárhangot (492), mégpedig háromszor, attól függően, hogy milyen hangra vezethető vissza (**t* ~ *δ*, **s* ~ *d'* és **n*?). Mindhárom „képző” esetében annyi többletinformációt kapunk, hogy egy-egy példát megemlít. A funkcióról nem szól semmit. Nézzük a példákat:

bačüŕ, bačüđəŕ 'Seele' (lélek)
tugiŕ, tugiđəŕ 'Stoff' (anyag, szövet)
hebtüŕ, hebtinəŕ 'Lippe' (Unikat) (ajak)

Az nem derül ki, hogy egy sorba ugyanannak a szónak az egyes szám nominativusi és többes szám nominativusi alakja kerül. Az első alakok végén található gégezárhang ugyanis a tőhöz tartozik (és váltakozik a *δ*, *d'* vagy *n* hangokkal a ragozás során), a második alakok végén található gégezárhang a többes szám jele. Nem világos, hogy a szerző hol lát itt gégezárhang alakú képzőt, ugyanis ezekben az esetekben nincs szó képzésről, mint ahogyan eddig a szakirodalom sem tartott számon ilyen képzőt. Ha valaki felveti egy ilyen képző létezését, akkor sokkal több (alaktani, funkcionális) érvet és meggyőző példákat kellene felsorolnia. A *hebtüŕ* esetében a szó etimológiája is egyértelműen mutatja, hogy a tő végén levő gégezárhang nazális eredetű és valószínűleg a tőhöz tartozik (**peptän*² ~ **piptän*² 'Lippe (Unterlippe)', Janhunen 1976: 122).

Ugyanezen az oldalon találunk egy BΘ képzőt. Funkciót itt sem említi a szerző, csak egy példát: *ŕinəbə* 'Schwiegervater (Vater d. Ehefrau, d. Ehemannes)', amit követ egy „vgl. *čajbə* 'Bauch', *čiabə* 'Schatten', *čiadu* 'Wolke'” megjegyzés. A *ŕinəbə* szó nem képzett (vö. Janhunen 1976: 24–25), mint ahogyan a *čajbə* szóból sem tudunk képzőt elvonni. A *čiabə* és *čiadu* összevetése történeti szempontból talán megállja a helyét (Janhunen 1976: 162), ám szinkrón szempontból aligha: ha van is a *čiabə* szón képző, az bizonyosan nem produktív.

2. A KI-M-SA-N képzőnél (497) egy szót említi: *ŕaagimša, ŕaagimšanəŕ* 'Verbessern'. Itt az a látszat, hogy egy képzőről van szó, de: az *-m-* transzlátív képző, a *-ki-* pedig a tő része, ugyanis a *ŕaagəŕ* 'jó, finom' szó S3 töve *ŕaagi-*. A transzlátív képző ehhez az S3 tőhöz kapcsolódik, ez a *ŕaagəŕ* esetében *ŕaagi-m-*, azaz 'jobbá válik, javul'. A -BšaN-nomenképző zárja a sort, így jön ki a 'javulás' jelentés. Az igaz, hogy a nganaszanban van *-gəŕ* melléknévképző, de a *ŕaagəŕ* szóról tudjuk, hogy nem képzett alak, hanem evenki átvétel (Futaky 1983: 158; Helimski 2000: 283; Anikin–Helimskij 2007: 145). Hasonló hibára számos példa akad, még egyet emelnénk ki: a *maagəlikü* 'was' (497) szót a KΘ-LI-KU megkérdőjelezett képzőre említi példának, a funkció megjelölése nélkül. Nos, itt több hibát is felfedezünk: a szó helyesen *magəlikü* (Tereščenko 1979: 127), melynek jelentése 'низкий', azaz 'alacsony', és semmiféle kapcsolatban nincs a *maa* '(vala)mi' névmási tövel. Ennélfogva nem a *-gəlikü* a képző (és akkor esetleg

lehetne a jelentés 'was'), hanem csak a *-likü*, amely a tulajdonság kisebb fokát jelöli (és amit egyébként a szerző is említ a 499. oldalon). A szerző utal egy példamondata, a 8. szövegből:

Maagalikü bida bəra' nisida? kəra? tuunəntu.
'Überhaupt keine Fluss-Ufer verbargen das Dampfschiff.'

A nganaszan morfológiai elemzőben mi a következőképpen dolgoztuk fel:³

Maagalikü bida bəra-? nisida? kəra? tuunəndu.
lankás víz.Gen part-Pl nem-Fut-Pl3 kiköt.Conneg gőzhajó.Acc
'Az alacsony vízpart a gőzhajót nem takarja el.'
(szó szerint: 'Az alacsony vízpartoknál a gőzhajó nem fog kikötni.')

Az eredeti forrásban a kérdéses szó rövid *a*-val, *магеликү* (Labanauskas 2001: 16) alakban szerepel, a mondatnak pedig az orosz jelentése a következő: 'пологие берега не скрывали его' (Labanauskas 2011: 125). Látható, hogy Katzschmann itt belenyúlt a szövegbe – amit egyébként a fonologikus átírás érdekében néhányszor valóban meg kellett tenni. Itt azonban semmi nem indokolta az első szótag meghosszabbítását, viszont a német fordításból így kikerült a 'lankás, alacsony' jelentés. Tehát ez a téves értelmezés visszaköszön a szövegben, a szójegyzékben és képzők listáján is.

A példákat hosszasan lehetne sorolni: a nganaszanban nincsen *bum-mu?* képző, különösen nem *a šitə-bimi?* szóban (493) stb. Továbbá a *N-d'a-d'e1* sem képző, a példa 'éjjeli' – szerintünk itt egy lexikalizálódott határozószó melléknévképzős alakjáról van szó és nem összetett képzőről, amit sugall... (494). Nincsen *?-LÜ-KÜ-di-R* képző sem ebben a formájában. A listán nem tudunk végigmenni, mert az messze meghaladná egy recenzió terjedelmét.

Ableitungsregister

E rész valószínűleg arra hivatott, hogy több száz felsorolt „képzőt” összesítsen és rendszerezzen a képzők mássalhangzó-struktúrája szerint. Nem látjuk azonban ennek a listának a tulajdonképpeni hasznát, értelmét. Az alapvető gond, hogy nem derül ki, hogy van-e összefüggés az azonos mássalhangzó-struktúrával rendelkező képző(bokro)k között, és hogy milyen megfontolás alapján nem foglalkozik a magánhangzókkal. Ha ezekre nincs válasz, akkor kérdés, hogy mi szükség van ilyen táblázatra, mert könnyen félrevezeti az olvasót, és nem ad új információt. Például az egy magánhangzóból álló képzők alapstruktúrája (Grundstruktur) egy ponttal (.) van ábrázolva legyen az *A, a, ə* vagy *Ü* „képző”. A szerző itt sem adja meg a funkciókat. Nem derül ki, hogy az azonos „alapszerkezetű” képzők között feltételez-e bármilyen

³ <http://www.morphologic.hu/urali/> (Készült A nganaszan nyelv számítógépes morfológiai elemzése című, K 60807 számú OTKA pályázat keretében 2006 és 2010 között.)

kapcsolatot, ha nem, akkor mire szolgál a lista, továbbá hogy képzőbokróról vagy összetett képzőről, esetleg más típusba sorolható szekvenciáról van-e szó.

Felhasznált irodalom / Válogatott bibliográfia

Az összeállított bibliográfia bőséges, ám nem egyértelmű, hogy a szerző milyen szempontok alapján állította össze bibliográfiáját. A listán nem nganaszan témájú tanulmányok is szerepelnek, ugyanakkor fontos nganaszanos tanulmányok hiányoznak. Vannak kutatók, akiknek szinte a teljes életműve fel van sorolva, mások viszont szinte teljesen hiányoznak – és ez túlmegy a szubjektivitás minden megengedett határán. Például számos leíró nyelvészeti munkát találunk a bibliográfiában, amelyek a nyenyec nyelvvel foglalkoznak, de Tapani Salminen nyenyec tárgyú munkái közül egy sincs megemlítve. Technikailag sem sikerült igényesen megszerkeszteni a listát: van olyan tétel, amelyik kétszer szerepel két különböző évszámmal (pl. Leisiö 2004 és 2006a – de mivel nincsen 2006b stb. így az „a” megkülönböztetés indokolatlan). A szerzők neve gyakran hibás (pl. Ljubinskaja 580, Žovnickaja 592), vagy rossz helyen szerepelnek, vagy egy-egy tanulmánynak nem az a szerzője, aki fel van tüntetve, pl. Kosterkinának tulajdonított két dolgozat (2004 és 2005) szerzője valójában Wagner-Nagy Beáta. Ezekhez képest kisebb hiba, hogy a bibliográfia következetesen nem jelöli a kötet szerkesztőket (pl. 573. Janhunen 1998: in *The Uralic languages* [!]) és rendkívül sok az elütési hiba. Tematikus csoportosítással egyértelműen ki lehetett volna küszöbölni a hibák nagy részét, pl. akkor a hivatkozott finnugrisztikai irodalom (pl. Setälä 1887; Kulonen 2001) nem keveredett volna a kurrens nganaszan, illetve a bővebb szamojédológiai irodalommal. S talán akkor jobban feltűnt volna e lista egyenetlensége és következetlensége. Pl. nem lehet tudni, hogy Irikov (1988) szőlőkup szótára mit keres egy nganaszan kresztomátia válogatott bibliográfiájában, de ha már szerepel, akkor a többi szőlőkup szótár miért nem... Ugyanígy: ha Gračeva összes néprajzos munkája fel van sorolva, akkor más fontos néprajzi munkák miért hiányoznak; ha vannak kulturális antropológiai munkák, akkor John Ziker munkái miért hiányoznak teljesen.

Összességében nem vitatható, hogy Michael Katzschmann nagy munkát végzett. Jól ismeri a nganaszan nyelvvel foglalkozó szakirodalmat, több évtizede maga is publikál szakcikkeket. Ám azt még a legnagyobbak sem engedhetik meg maguknak, hogy egy tudományos szakkönyvet lektorálás nélkül bocsássanak közre (ennek ugyanis semmilyen nyomát nem találtuk a kötetben). Megfelelő lektorálást követően az egész kötet sokkal egyenetlesebb lett volna, a formai, tartalmi vagy értelmezési hibák száma kisebb lett volna, az új és helyes megállapítások jobban ki lettek volna emelve, és akkor mi is sokkal több pozitívumot és kevesebb negatívumot írhattunk volna ebben az áttekintésben. A szerző honlapján (<http://nganasanica.de/>) lehetőség van javításokat és kiegészítéseket javasolni. Erre azonban a kötet megjelenése előtt kellett volna sort keríteni.

Irodalom

- Bołdt, E. P. [Большт, Е. П.] (1989), Именное словообразование нганасанского языка. Наука, Новосибирск.
- Futaky István (1983), Zur Frage der nganasanisch–tungusischen Sprachkontakte. In: Bereczki Gábor – Domokos Péter (szerk.), *Urálisztikai Tanulmányok 1*. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 155–162.
- Helimski, Eugene (1998), Nganasan. In: Abondolo, Daniel (ed.), *The Uralic Languages*, London – New York, Routledge. 480–515.
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] (2000), Самодийско-тунгусские лексические связи и их этноисторические импликации. In: Хелимский, Е. А.: *Компаративистика, уралистика. Языки русской культуры*, Москва. 278–283.
- Katzschmann, Michael (1990), *Vorläufiges Nganasanisches Wörterverzeichnis auf der Grundlage alter und neuer Quellen. Teil 1. Nganasanisch – Fremdsprachig*.
- Kortt, Ivan R. – Jurij B. Simčenko (1985), *Wörterverzeichnis der Nganasanischen Sprache 1. Nganasanisch–deutsch–russisches Glossar. Systema Mundi*, Berlin.
- Kosterkina, N. T. – Momde, A. Č. – Ždanova, T. Ju. [Костеркина, Н. Т. – Момде, А. Ч. – Жданова, Т. Ю.] (2001), *Словарь нганасанского-русский и русско-нганасанский*. Филиал издательство Просвещение, Санкт-Петербург.
- Labanauskas, Kazys [Лабанаускас, Казыс] (2001), *Нганасанская фольклорная хрестоматия. Фольклор народов Таймира 6*. Дудинка.
- Mikola Tibor (1970), *Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez*. NyK 72: 59–93.
- Mikola Tibor (1995), *Morphologisches Wörterbuch des Enzischen*. SUA 36, Szeged, JATE.
- Tereščenko, Natalja Mitrofanova [Терещенко, Наталья Митрофановна] (1979), *Нганасанский язык*. Наука, Ленинград.
- Várnai Zsuzsa (2002), *Hangtan*. In: Wagner-Nagy (2002): 33–70.
- Várnai Zsuzsa (2004), *A nganaszan nyelv fonológiai leírása*. PhD-értkezés. ELTE, Budapest.
- Wagner-Nagy Beáta (2001), *Die Wortbildung im Nganasanischen*. SUA 43. Szeged.
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) (2002), *Chrestomathia Nganasanica*. SUAS 10. MTA Nyelvtudományi Intézet – SZTE Finnugor Tanszék, Budapest–Szeged,

Szeverényi Sándor – Várnai Zsuzsa

Mario Alinei: *Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság*

1. Alinei e könyvéről több, részletekbe menő kritika látott napvilágot annak megjelenése óta (lásd az irodalomjegyzékben). Ez az írás nem kívánja megismételni a korábbi recenziókban is megtalálható kritikai észrevételeket (amennyiben mégis ezt tenné, nézőpontja és megközelítése azoktól eltér). Mindenképpen már a legelején leszögezhetjük – a kötetben előforduló problémákat tételesen felsoroló korábbi írásokkal egyetértve –, a magyarul *Ősi kapocs* címen megjelent kötet

szerzője nem járatos az uralisztika legalapvetőbb irodalmában, összehasonlító módszere nem állja ki a kritikát, megfogalmazott állításai következetlenek, végső konklúziója tévedés.

Tapasztalatom szerint az ilyen jellegű – értsd: kívülről jött kutató tökéletesen új felfedezését tartalmazó – írást a szaktudomány tételeivel és módszereivel felvértezve bírálni nem hasznos eljárás (vö. Alineinek Gheno kritikájára adott válasza, a *Nyelvrokonság* című kötetre reagáló olvasói vélemények stb.). Nem hasznos egyrészt azért, mert a nyelvészetben járatos olvasók számára már első olvasásra feltűnnek a recenziókban is felsorolt problémák, számukra csupán megerősítés lehet egy ilyen szellemű kritika. Nem hasznos másrészt azért, mert az Alineiéhez hasonló munkák alapfeltevése éppen az, hogy a bevett tételek tévesek, ezért aztán azokkal érvelni eleve hiba: éppen azok hamis voltára hivatkozva utasítják vissza a kritikát. Nem hasznos harmadrészt azért sem, mert – amennyiben az elfogadott tudományos érvelés mentén lépünk fel – azt a laikus közönség vagy meg sem érti, vagy a mundér becsületének mindenáron való védelmének tekinti. Nyelvészeti tájékoztatlanságuk miatt az ilyen olvasók nem győzhetők meg szaktudományos érvekkel a nekik tetsző, új (?) elméletek tarthatatlanságáról.

Mivel tehát a hagyományos eljárás nem célravezető, így ebben az írásban – szokatlan módon talán – nem is azt alkalmazom. Arra teszek kísérletet, hogy az ilyen munkák bírálatában új módszert alkalmazzak, még ha az talán kissé idegen is egy szaklap természetétől. Arra teszek kísérletet és javaslatot, hogy ilyen esetekben a szerzők állításait önmagukban, maguknak valóként vizsgáljuk meg: azaz mindössze annak az ellenőrzésnek vessük alá az adott művet, hogy annak következtetései és levezetései mennyiben felelnek meg *a műben magában található adatoknak és állításoknak*. Amennyiben ugyanis ezen egyszerű ellenőrzés során könnyűnek találtatik egy munka, nagy valószínűséggel kimondhatjuk, hogy nem is érdemes a részletes kritikára.

Ebben az írásban tehát csupán azt vizsgálom, hogy Alinei érvelése *önmagában* megállja-e a helyét. Tapasztalatom szerint ez az eljárás a legalkalmasabb arra, hogy a szakterületen járatlan olvasók minden rétege számára világossá tegye, hogy egy új elmélet mennyiben megbízható. Úgy gondolom, jogos az az olvasói levélben megfogalmazott igény, mely szerint hasznos lenne, ha „a finnugristák a kétkedőket és nem-akadémiai nyelvművelőket (azaz sarlatánokat, dilettánsokat, kontárokat, laikusokat, de köztük profikat és jóhiszemű érdeklődőket) nem kiátkozással próbálnák meg jobb belátásra bírni, hanem egy-egy feltételezést jóindulatúan, mint saját hipotézisüket tárgyalnák”.

Az eljárás lényege tehát az, hogy tudatosan és jóindulatúan úgy teszek, mintha a szerző (jelen esetben Mario Alinei) állításai mind helyesek lennének, azaz érvelésben nem alkalmazom korábbi kutatások eredményeit, megállapításait. Azt feltételezem, hogy korábban az adott tárgyban nem született semmiféle eredmény, azaz nem kérem számon a szerzőn a vonatkozó szakirodalom széles körű ismeretét. Úgy teszek, mintha sem az etruszk, sem a magyar nyelvről, sem általában a nyelvről nem

rendelkezni ismeretekkel, és csupán a szerző művében szereplő állítások önmagukhoz való viszonyát vizsgálom meg, azaz a mű koherenciája és érvelése alapján ítélem meg tételei érvényességét.

Jelen esetben azért különös a helyzet, mert Alinei neve ismert nyelvész körökben (azaz ha úgy tetszik profi),¹ aki ebben a munkájában az uráli nyelvészet bevett eredményeire hivatkozva végzi el elemzését. Azt javaslom, hogy ennek ellenére se vessük össze kijelentéseit korábbi munkákkal, minden esetben kritika nélkül fogadjuk el állításait és első megközelítésben ne kérjünk rajta számon korábbi ismereteket.

Ebben az írásban Alineinek csak nyelvvel kapcsolatos állításait vizsgálom, azaz minden nép- és kultúrtörténeti tételt is eleve helyesnek fogadok el – valószínűleg ennél nagyobb jóindulatot nem lehet mutatni egy mű iránt. (Fontos és ismételt emlékeztetek rá: mindez csak a módszerből következik, és egyáltalán nem jelenti azt, hogy Alinei állításai valóban helyesek).

Mivel a vizsgált kötetben számtalan, nyelvre vonatkozó állítás szerepel, arra nincs mód, hogy minden egyes tételt külön-külön, részletekbe menően áttekintsünk. Erre nincs is szükség. Kellő alapossgal megtették ezt már a fentebb emlegetett recenziók. Most csupán néhány olyan megállapításra térek ki, amelyeket Alinei az etruszk-magyar nyelvi azonosság szempontjából maga lényegesnek tartott. Mielőtt azonban erre sor kerülne, először néhány szó magáról a kötetről.

2.1. Alinei hat fő fejezetre, továbbá két – fejezetként nem számozott, de mindenképpen fontos – részre tagolja művét. Az előszókat követő első fejezetben az etruszk szövegekben található tisztségevek türk és magyar gyökereit ismerhetjük meg. Már most előrebocsátom, hogy az egyik jelentős kételyünket Alinei elméletének

¹ Ahogy a kötete magyar kiadásának belső borítójáról megtudhatjuk: az utrecht-i egyetem professor emeritusa, a Societas Linguistica Europaea elnöke, a Royal Academy Gustaf Adolf (helyesen: Royal Gustavus Adolphus Academy in Uppsala) tagja, az Accademia Peloritana tagja, a Societa Linguistica Italiana alapító tagja, a Societé Internationale de Linguistique et Géolinguistique alapító tagja, a Quaderni di Semantica folyóirat főszerkesztője, az Atlas Linguarum Europae alapító elnöke stb., illetve a <http://www.continuitas.org/workgroup.html> oldalról: **Professor emeritus** (University of Utrecht, NL); honorary member (and former President) of the International Society for Dialectology and Geolinguistics; President of the Societas Linguistica Europaea (1989); founding member of the Società Linguistica Italiana; co-founder and President (from 1982) of the *Atlas Linguarum Europae* (UNESCO sponsored project); founder and Emeritus Editor of the international journal „Quaderni di Semantica”; senior member of the Royal Academy Gustaf Adolf, Uppsala (Sweden); member of the Accademia Peloritana, Messina. **Books on the PCP:** *Dal totemismo al cristianesimo popolare. Sviluppi semantici nei dialetti italiani ed europei*, Alessandria, 1984; *Origini delle lingue d'Europa*, 2 vols., Bologna, 1996–2000; *Etrusco: una forma arcaica di ungherese*, Bologna, 2003; *Alguns aspectos da Teoria da Continuidade Paleolítica aplicada à região gallega* (with Francesco Benozzo), Lisboa, 2008; *Origens célticas e atlânticas do megalitismo europeu* (with Francesco Benozzo), Lisboa, 2009; *L'origine delle parole*, Roma, 2009. **Other books:** *La struttura del lessico*, Bologna, 1974; *Lingua e dialetti: struttura, storia e geografia*, Bologna, 1984; *Il sorriso della Gioconda*, Bologna, 2006.

érvényességével kapcsolatosan már ennek a fejezetnek megismerése után megfogalmazhatjuk.

A második részben áttekinti az ismert etruszk szó- és helynévkészletet. A szókészletet két részletben tárgyalja: előbb (2.1) azokat a szavakat, amelyeknek az etruszkológia hagyományos módszerével kikövetkeztetett jelentéseit Alinei maga is elfogadja, majd következik a magyar (és tegyük hozzá más uráli nyelvek) alapján magyarázott szó-készlet (2.2). A harmadik fejezetben az etruszk írásos emlékek bemutatására kerül sor, azok Alinei által készített új fordításaival. A negyedik fejezetben a szerző – szándéka szerint – az etruszk nyelv történeti hang- és alaktanát mutatja be. Ezt két történeti tárgyú fejezet követi, amelyek az itáliai félszigeten élő etruszkok és a Kárpát-medencei magyarok közti tér- és időbeli távolság áthidalását kísérlik meg.

A könyvet a számozással el nem látott *Következtetések és Gondolatok a magyar kiadáshoz* című rövid részek zárják (ez utóbbit nem is maga Alinei, hanem Kiss Dénes költő és amatőr nyelvész írta).

2.2. A recenzens ezen a ponton fejezhetné ki örömét Alinei munkájával, és különösen Kiss Dénes utószóban megfogalmazott állításával kapcsolatban. Kiss Dénes ugyanis azt írja, hogy: „magyarként úgy gondolom, hogy nemzetünk szempontjából az elmúlt közel száz esztendőben nem jelent meg e műnél fontosabb, jelentősebb könyv.” Amennyiben Alinei tétele igaz, akkor az én örömöm finnugor nyelvekkel foglalkozó nyelvészként igazán felfokozott: hisz ebben az esetben gazdagabbak lennénk egy újabb finnugor/uráli nyelvvel, sőt – mivel legalább 2500 éves írott emlékekről van szó – jelentős mennyiségű írott forrással rendelkeznenk most már az uráli/finnugor nyelvekre vonatkozóan, s így mindaz a kritika, ami az uráli nyelvészeket éri a forráshiányra utalva, immár ezért is oka veszett lenne. Nyilván érthetetlen ezek után, hogy a nyelvészek elutasítják Alinei tételét, és az etruszk és a magyar nyelvet nem tartják egymással azonosnak, vagy még csak azonos eredetűnek sem.

Kiss Dénes emlegetett utószavában elismeri: „az urálinak vagy finnugornak stb. nevezett kis népek nyelvei [...] valóban rokon nyelveknek tekinthetők”, amihez ezt fűzi hozzá: „de téves következtetés az, hogy nyelveik a magyar nyelv, népeik a magyar nép ősei”. Örömmel vesszük, hogy az uráli nyelvészet évszázados munkájának gyümölcse beérett: az alternatív elméletet megfogalmazó Alinei könyvéhez fűzött ezen állítás talán elgondolkoztatja mindazokat, akik a magyar nyelv uráli nyelvrokonságára vonatkozó tételt gonosz ármánykodás eredményének vélték eddig. A mondat-hoz hozzáfűzött kiegészítéssel is tökéletesen egyet tudunk érteni: hiszen a finnugor nyelvrokonság kutatói közül senki, soha nem mondta, hogy a manysi vagy a finn nyelv a magyar őse lenne, mint ahogy azt sem, hogy e népekhez vérségi rokonság kapcsolná a magyarokat (vö. a Nyelvtudományi Közlemények jelen számában Munkácsi Bernát munkásságával foglalkozó cikkek erre vonatkozó részeivel). Igaz azt sem mondta senki, hogy a magyar lenne a többi uráli nyelvnek az őse.

De a recenzens mégsem fejezheti ki örömét Alinei könyvét megismerve. Ennek oka, hogy bár a terjedelmes mű szándéka szerint az etruszk–magyar nyelvi rokonságot

igazolja – és ezenközben a magyar nyelv uráli rokonságát is –, minden érv mellett szól, hogy ne fogadjuk el ezt a kötetben megfogalmazott hipotézist, bármennyire is megfelelné érdekeinknek, bármennyire is eddigi munkánk helyességét bizonyítaná.

3. Az alábbiakban három pontban bizonyítom, hogy Alinei eredményei elfogadhatatlanok.

3.1. Az 1. állítás. Alinei azt állítja, hogy az etruszk nyelv agglutináló, szó eleji hangsúllyal rendelkezik és magánhangzó-illeszkedés jellemzi. Ezek a tipológiai jellemzők azért fontosak számára, mert megegyeznek a magyar nyelv jellemzőivel, és ez alapján is lehetséges a rokonság (azonosság) feltevése. Tudjuk ugyan, hogy a tipológiai egyezés egyáltalán nem feltétele a nyelvek rokonságának, de most felejtjük el ezt a tudásunkat is, és a továbbiakban csupán azt nézzük meg, hogy a könyvben szereplő adatok alátámasztják-e Alinei azon állításait, hogy az etruszk agglutináló, szó eleji hangsúlyt és magánhangzó-illeszkedés ismerő nyelv.

3.1.1. Alinei érvelési sémája

(H): Az etruszk nyelv lehet a magyar nyelv rokona,

(P₁): ha a hangsúly az első szótagon van,

(P₂): ha kimutatható benne az agglutináció,

(P₃): ha jellemző benne a magánhangzó-illeszkedés.

(C): Az etruszk nyelv a magyar nyelv rokona, mert a hangsúly az első szótagon van, az agglutináció működik benne, amit a *clen-ar-a-si*, illetve *mulu-vana* és *mulu-vene* mutat, a magánhangzó-illeszkedést bizonyítja a gör. *Klytaimnéstra* → etruszk *Cluθumusθa* megfeleltetés

(H) = Hipotézis, (P₁) (P₂) (P₃) = Premissza, (C) = Konklúzió

3.1.2. Az 1. állítás cáfolata

3.1.2.1. A (H) hipotézisben megfogalmazott állítás akkor lehet igaz, ha (P₁) (P₂) (P₃) premissza igaz.

A premisszák igazságértékéről azt mondhatjuk, hogy:

– (P₁) premissza igazsága nem bizonyítható, mert a szerző axiómaként kezeli, axióma pedig bizonyítandó tételben nem szerepelhet,

– (P₂) igazsága Alinei adatai alapján nem kérdőjelezhető meg,

– (P₃) feltételezés hamis, mert

a) az „illeszkedés” fogalom Alinei által bemutatott tartalmi jegyei nem felelnek meg a fogalom tényleges tartalmi jegyeinek, lásd erről a szöveges kifejtést alább,

b) az idézett példák egy része ellentmond Alinei saját illeszkedés-fogalmának.

Mindebből következően a (C) konklúzió önmagában hamis, mert legalább egy alaptétele hamis. Tehát az etruszk és magyar nyelv rokonságát ezeket a tipológiai jellemzőket figyelembe véve ezért nem lehet feltételezni, s nem pedig azért, mert a történeti nyelvtudomány a nyelvrokonság meglétét nem a tipológiai azonosság alapján, hanem hangtani, alaktani, szóképzleti, történetileg igazolt azonosság alapján tartja bizonyíthatónak.

3.1.2.2. A (P_3) premissza hamisságának kifejtése. Mivel Alinei nem adja meg, hogy mit ért magánhangzó-illeszkedésen, ezért azt a szöveg alapján kell megállapítanunk. Magyarázata alapján azt kell feltennünk, hogy valószínűleg a magánhangzó-harmóniának arra a változatára gondol, amelyben egy szóban vagy csak elöl, vagy csak hátul képzett magánhangzók lehetnek, illetve a toldalékolás során (ez lenne valójában ténylegesen az illeszkedés) az ún. mély hangrendű szavakat mély magánhangzós, a magas hangrendű szavakat magas magánhangzós toldalék követi. És a példájában valóban a görög /ü/ helyett etruszk /u/ van, és a görög /é/ helyett is etruszk /u/ van. (Amennyiben az etruszk szó **Cluθumusθu* lenne, akkor arra is gondolhatnánk, hogy olyan magánhangzó-harmóniáról beszél a szerző, amikor egy szóban csak egyféle magánhangzó lehet.)

Alinei állítása szerint a változást „csak a kezdő hangsúly és magánhangzó illeszkedés együttes hatásával lehet magyarázni”. Ha azonban ez igaz lenne, és feltételezésünk is helyes arról, hogy mit ért Alinei magánhangzó-illeszkedésen, akkor a várt alak valami **Clyθymysθe* ~ **Clyθymesθe* lenne (ne feledjük, az olvasásban itt tartva még semmit sem tudunk az etruszk magánhangzórendszeréről), hisz az első, hangsúlyos szótagban /ü/ található, és Alinei állítása szerint ehhez illeszkedik a többi. Ezen a ponton a figyelmes olvasó kételkedni kezd (ha eddig nem tette volna), és utánaéz a kötetben, hogy milyen az etruszk magánhangzó állomány. Azt találja, hogy az etruszkban négy magánhangzó található: /i/, /e/, /u/, /a/. Azaz a szóban forgó etruszk alakot elsősorban a fonémahelyettesítés magyarázza: a szó elején lévő görög /ü/ hangot az etruszk az /u/-val helyettesítette. Ezt követően azonban valóban igaz lehet, hogy a további változásokat „csak a kezdő hangsúly és magánhangzó illeszkedés együttes hatásával lehet magyarázni”. Az olvasó nyugalma azonban csak addig tart, amíg olyan alakokkal nem találkozunk, mint *amice* 'volt' ~ *turce* 'adott' ~ *salce* 'élt', vagy éppen *penznas* 'takart'. Ezekben az esetekben ugyanis nincs magánhangzó-illeszkedés. Ha lenne magánhangzó-illeszkedés, akkor a várható alakok **amica* ~ **turca* ~ **salca*, illetve **penznes* lennének (a kérdéshez egy újabb adalékot találunk Alinei 3. állításának elemzésekor). A múlt idő jelének tartott *-ce*, vagy a befejezett melléknévi igenév képzőjének tartott *-as* Alinei szerint is csupán egyetlen változatban él.

A jelenségre nem kapunk magyarázatot a kötetben itt sem, és az egyes szavak elemzése során sem a toldalékokat bemutató külön fejezetben (*Igeidők és végződések*, 385–387). Valójában pedig – jóindulatunkról tanúbizonyságot téve – még azt is elfogadnánk magyarázatul, hogy a toldalékok (magánhangzó-illeszkedés megléte mellett) csak egy alakban léteznek. A szerző szerint azonban a *muluvana* és a *muluvene* is csak alakváltozatok, de azonosak (74–75, 213–214). Mivel Alinei szerint *mulu-* a tő, ebben az esetben létezik a toldaléknak két változata. Mivel magyarázhatjuk azt, hogy a hátul képzett magánhangzókat tartalmazó *mulu-* tövet az elöl képzett magánhangzókat tartalmazó *-vene* toldalék is követheti, azaz: miért nem érvényes a magánhangzó-illeszkedés a *muluvene* esetében?

Kijelenthetjük, hogy magának Alineinek adatai igazolják, hogy – szemben a szerzőnek a magánhangzó-illeszkedésre vonatkozó állításával – az etruszkban semmilyen értelemben nincs magánhangzó-illeszkedés.

Nyelvek lehetnek genetikai kapcsolatban egymással annak ellenére, hogy az egyikben van magánhangzó-illeszkedés, a másikban meg nincs (a mai uráli nyelvek közül például egyesekben megtaláljuk, miközben másokban meg nem). Ettől tehát még lehetne az etruszk és a magyar között rokonságszerű kapcsolat. Alinei az etruszk és a magyar közötti tipológiai hasonlóságot bizonyítása elemeként mutatja be. Mivel azonban saját adatai és magyarázatai cáfolják az etruszk magánhangzó-illeszkedésre vonatkozó kijelentését, kimondhatjuk: nem azért hamis az állítása, mert az nem egyeztethető össze korábbi ismereteinkkel (a szakirodalomban sehol sem találunk arra vonatkozó állítást, hogy az etruszkban lenne magánhangzó-illeszkedés), hanem azért, mert Alinei állítása nem egyeztethető össze a könyvben felsorakoztatott saját adataival.

Hogyan lehetséges az, hogy ezt a kiáltó ellentmondást nem vette észre a szerző, miközben egészen részletező hangtani elemzéseket végez? Nem vagyunk előítélettel vádolhatók, ha már csak e szarvashiba alapján is kétségbe vonjuk könyvének végső következtetését, és egyéb elemzéseit is gyanúval kezeljük.

3.2. A továbbiakban két példát mutatok be arra, hogyan jár el összehasonlító hangtani elemzései során. Ennek jelentőségét az adja, hogy elméletének ötletadója az a „felfedezése” volt, hogy az etruszk *zila* tisztségnév azonos a magyar *gyula* tisztségnévvel (28–29). Amennyiben ez az állítás hamis, nagy valószínűséggel feltehetjük, hogy a könyv hipotézise nem igazolható.

3.2.1. A 2. állítás. Alinei a következőket írja:

- (1) „az etruszk *z-* lehet a görög *dy-* vagy *-dy-* megfelelője;
- (2) figyelembe véve a gör. *Διομήδης*, lat. *Diomedes* és az etr. *Zimaite* [...] közötti megfelelést, valamint az *Arkadia* *Arkadios* > *Arxaza* *Arxaze* közöttit;
- (3) továbbá az is kiderül De Simone művéből, hogy az /io/-ból /i/ válhat;
- (4) amit nemcsak a *Diomedes* *Zim-* származékai bizonyítanak, hanem a következő példák is: *Dionusios* > *Tinusi* vagy a *Diophanes* > *Tiφane*;
- (5) ugrisztikai [sic!] szempontból is kétféleképpen magyarázható a /yu/ átalakulása /i/-vé;
- (6) nevezetesen abban a nyelvváltozatban, melyet Árpád törzse, a *megyer* beszélt, a mai Budapesttől dél-délnyugatra, valószínűleg nem volt *ü*, és ezt a hiányt az *i* pótolta;
- (7) a korabeli forrásokban a *yila*, *gyla* alak fordul elő;
- (8) mindenesetre a magyar szó eleji /gy/ helyettesítheti a kölcsönszavak kezdeti /dj/-jét;
- (9) mint azt a német *Diamant* > magyar *gyémánt* példája is szemlélteti” (28);
- (10) „Az etruszk *zila* azonosítása a magyar *gyulával* nagy jelentőséggel bír az etruszk kutatások területén, nemcsak a teljes hangtani és jelentéstani egyezés

miatt – bár így érthetőbbé válik a »zilátus« természete – hanem azért is, mivel ezáltal a törkök révén új elemet vezethetünk be az etruszk kultúrtörténeti kérdéskörbe” (29); továbbá

- (11) „az etruszk névszói alak a *zila* lenne a türk **yulának* és a magyar *gyulának* megfelelően” (29).

3.2.2. Alinei érvelési sémája

(HH) török **yula*-ból származik a magyar *gyula* és az etruszk *zila* is [(11) alapján]

(PP₀) Az etruszkban van *zila* szó.

(PP₁) az etruszk *z-* lehet a görög *dy-* vagy *-dy-* megfelelője [(1) és (2) alapján]

(PP₂) a görög–latin az */io/-*ből */i/* válhat [(3) és (4) alapján]

(PP₃) a magyarban volt *gila* és *gyla* alak [(6) és (7) alapján]

(PP₄) a magyar *gyula* eredetileg **diula* volt [(10) és (11) alapján]

(CC) a magyar *gyula* és *zila* szavak azonos eredetűek, és a török *yula*-ból származnak

A (HH) hipotézisben megfogalmazott állítás akkor lehet igaz, ha (PP₀) (PP₁) (PP₂) (PP₃) (PP₄) premissza igaz.

3.2.3. A premisszák igazságértéke. A (PP₁)(PP₂)(PP₃) nem kérdőjelezhető meg Alinei műve alapján. (PP₄) azonban hamis, nincs **diula* kiinduló alak (azaz szó elején *di-* hangkapcsolatot tartalmazó elem). A premissza egyrészt a kötet 339. oldalán szerepel: „szó elején az etruszk *z* graféma megfelelhet a görög */dj/*, vagy a magyarban az ugor */*j/-*ből kialakult, majd továbbfejlődött */dj/-*nek (írásban */gy/*) hangnak”.² Szilágyinak írt válasza is igazolja, hogy külön hangoknak tartja a *g* és az *y* jeleket: „for me the two Etruscan words *zila* and *canthe*, the well-known names of the two main Etruscan political leaders are the perfect equivalent of the Turkic-Hungarian leader *gyula* (also graphically: cfr. the Etruscan rendering of *Diomedes* as *Zimite*)” <http://www.szabir.com/blog/answer-to-szilagyi-etruscan/> (2011. június 10.)

Másrészt az érvelésben szereplő (8) és (9) alapján felállítható a következő analógia: *Diamant* > *gyémánt* : *X* > *gyula* = *Diamant* > *gyémánt* : **diula* > *gyula*. Az analógia meglétét alátámasztja (PP₁) is. Ha ugyanis a bemutatott analógia nem érvényes, azaz nincs egy eredeti **diula* alak, akkor felesleges és indokolatlan az érvelésben (PP₁) szerepeltetése, azaz a *d* > *z* változás érvként való felhasználása, mivel nincs *d-* hanggal kezdődő lexikai egység.

Talán furcsának tűnik (PP₀) felvétele az érvelésben. Fel kell pedig vennünk, ugyanis ezt az alakot Alinei következtette ki, ahogy erről írja: „lehetővé válik ennek az **általam mostantól fogva** *zila* alakban használt (kiemelés K. I.) etruszk kifejezésnek megfeleltetés” (28).

3.2.4. A 2. állítás cáfolata. Csupán Alinei művét használva is az érvelés legalább két hamis premisszát tartalmaz. Hamis (PP₀) és (PP₄).

² Amennyiben elfogadjuk, hogy az Alinei által megadott */dj/* valójában a *d'* hang jele a görögben, akkor is hamisak a szóban forgó premisszák, ugyanis egyrészt a görögben nincs *d'* hang, illetve ebben az esetben nincs görög–latin */io/*, azaz (PP₂) is hamis. Ha mégis van */io/*, akkor pedig a *gy* graféma is két hangot jelöl, azaz mindenképpen ellentmondásba keveredik az érvelés.

(PP₀) hamis két okból. Egyrészt az etruszk feliratokban nem szerepel *zila* alak. A kötetben a következőket találjuk:

- zilχ* TLE 126 (ET Ta 1.9, 225), ET Ta (TLE 894, 229);
- zilc* TLE 165 (ET AT 1.171, 226);
- zilaθ* TLE 194 (ET AT 1.61, 227), TLE 169 (ET AT 1.105, 237);
- zilaxnu* ET Ta 1.34 (TLE 133, 228), (ET AT 1.105, 237);
- zilaxnve* ET Vs. 1.179 (TLE 233, 230);
- zil* TLE 122 (ET Ta 1.51, 1.51, 233).

Ettől még lehetett volna egy korábbi *zila* alak, azonban Alinei a következő magyarázatokat adja ezekre az alakokra:

- (1) *zil(ac)* ~*zilax*; *zilaθ*~*zilat* szóban *-ac/-θ*, illetve *-at* főnévképző van (361. oldal, szegmentálás Alineitől);
- (2) *zilaxnve* 'zilá-váléve' (384.), amelyik alakon a *-va/-ve* gerundium képző fordul elő;
- (3) a *zilaxnu* alakon a *-nu* melléknév vagy főnévképző (228) található (erről az alakban nincs külön említés), illetve a *-χ*- képző, ami lehet ige és főnévképző is, s a szóalak jelentése: 'zila tisztség' (228); 'zilátus' (237).

Alinei adatai tehát azt bizonyítják, hogy a képzőkkel ellátott alakok egy eredeti *zil* töre mennek vissza. Ezzel egyébként ő maga is tisztában van, hiszen ez szerepel a művében: „*zil*- 'magas tisztet betöltő személy, elöljáró fejedelem'” (95). Azaz ezek szerint sem szerepel a szó végén az *-a* magánhangzó.

(PP₄) hamis mivel Alinei nem tudja igazolni egy korábbi **diula* alak létét. Szerinte a **jula* alakból magyar *gyula* lett, ahol a *gy* graféma két hang jele, *di* vagy *dj*, és ebből lett a *zila*. A *gy* graféma azonban nem két hang jele.

3.2.5. Összegezve: mivel (PP₀) és (PP₄) hamis, ebből következően hamis (CC) konklúzió is, azaz Alinei érvelése alapján a magyar *gyula* és etruszk **zila* nem hozhatók etimológiai kapcsolatba egymással.

3.3.1. A 3. állítás. Alinei azt állítja, hogy: „(1) *atranes* arany (jelzői értelemben) [...] rokonítható a magyar *arany* szóval, (2) mely az ugor **θaraña* alaktól származik (ld. manysi *tarəń* réz, hanti *lorńa* réz), (3) amely azonban az iráni **sarańa*-ból ered; (4) mindez az /s/, ugor /θ/ szokásos átalakulásán keresztül > magyar θ, (5) amelynek az etruszk ősi, hangátvetéses stádiumáról tenne tanúbizonyságot”.

3.3.2. Alinei érvelési sémája

- (HHH) a magyar *arany* és az etruszk *atranes* közvetlen etimológia kapcsolatban vannak;
- (PPP₁) a magyar *arany* az ugor **θaraña* alaktól származik (ld. manysi *tareń* réz, hanti *lorńa* réz);
- (PPP₂) az ugor **θaraña* az iráni **sarańa*-ból ered;
- (PPP₃) mindez az /s/, ugor /θ/ szokásos átalakulásán keresztül > magyar θ;
- (PPP₄) az etruszk alak ősi, hangátvetéses alak.

S ebből következően:

- (CCC) az etruszk *atranes* arany (jelzői értelemben) rokonítható a magyar *arany* szóval.

Alinei szövegében (5) tartalmaz egy implicit állítást is: (PPP₅) Az etruszkban volt a szónak korábban *θaraña > *taraña vagy *tarana alakja.

3.3.3. A premisszák igazságértéke. Az érvelési séma premisszáit elemezve nem találunk hibát az érvelésben, azaz valóban levonható (CCC) a fenti állítások alapján. Megvizsgálva azonban az érvelést, azt találjuk, hogy hiányzik a konklúzió levonásához szükséges minden állítás. Ha összevetjük (PP₅)-ben szereplő alakot (*tarana) az ismert etruszk alakokkal (*atranes*), akkor a következőket állíthatjuk (IP = implicit premissza):

(IP₁) (az iráni *saraña > *θaraña >) etruszk *taraña vagy *tarana alak végén nincs -s;

(IP₂) az *atranes* végén van -s;

(IP₃) a szóvégi -s-ek eltűnnek az etruszkban (*Dionusios* > *Tinusi* vagy *Diophanes* > *Tiöane*, *Diomedes* és *Zimaite*, *Arkadios* > *Arxaze*).

Továbbá:

(IP₄) az iráni *saraña > *θaraña alakban *n* hang található

(IP₅) az etruszk *tarana alakban az *n* helyén *n* hang található.

Ezekből pedig ezek a következtetések adódnak

(CCC1) a szóvégi -s egy morféma;

(CCC2) az eredeti *n* átalakult *n*-né.

A (CCC2)-vel kapcsolatosan Alineinek nincs megjegyzése, magyarázatlanul hagyja. A szóvégi -s Alinei szerint is morféma (CCC1). Szerinte az „egy -s, sőt gyakrabban -as, ami főnév- és melléknévképző” (IP₆) (363). (CCC1)-ből és (CCC2)-ből, továbbá (IP₆)-ból viszont az következik, hogy az etruszkban a várható alak *atranAs, szemben az adatolt *atranEs* alakkal.

Alineinek erre az eltérésre, az *n* > *n* változáshoz hasonlóan, nincs magyarázata. Pedig jogos a következtetésünk: (CCC3) az eredeti szóvégi -a- megváltozott. A legnagyobb jóindulattal próbáljuk megoldani Alinei problémáját: a korábban már idézett rész alapján („gör. *Διομήδης*, lat. *Diomedes* és az etr. *Zimaite* [...] közötti megfelelést, valamint az *Arkadia Arkadios* > *Arxaza Arxaze* közötti”) bemutatott példák alapján az mondható, hogy a szóvégi magánhangzó vagy egy illabiális palatális magánhangzó lesz (vö.: különösen *Arkadios* > *Arxaze*) vagy megmarad az eredeti -a. De még ekkor is kérdés, hogy mi történt az eredetileg illeszkedő hangsorú *tarana alakkal, miért jelenik meg egy veláris hangrendű szóban egy palatális magánhangzó, azaz miért nem illeszkednek a magánhangzók, azaz ebben az esetben adatot szolgáltat korábbi állításának hamis voltához (az 1. állításban szerepel a magánhangzó-illeszkedés érve). Az sem segít megoldáshoz, ha azt feltételezzük, hogy lekopott a szóvégi -a. Hisz azt olvashattuk a szerzőtől, hogy a todalék alakja -as – amennyiben van magánhangzó eleme –, és nem *-es. Továbbra is kérdés: honnan van itt ez az -e-?

3.3.4. A 3. állítás cáfolata. Mivel az Alinei által felsorolt premisszák szükségesek, de nem elégségesek a 3. állítás bizonyításához, kijelenthetjük, hogy az *atranes* ~ *arany* etimológia téves, legalábbis nagyon kétséges. Amíg a szerző nem ad magyarázatot a felmerült problémákra, vagy legalább a korábbi fontos állítását (az etruszkban van

magánhangzó-illeszkedés) is cáfoló jelenségre, addig az (CCC) következtetés („az *atranes* ’arany’ rokonítható a magyar *arany szóval*”) hamis, nem fogadható el.

Mindezek alapján azt kell mondanunk – bármilyen jóindulattal is közelítünk Alinei munkájához –, ebben a művében olyan, önmaguknak ellentmondó állítások szerepelnek, amelyek megkérdőjelezzik az etruszk–magyar összevetés komolyságát. Ezek kiegészülve mindazokkal a tévedésekkel, hibákkal, amelyek az uráli és magyar nyelvtörténetre, a magyar nyelvre vonatkoznak – és jelen esetben ezek ismerete mint szakmai minimum megkövetelhető egy profi nyelvésztől –, arra kényszerítik a bírálót, hogy a legnagyobb jóindulat mellett is megállapítsa: Alinei összehasonlító módszere nem állja ki a kritikát. S nemcsak azért, mert helytelen interpretációkat, jól kimutatható „filológiai, nyelvtani és nyelvtörténeti tévedéseket” (Gheno 2004: 496) találunk nála, hanem mert állításai és érvelése saját rendszerén belül is hibásak, így műve teljességgel használhatatlan, a magyar nyelv és az etruszk nyelv között nem mutatható ki az azonosság, de még a rokonság sem.³

Irodalom

- Alinei, Mario (2005), Una risposta alla recensione di Danilo Gheno, dedicata agli etruscologi. Quaderni di semantica 26/2: 191–240. http://continuitas.org/texts/alinei_gheno.pdf
- Bonfante, Guliano – Bonfante, Larissa (2002), *The Etruscan Language: an Introduction*. University of Manchester Press.
- Csepregi Márta (2005), Mario Alinei: Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság. Finnugor Világ 10/3: 37–38.
- Dusnoki Gergely (2005), Mario Alinei: Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság. Folia Uralica Debreceniensia 12: 174–176.
- Dusnoki Gergely (2007a), Mario Alinei: Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság. Ponto Baltica 11 (2005): 140–142.
- Dusnoki Gergely (2007b), Mario Alinei: Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság. Alessandria 1: 236–239.
- Gheno, Danilo (2004), A magyar lenne a mai etruszk? MNy 100: 490–498.
- Gheno, Danilo (2010), Visszás nézetek a magyar nyelv eredetéről. In: Honti (2010): 125–146 (Alineiről: 129–133).
- Honti László (2010), Anyanyelvünk rokonságáról. In: Honti (2010): 165–270 (Alineiről: 229–230).
- Honti László (szerk.) (2010), A nyelvrokonságról. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szilágyi János (2005), Tudomány és/vagy „tudomány”. Élet és Irodalom szeptember 16. http://www.es.hu/szilagyi_janos_gyorgy;tudomany_es/vagy_tudomany;2005-09-18.html

Kozmács István

³ Az írásban nem tértem ki arra, hogy a magyar fordítás valószínűleg jelentős mértékben rosszabbnak mutatja (már amennyiben ez még lehetséges) Alinei munkáját, mint amilyen az valójában. A fordító a legalapvetőbb nyelvészeti terminusokkal sincs tisztában, bár Gheno (2004: 498) utal arra, hogy már az eredeti műben is zavaros a terminológia.

Kassai Ilona (szerk.): A mondat információs szerkezete

L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

A Kassai Ilona által szerkesztett magyar–francia kétnyelvű kötet a mondat információs szerkezetéhez kapcsolódó témákat dolgoz fel, magyar–francia kontrasztív megvilágításban. A tanulmányok a Tét (Tudomány és technológia) *Balaton* című projektum munkálatainak eredményét mutatják be, igazodva a résztvevők kutatási területeihez. Az információs szerkezet vizsgálata egyértelműen aktuális téma a nyelvészetben, legyen szó annak bármelyik ágáról, vagy elméleti keretéről (lásd pl. Dalrymple–Nikolaeva 2011-et az LFG-s, Engdahl–Vallduví 1996-ot és Copestake et al. 2005-öt a HPSG-s megközelítésről). A témaválasztás pedig már csak azért is releváns, mert az információs szerkezet közismerten fontos szerepet játszik a magyar mondat szerkezetének (szórendjének) alakulásában, ugyanúgy, mint (egyes megközelítések szerint) a francia nyelv beszélt/informális változatában, ami ideális alapját képezheti egy kontrasztív nyelvészeti munkának.

Mint említettem, a kötet tematikája a projekt résztvevőinek érdeklődését, kutatási területeit követi, ezért meglehetősen heterogén. A Gouesse–Kiefer szerzőpáros, Gécseg Zsuzsanna, Catherine Fuchs, illetve Gábor Emma munkái a jelenség leírása mellett elméletibb jellegű elemzési megoldásokra is vállalkoznak, míg Jean Perrot és Balogh Péter tanulmányaiban inkább a teljes körű leírás a cél, Kassai Ilona pedig a fordítástudomány oldaláról vizsgálja az *is* partikulát. A kevésbé koherens tematika előnye, hogy mind a fordítás, mind pedig az elméleti nyelvészet vagy a leíróbb jellegű nyelvészet iránt érdeklődők találnak számukra izgalmas tanulmányt a kötetben, azonban ennek hátránya az, hogy nem vállalkozhat az információs szerkezet átfogó leírására és a jelenségek egy szélesebb körének vizsgálatára a két nyelvben. Így hiányzik például a fókusz tartalmazó mondatok elemzése, viszont kevésbé érthető, hogy miért szerepel benne a melléknevek sorrendjének vagy az *is* partikulának a vizsgálata, amelyek nem tartoznak az információs szerkezet szűkebben vett jelenségeköréhez.

Az információs szerkezet alapegységeit (topik, fókusz, stb.) köztudottan nehéz definiálni, leginkább a segítségükkel leírni próbált jelenségek heterogenitása miatt. Bár a tanulmányokban a szerzők definiálják, hogy mit értenek az egyes terminusok alatt, nagy segítség lenne az olvasó számára, ha a kötet elején fel lenne tüntetve a használt terminusok listája és a kötetben érvényes definíciója, mert előfordul, hogy a különböző tanulmányokban eltérően vannak definiálva (topik – téma – logikai alany – support stb.), és ez megnehezíti az olvasást. Lássuk most az egyes tanulmányokat témakörök szerint külön-külön.

Marie-Josèphe Gouesse és Kiefer Ferenc a semleges mondat fogalmát és az információs szerkezethez való viszonyát vizsgálja a magyarban és a franciában. A szerzők

először egy világos kritériumrendszer alapján azonosítják az ún. semleges mondatokat. A definiálásukhoz alapvetően két kritériumra van szükség: a lapos prozódia és a lexikális egységek kanonikus sorrendjére. A szerzők szerint ez kizárja a fókusz vagy kontrasztív topikot tartalmazó és az emfatikus mondatokat (ez utóbbiakban az ige kap hangsúlyt). Érdeemes megjegyezni, hogy a fókusz terminust (például a tagadósók tárgyalása kapcsán) egyenértékűnek veszik a fókuszpozícióval (ami fókuszpozícióban van, az fókusz), holott a kötetben később is találkozunk ellenpéldákkal. Egy lehetséges megoldás lehetne a fókusz pusztán szemantikai-pragmatikai alapon meghatározni, a pozícióra pedig mint szintaktikailag prominens pozícióra hivatkozni (amelyet értelemszerűen legtöbbször a fókusz foglal el).

A szerzők szerint tehát a fókuszos mondatokon kívül a kontrasztív topikot (1) tartalmazó és emfatikus (2) mondatok sem tartoznak a semleges mondat kategóriájába:

- (1) *Péter Évával találkozott (és nem Máriával).*
- (2) *Olvassa Péter az újságot.*

Azonban ha megvizsgáljuk a fenti példákat, látható, hogy ezek a mondatok is tartalmaznak fókuszt. A kontrasztív topik mellett mindig jelen van egy fókuszált összetevő is (lásd pl. Gyuris 2009), az emfatikus mondatokban pedig VP fókuszt találunk (Kenesei 1998). Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a semleges mondatok nem tartalmaznak fókuszt (szemantikailag prominens, irtóhangsúlyos összetevő a preverbális pozícióban). A kontrasztív topikot tartalmazó mondatok értelmezésekor sokat segítené, ha a hangsúly be lenne jelölve a példákban.

A szerzők ezután a magyar mondat lehetséges szórendjeit és hangsúlymintázatait vizsgálják, és arra a következtetésre jutnak, hogy ezek leírásához a logikai alany-logikai állítmány (téma-predikátum) és topik-komment fogalom párokra van szükség (nem pedig a hagyományos grammatikai funkciókra), az előbbire a szemantika, az utóbbira a pragmatika szintjén. A franciával összevetve megjegyzi, hogy a magyar semleges mondatok francia megfelelői egytől egyig alany-állítmány felépítésűek és nem tükrözik a magyar mondatok téma-predikátum felépítését (mindazonáltal a franciában is léteznek a semleges mondatoktól eltérő, fókuszt vagy kontrasztív topikot tartalmazó mondatok).

Gécseg Zsuzsanna a kijelentő mondatok tagolásának alapelveit járja körül a magyarban és a beszélt franciában. A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy mást ért a topik fogalmán a magyarról és mást a franciáról szóló szakirodalom. Míg a magyarban a topik a *valamiről valamit állítás* (aboutness) fogalmára épül, és csupán annyit előfeltételez, hogy a topikként funkcionáló konstituens mind a beszélő, mind a hallgató számára azonosítható legyen, a beszélt franciában a balra kihelyezett elem referensének elérhetőnek kell lennie a kontextusból vagy az adott beszédhelyzetből. Gécseg tehát azt a következtetést vonja le, hogy a beszélt francia topik-komment tagolású, balra kihelyezett elem kontextuálisan meghatározott, függ a szövegtörzestől, míg a magyar logikai alany-logikai állítmány felépítésű és pusztán a már

említett *aboutness* relációra épül. A balra kihelyezés kapcsán érdemes megjegyezni, hogy például Abeillé et al. (2008) szerint a balra kihelyezett elemet nem lehet egyértelműen azonosítani egy diskurzusfunkcióval sem (azaz a balra kihelyezett elemek nem feltétlenül topikok), ez a jelenség tehát még mindenképpen további kutatásokat igényel.

Catherine Fuchs és Gábor Emma írásainak témája a hátravetett főnévi alany a franciában és az alany hátravetésének relevanciája a magyarban. Fuchs általánosítása szerint a preverbális alany a franciában téma szerepű és ilyenkor az igei rész a réma, amelyet Fuchs azonosít a fókusszal és új információként elemez. Az ilyen mondatokra jellemző, hogy az ige dinamikus, az alany funkciójú főnévi csoport pedig határozott és cselekvő jellegű. Ezzel ellentétben, posztverbális alany esetén a mondatbevezető határozó vagy (mellékmondat esetén) vonatkozó névmás a téma, míg az alany réma szerepű lesz. Ebben az esetben az ige gyenge szemantikájú, kevés vonzata van, az alany pedig nem cselekvő és határozatlan. Fuchs tehát az alany helyének kiválasztását különböző szintaktikai, szemantikai, lexikális és ritmikai jegyek összjátékából vezeti le, és emellett érvel, hogy a hátravetett alanyt tartalmazó mondatok éppen ezért nem egyszerű stilisztikai változatai a preverbális alanyt tartalmazóknak, hanem az „információs szerkezet műveleteiből következnek, a beszélő szándéka szerint [...], és céljuk az, hogy a befogadóban meghatározott hatást váltsanak ki” (33). Nem világos azonban, hogy az alany hátravetése a szerző szerint opcionális-e vagy sem. Ha a beszélő szándékától függ, aki valamilyen hatást akar kiváltani, ez azt jelentené, hogy a hátravetés opcionális, és használata valójában stilisztikai kérdés. Azonban Fuchs azt is említi, hogy az alany helyzete az információs szerkezetből (is) következik, ami viszont azt jelenti, hogy nem opcionális (a szöveggörnyezetben ugyanis objektíven adott, hogy mit tekinthetünk már ismertnek és mit új, még be nem vezetett referensnek). Ráadásul a szerző az alany helyzetét további formai és szemantikai kritériumokkal is magyarázza (hangsúly, az ige argumentumszerkezete, stb.), amelyek szintén nem a beszélő szándékától függenek és inkább arra engednének következtetni, hogy bizonyos helyzetekben a hátravetés kötelező (például mellékmondatban az egy szótagú, hangsúlytalan kopula után).

Tanulmányában Fuchs hivatkozik Jean-Marie Marandin munkájára (Marandin 2003), ám elemzésében nem használja fel. Marandin emellett érvel, hogy nem az alany fókusz (réma) státusza a döntő annak hátravetésekor, hanem az állítmány pragmatikai tulajdonságai. Megmutatja, hogy olyankor lehetséges posztverbális alanyt alkalmazni, amikor az állítmány adott (már ismert) a kontextusban, vagy ha az állítmány és az alany kapcsolata konvencionális (pl. zúgnak a harangok), azaz az állítmány sűrűn fordul elő az alannal. Fuchs szintaktikai és prozódiai jegyeit érdemes lenne tehát kiegészíteni Marandin pragmatikai megfigyeléseivel, amelyek a jelenség egyfajta magyarázatául szolgálhatnak.

Gábor Emma azt vizsgálja, hogy a Fuchs-féle megfigyeléseket mennyiben lehet (és mennyiben releváns) a magyarra vonatkoztatni. Irodalmi példákon keresztül

bemutatja, hogy a preverbális alany a magyarban is általában topik szerepű, kivéve az olyan mondatokat, amelyek thetikusak, azaz egy eseményt írnak le anélkül, hogy annak egy adott szereplőjéről tennének állítást. Ez ismét felveti a topik-logikai alanytéma, stb. pontos definíciójának kérdését, egybecseng viszont Gécseg feltételezésével, mely szerint a magyar (nem thetikus) mondatok logikai alannal kezdődnek, amely egybeeshet a topikkal, de vannak olyan mondatok is, amelyek nem tartalmazznak sem logikai alanyt, sem topikot.

Gábor arra is felhívja a figyelmet, hogy a preverbális alany gyakran kerül a magyarban a fókuszpozícióba, anélkül, hogy kizáró értelmezéssel bírna:

(3) *A pályaudvaron tíz különböző osztályba sorolt vonat halad át (57).*

A preverbális pozícióban megjelenő, nem fókusz értelmezésű elemeket *hókusznak* nevezik a szakirodalomban (Kálmán 1985, 2001), így Gábor következtetése (a magyar fókuszpozíció nem feltétlenül kizáró fókuszt tartalmaz) mellett egy olyan következtetés is lehetséges, hogy a preverbális pozíciót nem szerencsés kizárólagos fókuszpozícióként kezelni, hiszen a fókusztól eltérő szemantikájú elemek is előfordulhatnak benne. Egy ilyen megközelítésre utalna a *Prominens preverbális pozíció (PPP)* elnevezés.

A mondatkezdő határozókat Fuchs kétféleképpen elemzi: preverbális alany esetén (amikor az alany a téma), a határozó független a mondatról, és nem része a mondat információs szerkezetének sem. Ellenben posztverbális alany esetén a mondatkezdő határozó a mondat témája. Gábor vizsgálata alapján viszont a magyarban az alany helyzete nem befolyásolja a határozó információs szerkezetben betöltött szerepét. A mondatkezdő határozó szerepének vizsgálata azonban érdekes kérdéseket vet fel. Csakúgy mint a franciában, a magyarban is kérdés, hogy mennyire tekinthető pragmatikai értelemben a mondat részének, azaz topikként elemzendő-e (ha idő-és helyhatározóról van szó), vagy pedig inkább az esemény keretét jelöli és kívül áll a szorosabb értelemben vett információs szerkezeten. Amennyiben elfogadjuk, hogy határozók is lehetnek topikok (vagy a Gécseg-féle megközelítésben logikai alanyok), felmerül a kérdés, hogy ez mennyiben fér meg a mondat logikai alany-logikai állítmány tagolásával, hiszen ezek referensei nem individuumok (mint a főnévi kifejezések esetén).

Balogh Péter a melléknevek sorrendjét vizsgálja a magyarban. Kiefer (2007) alapján megkülönböztet abszolút (pl. *francia*), relatív (pl. *megszállott*) és szabálytalan (pl. *lehetséges*) mellékneveket, és megfigyeli, hogy a magyarban (amennyiben egyik sem hangsúlyos) a relatív melléknevek megelőzik az abszolút mellékneveket, azaz az abszolút melléknevek állnak közelebb a főnévhez. A három csoporton belül további alcsoportokat lehet elkülöníteni (szín, méret, forma, stb.) és ezek is meghatározott sorrendben követik egymást. A szerző megjegyzi, hogy a legszorosabb kapcsolatban a főnévvel az *-i* képzős melléknevek (pl. *vegyi, légi* stb.), és az anyagnevek állnak, ez utóbbiakat pedig már csak azért sem lehet elválasztani a főnévtől,

mert egybe is írjuk vele. Itt egy kisebb logikai tévedésre kell felhívni a figyelmet: a helyesírás önmagában nem befolyásolhatja a melléknév főnévtől való különválasztását, hiszen az anyagneveket nyilvánvalóan az írni nem tudó anyanyelvi beszélők sem választanák külön a főnévtől, azaz nem ékelnének közéjük egy harmadik elemet. Inkább arról van tehát szó, hogy azért írjuk őket egybe, mert a nyelvhasználatban nem különválaszthatók. Az *-i* képzős melléknéveket, ahogy a szerző is megjegyzi, a helyesírás szerint hol egybe kell írni, hol külön, ami viszont éppen arra utal, hogy bizonyos esetekben elválaszthatók a főnévtől (pl. *vegyi [eredetű] fegyverek*), máskor azonban nem (pl. *légiriadó*). Balogh azt is megfigyeli, hogy a melléknévek kanonikus sorrendje nagyjából megfelel az angolban vagy a franciában található sorrendnek.

Jean Perrot a melléknévi jelző pozíciójával foglalkozik a francia főnévi csoporton belül, egész pontosan azzal, hogy milyen feltételek mellett előzi meg vagy követi a melléknév a főnevet. Baloghhoz hasonlóan Perrot is szemantikai osztályokat állít fel és ezzel is összefüggésbe hozza a melléknévek pozícióját. A jelenségek további magyarázatához a szerző az információs szerkezet hagyományos francia terminusaihoz nyúl vissza (support – apport – report), illetve olyan fogalmakhoz, mint *kulmináció* vagy *érzelmi nyomaték*, amelyekre nem áll módomban kitérni.

Kassai Ilona az *is* partikula szerepét vizsgálja magyar irodalmi művekben és azok francia fordításaiban, illetve francia irodalmi művek magyar fordításaiban. A szerző azokkal ért egyet, akik az *is* szócskát partikulaként kezelik. A partikulákon belül két nagyobb csoportot különít el: a modális-pragmatikai partikulákat és a propozicionális partikulákat. Az előbbiek beszélői attitűdöket fejeznek ki (4), míg az utóbbiak a propozíció végeznek műveletet (5), és mindig van explicit vagy implicit szövegelőzményük:

- (4) Arról volt szó, hogy Péter érkezik meg, és Péter is érkezett meg.
- (5) Úgy látom, te is rosszkedvű vagy (előfeltételezi, hogy valaki más is).

A propozicionális partikulák a francia fordításban is megjelennek, és csak akkor hiányoznak, ha a magyar szövegben gondolatartalmak közti párhuzamot fejeznek ki (ugyanis a franciában csak azonos elemek között vonható párhuzam), illetve akkor, ha a párhuzamba állított mondatrészek túl távol vannak egymástól.

Ezzel ellentétben a modális-pragmatikai *is* gyakran hiányzik a francia szövegből, illetve a francia szöveg magyar fordításaiban gyakran betoldásra kerül. Ezt például azzal is lehet magyarázni, hogy a franciában a kötőmód fejezi ki a beszélői attitűdöket, így kevesebb szerep jut a modális-pragmatikai szavaknak, mint a magyarban.

A kötetben tehát helyet kapnak elméleti és leíró nyelvészeti, valamint a fordítás oldaláról közelítő írások. A projektum kutatásait több irányban is érdemes lenne folytatni. Ilyen lehet a fókuszjelenségek és a hókusz, a mondatkezdő határozók, a kontrasztív topik, vagy a francia balra kihelyezés vizsgálata.

Irodalom

- Abeillé, A. – Godard, D. – Sabio, F. (2008), Two types of np preposing in french. In: Müller, S. (ed.): Proceedings of the 15th HPSG Conference. CSLI Publications.
- Copestake, A. – Flickinger, D. – Pollard, C. – Sag, I. (2005), Minimal recursion semantics. An introduction. *Research on Language and Computation* 3: 281–332.
- Dalrymple, M. – Nikolaeva, I. (2011), *Objects and information structure*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Engdahl, E. – Vallduví, E. (1996), Information packaging in HPSG. In: Grover, C. – Vallduví, E. (eds.): *Studies in HPSG. Edinburgh Working Papers in Cognitive Science* 12. University of Edinburgh. 1–31.
- Gyuris, B. (2009), Quantificational contrastive topics with verum/falsum focus. *Lingua* 119: 625–649.
- Kálmán, L. (1985), Word order in neutral sentences. In: Kenesei, István (ed.): *Data and descriptions. Approaches to Hungarian* 1. JATE, Szeged. 13–23.
- Kálmán László (szerk.) (2001), *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan* 1. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kenesei, I. (1998), Adjuncts and arguments in VP-focus in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 45: 61–88.
- Kiefer Ferenc (2007), *Jelentélmélet*. Corvina, Budapest.
- Marandin, J.-M. (2003), Inversion du sujet et structure de l’information dans les langues romanes. In: Godard, D. (ed.): *Les langues romanes. Problèmes de la phrase simple*. Editions du CNRS, Paris. 345–392.

Gazdik Anna

É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): Nyelvelmélet és dialektológia

PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2009. 248 lap.

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2008. november 11–12-én tartott Nyelvelmélet és dialektológia című műhelykonferencia előadásainak szerkesztett anyagát tartalmazza. A kötet szerkesztői és egyben a konferencia főszervezői: É. Kiss Katalin, a PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszékének és Hegedűs Attila, ugyanazon egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének vezetője.

A konferencia első volt abban a sorban, ami azóta már folytatódott, sőt az első ciklus végére ért. A 2008-as Nyelvelmélet és dialektológia konferencia után 2009-ben következett a Nyelvelmélet és kontaktológia, majd 2010-ben a Nyelvelmélet és diakronia. A három eseményből álló ciklus ezzel a végére ért, ám idén újrakezdődik: de a

novemberi dialektológiai témájú konferenciával már újra is kezdődött. A szerkesztett tanulmányokat tartalmazó kiadványok rendre egy évvel később jelennek meg: jelen kötetünk az első, 2009-es kiadás, a kontaktológiai kötet 2010-ben látott napvilágot, a diakróniai kötet pedig a recenzió írásakor még nyomdában van.

Mindegyik esemény célja az, hogy valamilyen formában közelítse egymáshoz a nyelvészet különböző ágaival foglalkozó kutatókat, hogy „hidat teremtsen az adatgyűjtésre, dokumentálásra, valamint a szerkezeti elemzésre összpontosító kutatások között” – ahogy É. Kiss Katalin fogalmaz az előszóban. A felhívásban a szervezők azt az igényüket fogalmazták meg, hogy az előadások ne csak a tradicionális adatgyűjtésre, a vizsgált jelenségek leírására terjedjenek ki, hanem ezeket helyezték valamilyen elméleti keretbe.

A különböző kutatási területek közelítéséből a dialektológusok és az elméleti nyelvészek egyaránt pozitív hozadékkal kerülhetnek ki. É. Kiss Katalin az előszóban és Kiss Jenő a szintén bevezető jellegű tanulmányában (Elméleti deficit a dialektológiában?) külön kitér arra, hogy a dialektológusok érdeklődésének homlokterében eddig nem elsősorban a magasabb szintű nyelvtani változatok álltak, sokkal inkább a fonéma- és szókészletbeli eltérések. Ennek egyik oka, hogy a nyelvváltozatokat leginkább nem a mondat szintű nyelvtani sajátosságok különböztetik meg egymástól, hanem sokkal inkább a fonéma- és szókészletbeli eltérések. A másik ok, ami persze összefügg az előzővel, hogy az alacsonyabb nyelvi szinteken sokkal könnyebb megfigyelni és dokumentálni a nyelvjárási sajátosságokat. Valószínűnek tűnik azonban, hogy a mondatbeli szerkezeti viszonyokra éppúgy jellemző a területi variabilitás, amelyek feltárásához és magyarázatához a nyelvelmélet nyújthat eszközöket és módszereket.

Ha a másik irányból közelítünk: az elméleti nyelvészet számára a dialektológia számos új adattal tud szolgálni. Tudománytörténeti okokból kifolyólag úgy alakult, hogy a nyelvelmélet a huszadik század második felében nem igazán érdeklődött a nyelvjáráskutatás eredményei iránt. A generatív irányzat azon alapult, hogy az emberi nyelvek általános, univerzális tulajdonságainak megismeréséhez elegendő akár csak egy nyelvet tanulmányoznunk. Továbbá maga a nyelvtipológia is kimerült az egyes nyelvek sztenderd változatainak leírásában. Csak az elmúlt évtizedben merült fel az igény arra, hogy a nyelvváltozatok közötti mikrokülönbségeket is feltárják, a vizsgált jelenségek minden nyelvváltozatban azonos és változó elemeit elkülönítsék, valamint hogy az eltéréseket szerkezeti különbségekre vagy szabályváltozatokra vezessék vissza. Nem meglepő módon a konferenciafelhívás épp ezeket emelte ki lehetséges szempontokként.

Az előszó szerint további fontos adalékot jelenthetnek a dialektológiai kutatások eredményei „a velünk született, genetikusan meghatározott univerzális grammatika” feltárásához. Az univerzális grammatikát rögzített elvek és nyitott paraméterek határozzák meg, mely utóbbiak variációs lehetőségeinek feltérképezéséhez adhat további támpontokat a dialektológia.

Annak ellenére, hogy az előszóban meglehetősen egyértelműen ki lettek jelölve az elméleti keret határai, a tanulmányok között szép számban találunk nem generatív megközelítést is. Az egyik cikk például (Rebrus Péter – Törkenczy Miklós:

Paradigmatikus szabályosságok és nyelvjárási változatok a magyar alaktanban) analógiai alapon közelíti meg a paradigma fogalmát: a szerzők szerint „a paradigma egésze tekinthető úgy, mint egy nagy analógiás hálózat”. Egy másik cikk szerzője (Fehér Krisztina: Dialektális hangjelenségek és az ún. zöngésségi hasonulások) pedig egyenesen tarthatatlannak nevezi a generatív ihletésű munkák azon állítását, hogy a zöngésségi hasonulás valamiféle gazdaságossági elvnek lenne köszönhető.

A konferencia egyik szervezője a PPKE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszéke, ezért a felhívás elsősorban a magyar nyelvváltozatokra fókuszált, de azért találunk a kötetben angol (Balogné Bérces Katalin: Law and order: likvidák az angol nyelv dialektusaiban), latin (Cser András: Magánhangzó+zengőhang kapcsolatok a latin nyelvjárásokban és a fonológiaelméletben), olasz (Domokos György: A metafonézis az olasz nyelvjárásokban. Egy hangtani jelenség leírásának módszertana) és német (Komlósiné Knipf Erzsébet: A nyelvváltozás nyomai egy magyarországi német nyelvjárás példáján) nyelvjárási kérdésekkel foglalkozó cikkeket is.

A kötet szerzői megjelenési sorrendben: Kiss Jenő, Varga László, Balogné Bérces Katalin, Cser András, Domokos György, Fehér Krisztina, Rebrus Péter, Törkenczy Miklós, Bálint Annamária, Komlósiné Knipf Erzsébet, Juhász Dezső, Hegedűs Attila, Cs. Nagy Lajos, Kádár Edit, Németh Boglárka, É. Kiss Katalin, Ürögdi Barbara. A konferencián elhangzott 15 előadás írásos változatai alapos lektoráláson estek át, amit az is mutat, hogy a szerzők a cikkekben többször utalnak az anonim lektor javaslataira, megjegyzéseire. A lektorok névsora ábécésorrendben: Bartos Huba, Borbély Anna, É. Kiss Katalin, Forgács Tamás, Forró Orsolya, Gerstner Károly, Hunyadi László, Kassai Ilona, Kiefer Ferenc, Lanstyák István, Nádasdy Ádám, Nyirkos István, Rebrus Péter, Giampaolo Salvi, Szigetvári Péter, Tóth Ildikó.

Simon Eszter

Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák

15. élönyelvi konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. MTA Nyelvtudományi Intézet (Budapest) – Gramma Nyelvi Iroda (Dunaszerdahely) – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009. 542 lap.

Az idén negyedszázados élönyelvi konferenciasorozat 2008-as darabjának előadásait, posztereit és műhelytanulmányait összegző könyv igazán kiadós kiadvány a szó több értelmében: terjedelmét, témái változatosságát és minőségét tekintve is

kiemelkedő konferenciakötetet vehet kezébe az olvasó – és további kiadvány készül a kerekasztal-beszélgetések anyagából is.

Az élőnyelvi konferenciák mindenkori fő célja a magyarországi és határon túli magyar és a hazai kisebbségi nyelvvaltozatok vizsgálata, leírása volt, de a szervezők és a résztvevők legalább ilyen fontosnak tekintették az említett nyelvvaltozatokhoz kapcsolódó nyelvhasználói attitűdök kutatását, illetve a kétféle megközelítés eredményeinek összevetését. A két évvel ezelőtt megrendezett konferencia egyik központi témája a hazai szociolingvisztikában különösen nagy hangsúllyal bír: a Magyarországon honos nyelvvideológiák, különösen a sztenderdet (túl)hangsúlyozó nyelvfelfogás negatív hatása tudományos eszközökkel is már egyértelműen kimutatható, Bartha Csillát idézve „a tények [...] a nyelvi változatosság drámai méretű visszaszorulásáról árulkodnak, így a nyelvi és kulturális sokféleség, az identitás(ok) szabad vállalása, az anyanyelvhasználat mellett a stabil kétnyelvűség is sokkal inkább valami mitikus vízióként, mintsem elérhető szociolingvisztikai realitásként jelenik meg” (142–143). Sokat elmond a hazai közgondolkodásról, hogy a magyar szociolingvisztikai munkáknak, így ennek a kötetnek is visszatérő eleme azoknak a tudományos tényeknek a felsorolása, amelyeknek közismerteknek és széles körben elfogadottaknak kellene lenniük, például hogy az egyes nyelvvaltozatok egyenlők, mindegyik alkalmas az emberi kommunikációra, és a kétnyelvűség teljesen természetes jelenség. A második és harmadik téma, vagyis a nyelvhasználatra vonatkozó attitűdök és a sztereotípiák szorosan kapcsolódnak a nyelvvideológiákhoz, folyamányai azoknak (a nyelvvideológia fogalmának különböző, tudománybeli értelmezéseivel lásd Laihonon kötetbeli írását).

A kötetbe foglalt csaknem 50 előadás és 14 poszter anyaga és a két műhelyhez kapcsolódó 15 műhelytanulmány terjedelme változó, a hosszabb írásokat elsősorban a magyar társasnyelvészet, illetve egyes érintkező nyelvészeti tudományterületek kiemelkedő képviselői készítették. Az alábbiakban ezek közül emelnék ki néhány, meglátásom szerint az egyetemi szociolingvisztikai képzésekben is jól hasznosítható tanulmányt, ennek során fontosabb eredményeiket is ismertetem. Ezt követően a rövidebb, számomra valamilyen oknál fogva (téma, megközelítésmód) érdekesnek bizonyult írásokból válogatok, valamint kitérek a Termini kutatóhálózat munkájára és a LINEE projektre.

Bartha Csilla „Út a többnyelvűség felé? – Nyelvvideológiák, attitűdök és nyelvcsere: a kétnyelvűséggel kapcsolatos elképzelések szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében” című írásában arra az ellentmondásra hívja fel a figyelmet, amely az EU-s és hazai jogi szabályozások (az EU többnyelvűség-politikája, az 1993-as Nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII. törvény, a 2009-es jelnyelvi törvény) és a nyelvhasználók tényleges helyzete, attitűdjei között feszül: ezek a jogi keretek a többnyelvűség, a saját, így a kisebbségi identitás felvállalására ösztönöznek, de mivel az EU és az állami politikák is a nemzeti sztenderdek szerepét ismerik el, a többi nyelvvaltozat automatikusan háttérbe szorul és leértékelődik, előrehaladott fázisban nyelvcsere is bekövetkezik. Bartha azon kiinduló hipotézise, miszerint a nyelvhasználók nyelv- és

iskolaválasztással kapcsolatos mindennapi döntéseit alapvetően a kétnyelvűséggel kapcsolatos tévhitek határozzák meg, sajnos megerősítést nyert (lásd a 2001 és 2004 között végzett „A nyelvi másság dimenziói” NKFP-kutatást, amely hat magyarországi kisebbségi beszélőközösségre irányult). Az előbbieken említett tévhitek azonban nem maguktól jelennek meg, hanem az aktuálisan fennálló hatalmi-politikai-ideológiai viszonyok (idehaza: erősen monolingvis és monokulturális szemlélet), illetve politikai és tudományos nyelvvideológiák következményeképp tűnnek fel a mindennapi nyelvhasználatban és az attitűdökben. Az olyan téves elgondolások, miszerint a kétnyelvűség az egynyelvűség széles körű elterjedtségéhez képest marginális jelenség lenne (éppen fordítva), valamint a kettős egynyelvűség és a kettős félnyelvűség elképzelése mind egy irányba mutat: a kétnyelvűség kerülendő, rossz, „romlott” nyelvet eredményez, vagy ami a legnagyobb félelmet gerjeszti: mentális-kognitív-érzelmi problémákhoz vezet. Bartha tanulmánya zárásában a kutatók társadalmi felelősségére hívja fel a figyelmet, miszerint a kétnyelvűséget vizsgáló szociolingvisztika sosem lehet teljesen öncélú, társadalmi célja van. Ehhez hozzátehetnénk, hogy az öncélúságot ma már idehaza egy nyelvészeti diszciplína sem engedheti meg magának, a megfelelő tudományos és ismeretterjesztő munkák hiánya a legkülönbözőbb nyelvvideológiák felbukkanását és további terjedését okozza, gondoljunk csak a különböző alternatív nyelveredeztetések virágzására.

Kontra Miklós „Mivel korrelálnak a nyelvi előítéletek Budapesten?” című tanulmánya elején megjegyzi, hogy eddig kevés magyar tanulmány született a nyelvi előítéletekről. Ezt a tényt furcsállhatjuk, hiszen a nyelvhasználatra vonatkozó negatív véleményeket nap mint nap megtapasztaljuk, sajnálatos módon még a felsőoktatási intézményekben is. Kontra egy 1988-as attitűdvizsgálat 2005-ös megismétlésének tapasztalatait írja le, amely budapesti reprezentatív mintán két nyelvi előítéletet vizsgált. Az adatközlők azt a kérdést kapták, hogy vajon egy kétperces, rádióban hallott beszéd alapján meg tudják-e ítélni a beszélő okosságát/intelligenciaszintjét, illetve megbízhatóságát, becsületességét. Kontra megdöbbenőnek tűnő hipotézisei – miszerint az adatközlők iskolázottságától, nemétől és életkorától is független az előítéletesség mértéke – a magyarországi előítéletek mély ismeretéről tanúskodnak, melyek az eredményeket tekintve végképp lesújtók: az előítéletesség mértéke nálunk igen magas, és szignifikáns összefüggés mutatkozott a nyelvművelő lapok gyakori olvasása és az előítéletesség megléte között. Az attitűdvizsgálatot kiegészítő, azt értelmező másik kutatás grammatikalitási ítéleteken és szóbeli mondatkiegészítéseken keresztül vizsgálta az adatközlők standard nyelvváltozathoz való igazodását. Ez azt mutatta, hogy az előítéletes nyelvhasználók főként standardabb formákkal éltek, de hiperkorrekt alakokat is használtak, tehát ott is kerültek a helytelennek vélt formákat, ahol azok a kodifikált standardnak megfelelőek voltak (pl. az *Úgy ültünk le, hogy ők is láthassák a színpadot* mondatot az előítéletes csoport 40%-a helytelennek tartotta!).

Borbély Anna tanulmánya („Morfológiai változók a standard nyelvi ideológia örvényében: Elemzések a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban”)

a nákolással és a *jöszökök ~ jöttök* változatokkal kapcsolatos nyelvi attitűdöket, azok erősségét és az eltérések – a *jöszökök* használata kevésbé stigmatizált, mint a nákolás – okait vizsgálta a BUSZI anyagán. Eredményei szerint Budapesten standardizálódik az az ítélet, amely a nákolást helytelennek tartja. Az adatközlői tudatosság mértékének mint szempontnak a bevonása külön hangsúlyt kapott a vizsgálatban, mivel Borbély ennek alapján sorolta be a vizsgált morfológiai változókat a labovi hármass rendszerezés (indikátor, jelölő, sztereotípiá) kategóriái közül a jelölők közé – ezeknél a beszélők már tudat alatti szinten viszonyulnak a meglevő változatokhoz, mivel eltérő stílusokban eltérő változatot részesítenek inkább előnyben (pl. formális helyzetben a standardabb formát, informálisban a nem standardot).

Tolcsvai Nagy Gábor írásában („Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről”) a magyar nyelvre vonatkozó 20. századi ideológiákkal foglalkozott, így a magyar nyelvtudomány újgrammatikus, strukturalista, generatív, funkcionális kognitív nyelvértelmezéseivel, illetve azok fő tényezőivel: a nyelv eszközként vagy szubsztanciaként való elgondolásával, a történetiség lehetséges olvasataival. Ezenkívül a történeti eredet értelmezéseire is röviden kitért, így arra is, hogy a finnugor nyelvrokonságtól eltérő nyelveredetetések mögött a magyart a többi kultúránál magasabbnak elgondoló hiedelem áll. A hatalom mint tényező Tolcsvai szerint is szoros összefügg a nyelvértelmezésekkel, két ellentétes, szélsőségesnek is nevezhető diszkurzusrendet állapít meg, amely hangsúlyosan van jelen a magyar nyelv státusáról, vonásairól kapcsolatos vitákban: a liberális ideológia és az előbbivel szembenálló nemzeti, nacionalista perspektívájú álláspont. Tolcsvai mindkettőben közösnek látja, hogy fekete-fehéren szemlél jelenségeket. Felismerése, hogy sem a tudományos és a nem kanonizáltan tudományos diszkurzus, sem a racionális tudományos tudás és a feltételezések nem különíthetők el élesen egymástól, mint ahogyan a nyelvi rendszer sem válik el élesen az adott nyelv kulturális vonatkozásaitól. A szerző véleménye szerint a tárgyalt táborok a nyelvi gyakorlattól eltávolodva a magyar nyelvről szóló diskurzus uralmáért harcolnak, s bár egyetemes eszmékre hivatkoznak, egyik nézőpontja sem az.

Az előző íráshoz hasonlóan a nyelvművelésnek a nyelvváltozatokhoz, főként a nyelvromláshoz kapcsolódó véleményét más szerzők is érintették, többek között Sinkovics Balázs, aki szerint a nyelvművelés egésze nem utasítható el teljesen, vannak szerzők (Simonyi, Balassa, Lőrincze), akiknek egyes gondolatai hasznosak lehetnek. Bár a hagyományos nyelvművelés nem volt nyitott a normafogalom tágításával kapcsolatos elképzelésekre, inkább a nyelvhasználatnak a kijelölt eszményi nyelvváltozat felé közelítését javasolták, a régebbi nyelvművelők közül többen is toleránsnak mutatkoztak a köznyelvbe bekerült és ott már elterjedt alakokkal szemben és a nyelvjárási alakokat sem stigmatizálták. Heltainé Nagy Erzsébet a tudományos, népi és kultikus megközelítésmódot (az utóbbi elnevezés az írói nyelvművelést takarja) járta körül, a nyelvi hagyományokkal, ideológiákkal, babonákkal és mítoszokkal kapcsolatos újabb kutatásokra koncentrálna.

Kontra elemzéséhez hasonlóan más kutatók is foglalkoztak egyes nyelvhasználati sajátosságok és az azokra vonatkozó attitűdvizsgálatok összevetésével: P. Lakatos Ilonának és T. Károlyi Margitnak az északkeleti nyelvjárási régióban (Tyukod, Rózsály, Hermánszeg) végzett kutatásainak eredményeiből az a részben negatív, de részben örvendetes tendencia olvasható ki, hogy bár a nyelvhasználatra több tekintetben is a standardizáció jellemző, az attitűd a nyelvjárási jelenségekkel szemben elfogadóbb, pozitívabb lett.

Genderszempontú vizsgálat is olvasható a kötetben: Mátyus Kinga kutatásai szerint a *-bAn* változó esetében az ismert nemi különbség már óvodáskorban (5 évesek, szegediek és Mindszentiek) megfigyelhető: a lányok inkább használják a nyílt presztízű alakokat és a saját nemük normáihoz igazodnak, és ez a beszédstílus jellemzőivel is összefüggést mutat. A kutató ugyanakkor egy érdekes ellentmondásra is bukkant, amit csak további vizsgálat tisztázhat: a 10 éveseknél sokkal kisebb nemek szerinti variabilitás mutatkozott a változót illetően, mint az 5 éveseknél.

A siket nyelvi kisebbséggel két tanulmány foglalkozik: Hattyár Helga azt a fontos kérdést járta körül, hogy miként hathatnak az előítéletek, negatív attitűdök, közülük is a siket gyerekek halló szüleié a siketek nyelvelsajátítására. A siketeket Bartha meghatározása alapján funkcionális kétnyelvűeknek tartja, mivel napi kommunikációjuk során két természetes emberi nyelvet használnak: a beszélt/írott magyar nyelvet és a magyar jelnyelvet. Hattyár eredményei azt mutatják, hogy ma Magyarországon a siket gyerekek halló szülei nincsenek megfelelően informálva a választható pedagógiai programokról, a hazai siket közösségről, hanem sajnos csak a jelnyelv alacsonyabb státusát közvetítő, a siketséget patologizáló véleményekkel találkozhatnak, amelyeket – a siket szülőktől eltérően – maguk is átvesznek. A siket gyermek oldaláról nézve a dolgot azonban éppen ennek az alkalmazkodásnak az ellentéte lenne fontos: a megfelelő nyelvi kompetencia kiépítése a siket családban nevelkedőknél, tehát a jelnyelv elsajátítását a lehető legkorábban lehetővé tevő közösségben a legmagasabb fokú. Suri Andrea részben saját, hallássérültként szerzett felsőoktatási tapasztalatairól számolt be, részben más hallássérültekkel készített szociolingvisztikai interjúinak tanulságait ismertette (6 adatközlő, mélyinterjú). Az egyik ilyen tapasztalat, hogy a hallássérülteket nem vagy ritkán tájékoztatják a jogaikról (pl. jeltolmáccsal is vizsgálhatnak; csak írásbeli nyelvvizsgát kell tenniük, amit teljes értékűként kell elfogadni). A másra utaltság is nehézségeket okozhat az érintettek számára, illetve komoly probléma, hogy a tananyag elsajátítása számukra kétszer vagy háromszor annyi időbe kerülhet, mivel a tanórákon az anyagot általában nem tudják megjegyezni-megtanulni. Az előbbi problémán segítene, ha az oktató tanárok az anyagot írásos formában is megmutatnák az órákon (kivetítés, vázlat), valamint jobban ügyelnének az artikulációjukra, de még hasznosabb lenne, ha minél többen ismernék a jelnyelvet.

Felvidéki, romániai, kárpátaljai magyarok nyelvhasználatát és nyelvi attitűdjeit számos szerző vizsgálta (a kötet ezeket különböző fejezetekben ismerteti, az ugyan-csak erre a témára irányuló LINEE Projekt egy külön blokkot kapott). Sándor Anna

a nyelvjárásokkal kapcsolatos negatív vélekedéseket kutatta elsőéves nyitrai magyar szakosok körében. Eredményei azt mutatják, hogy a saját nyelvhasználathoz való pozitív vagy kevésbé pozitív viszonyulás alapvetően meghatározza, hogy miként értékeli a nyelvjárás presztízsét a hallgatók, és ebben főként a magyarországi beszélők, az egyetemi tanárok és az iskolatársak viszonyulása mutatkozott meghatározónak. Összességében viszont az elsőévesek pozitívan viszonyultak a nyelvjárásokhoz. Lukács Csilla székelyföldi középiskolások nyelv(járás)i tudatosságát vizsgálta 2003 és 2006 között. Bár a megkérdezettek a nyelvjárási beszélőkhöz pozitívan viszonyulnak, a saját nyelvjárási nyelvváltozatuk használati helyénvalóságát illetően már jóval bizonytalanabbak voltak. Karmacsi Zoltán kárpátaljai vizsgálata 300 magyar adatközlőre terjedt ki, az ő anyanyelvükkel kapcsolatos attitűdjeik nagyon pozitívnak mutatkoztak, kétharmaduk a kárpátaljai magyar beszédet tartotta a legszebb magyar beszédnek. A szerző a mögöttes okokat is részletesen kutatta, konklúziója szerint a rendszerváltozás utáni időszakban több, a magyar nyelvi identitást erősítő, semmint gyengítő tényező dominált, például a magyar ösztöndíjrendszer, a határnyitás 1989-ben, vagy a kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatás újjászületése, és ennek köszönhető a pozitív attitűdök megléte.

A műhelyek közül a már jól ismert Termini kutatóhálózat többdimenziós stílusminősítési rendszerét mutatta be írásában Lanstyák István, amely a korábbi többértelmű rendszer hibáit igyekezett kiküszöbölni. A kutatóhálózat feladata a határon túli (ht) szókincs összegyűjtése, leírása, minősítése lexikográfiai, lexikológiai és korpusznyelvészeti kutatások keretében. Végső célja magyar-magyar szótárak, illetve adatbázisok kiépítése, ezt követően pedig az, hogy a ht-kifejezések, amelyeket a nyelvművelés gyakran megbélyegez, a magyar nyelvészeti kiadványokban is helyet kapjanak („határtalanítás”). A szerző véleménye szerint azonban a korábbi szótárminősítések a ht szókincs változatosságának megragadására nem voltak alkalmasak, ezért azokat szociolingvisztikai szempontok mentén újradefiniálták, így a következő kategóriák születtek: dialektális (földrajzi, ill. társadalmi dialektusok), regiszterbeli (pl. szaknyelvi, közéleti), stílusváltozati, időbeli dimenzió. Az előbbieket esetenként szükséges lehet a régóta ismert stílusminősítésekkel (pl. tréfás, durva, átvitt), gyakorisági minősítéssel és régióbeli hovatartozásra való utalással is kiegészíteni. Benő Attila tanulmányában a ht-kifejezések csoportján belül az idegen- és kölcsönszavaknak a magyarországitól eltérő jelentéseit és a módosulások irányát elemezte. A ht változat esetében feltűnhet specifikusabb jelentés (pl. *kód* 'postai irányítószám'), további jelentések jelenhetnek meg (pl. a *komplex* esetében ilyenek a román nyelvi hatásra bekövetkezett, egyfajta épületcsoportra utaló főnévi jelentések). Az előbbieken kívül metonimikus fogalmi eltérések és más elvontabb használatok, értékjelentésbeli eltérések, sőt akár egészen különböző fogalmi jelentések is megfigyelhetők még (az utóbbira példa a *blattol*, amely Erdélyben az 'érvényes menetjegy nélkül utazik' jelentést viseli).

Az Imre Samu Nyelvi Intézet (ISNYI) a Termini Kutatóhálózat részeként alakult meg 2007-ben, három kiségió (Burgenland, Drávaszög, Muravidék) magyar

nyelvhasználatával foglalkozó nyelvészek munkáját fogja egybe. A „Kisrégiók magyar nyelve” című részben helyet kapó előadások a ht-adatbázisban szereplő helyi kontakusváltókat vizsgálták, valamint a muravidéki és burgenlandi kétnyelvű oktatási modellt, a kisebbségi anyanyelvváltozatokhoz fűződő attitűdöket ismertették. Az ismert Susan Gal-kutatásból jól tudjuk, hogy a magyart Felsőőrön már családi közegben is igen kevesen beszélnek, ami a magyar nyelv ottani alacsony presztízsével függ össze. Pathy Livia írásából kiderül, hogy 1992 óta kétnyelvű gimnázium működik Felsőőrön (magyar-német, illetve horvát-német nyelveken), amelyben a diákok a magyar idegen nyelvként tanulják, mivel a szülők már nem vagy alig beszélnek a nyelvet. Így a magyar presztízse, ha lassan is, de emelkedik, a kétnyelvűség pozitív tapasztalatairól számolt be Horváth Evelin Anna, aki 8 évig maga is diákja volt az intézménynek.

A Szegedi Tudományegyetem a 2006 és 2010 között folyó EU-s LINEE (Languages In a Network of European Excellence) Projekt keretében az európai soknyelvűséget kutatta elsősorban alkalmazott nyelvészeti szempontból, 9 másik nagy európai egyetem kutatócsoportjával együtt. Az SZTE-n 12 alprojektben folyó nyelvészeti munkálatok közül az Élőnyelvi konferencián 3 mutatkozott be a „Soknyelvűség és oktatás”, illetve a „Nyelv és gazdaság” nagy témakörein belül. A tanulmányok a kisebbségi és a többségi nyelvekhez kapcsolódó attitűdökről egyaránt szóltak. A szlovákiai, romániai és szerbiai kisebbségi magyar oktatás problémáit ismertette Rabec István és Kiss Zsuzsanna Éva is kitért rá, hogy bár e térségekben az anyanyelvi oktatás feltételei biztosítva vannak, az eszközök és körülmények már kevésbé, és maga a kisebbségi szemlélet hiányzik. Jó példa erre, hogy a magyaroknak szánt tankönyveket nem magyarok írják, fordítások és túl bonyolult a nyelvezetük. Ennél is nagyobb nehézségek elé állítja a többségi nyelvet nem vagy alig ismerő ottani magyarokat, hogy az államnyelvet nem kommunikációs céllal oktatják, hanem a nyelvtan- és irodalom-oktatáson van a hangsúly. Az államnyelv „idegen nyelv”-nek nevezéséről a helyi politikusok hallani sem akarnak, holott, mint láttuk, számos magyarnak egyáltalán nem anyanyelve a többségi nyelv. A 2008-as új szlovák oktatási törvény is a központositást fokozza, miközben ezzel ellentétes hatásra lenne szükség.

A 15. élőnyelvi konferencia fentebb bemutatott kötete a hazai és a környező országok (illetve egyes más területek) kisebbségi és többségi nyelvhasználatára vonatkozó attitűdökkel és nyelvvideológiákkal foglalkozik behatóan, az ezekre vonatkozó legfrissebb tudományos eredményeket összegzi, így megkerülhetetlen nemcsak a szűkebb szakma, de a felsőoktatás számára is, témái fontosságánál fogva pedig a politikai döntéshozók számára is igen ajánlott kiadvány. Kiemelendő még a kötet szerkesztése mellett ugyancsak a három szerkesztő, Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga munkáját dicséretre kiváló név- és tárgymutató, ami terjedelme ellenére is könnyen használhatóvá teszi a könyvet.

Borbála Keszler – Klára Lengyel: Ungarische Grammatik

Aus dem Ungarischen übertragen von einer Übersetzergruppe unter der Leitung von Borbála Keszler und Attila Péteri. Helmut Buske Verlag, Hamburg, 2008. 270 lap.

Mindig öröndetes hír, ha magyar grammatika jelenik meg külföldön – akár tudományos, akár ismeretterjesztő célzattal –, főként ha olyan nyelven, amely minél szélesebb körben teheti ismertté a magyar nyelv sajátosságait. Németül az utóbbi évtizedben két, a magyart rendszerszerűen bemutató grammatika volt olvasható: Forgács Tamás Bécsben kiadott 2001-es könyve mellett 2008-ban látott napvilágot Hamburgban a Keszler Borbála és Lengyel Klára nevével fémjelzett, ugyancsak az Ungarische Grammatik (a továbbiakban UGr) nevet viselő munka.

Úgy tűnik, hogy a nemzetközi szintésre szánt összegzések a hagyományos magyar nyelvészeti leírást képviselők, illetve az azt továbbbépítő oldalaról inkább németül születnek meg, a formális keretben készült kötetek viszont angolul (pl. Kenesei–Vago–Fenyvesi 1998; Törkenczy 2002). Ez természetesen érthető: a német grammatikaírás hosszú időn keresztül jelentős hatással bírt a hazai nyelvtudományra, az UGr is elsőként említi európai elődjei között a német grammatikákat (Keszler–Lengyel 2008: XI), de az uráli nyelvekre vonatkozó kutatások egy jó része is német nyelven olvasható. A formális keretben dolgozó magyar nyelvészek munkáik révén viszont egyértelműen az angolszász tudományos életbe kívánnak bekapcsolódni, ez választott nyelvelméletük elsődleges használati nyelve is. Sajnálatos, hogy a generatív és a funkcionális keretben íródott meghatározó művek jó része magyarul egyáltalán nem olvasható, ami nem probléma az adott keretben munkálkodó, épp ezért angolul jól tudó hazai nyelvészek számára, de sokkal inkább az a nyelvelméletekkel ismerkedni kezdő egyetemisták számára. Ugyanakkor a magyar nyelvészeti munkák túlnyomó többségét sem ismeri a nemzetközi tudományosság, ha az nem jelent meg valamilyen világnyelven, így a fontosabb összegző munkák (grammatikák, monográfiák) valamely nagy nyelvre történő lefordítása alapvető tudományos érdek.

Az UGr céljainak és módszereinek vizsgálatakor nem lehet figyelmen kívül hagyni a Magyar Grammatikát (MGr) és a Kis Magyar Grammatikát (KMGr) mint olyan előzményeket, amelyek igen szorosan kapcsolódnak az UGr-hoz. Időrendben a sort a Magyar Grammatika nyitotta meg 2000-ben, amely az Előszóban a korábbi akadémiai nyelvtan, A mai magyar nyelv rendszere (MMNyR) utódjaként határozta meg magát, és az egyetemi és főiskolai magyar nyelvtanoktatást kívánta elősegíteni (Keszler 2000: 19). Ez a cél meg is valósult: a MGr megjelenése óta számos felsőoktatási intézmény magyar leíró nyelvészeti kurzusain alapvető szakirodalom, nemrégiben elkészült mellé a tanárok és hallgatók által régóta várt Magyar Grammatikai Gyakorlókönyv is (Keszler–Lengyel 2009). A KMGr 2002-ben jelent meg, kezdő sorai az általános iskolásoktól a nyelvszerető felnőttekig mindenkinek ajánlják a könyvet, ami nyilvánvaló

összefüggésben áll azzal, hogy a grammatika – szerzői bevallása szerint – tudományos-ismeretterjesztő formában mutatja be a magyar nyelv és nyelvhasználat szabályait (Keszler–Lengyel 2002: 13). Végezetül 2008-ban lehetett kézbe venni az UGr-t, amely elsősorban a magyarul tanulókat és tanítókat, valamint a finnugor nyelvek iránt érdeklődőket nevezte meg lehetséges közönségül (Keszler–Lengyel 2008: XI). A három kötet nevében és tartalmában is igen szorosan kapcsolódik egymáshoz: a KMGr lényegében a MGr rövidített változata, az UGr pedig a KMGr német fordítása néhány kisebb módosítással (lásd i. m. XIV; erről részletesebben írok az alábbiakban). Konceptiójában, fő anyagában és stílusában is a három munka lényegében azonos. Az előbb leírtakból természetesen adódik a kérdés, hogy vajon nem túlságosan széles-e az a réteg – az oktatás bármely (!) szintjén tanuló és tanító magyar anyanyelvűek, a magyar iránt érdeklődő németül tudók, valamint az értő nagyközönség –, amely igényeinek a szerzők ilyen módon egyszerre kívánnak megfelelni? Ha csak az UGr-ra szűkítjük le az előbbi kérdést, elmondható, hogy olvasói közé legalább a németül és magyarul egyaránt jól értő, biztos nyelvészeti (alap)ismeretekkel rendelkező tanárok és diákok várhatók, illetve, ha nyelvkönyvként is vizsgáljuk, a magyar mint idegen nyelv tanulására az azt legalább közép- vagy magasabb szinten ismerők számára alkalmas.

Még egy szempontból fontos pillantást vetnünk az UGr kapcsán annak előzményeire: milyen változtatások történtek az eredeti anyagban az eltelt 6–8 év alatt? (A KMGr-nak további újranyomásai jelentek meg 2002 óta, de ezek az eredeti változatlan kiadásai.) Az UGr előszavában a szerzők a KMGr jobbitott változataként említik a kötetet (i. m. XIV), és számos újdonságot neveznek meg. Ilyen például az, hogy a kötet a nyelvi szinteket tekintve alulról felfelé építkezik, hogy újradefiniálja a képző – jel – rag hármast, illetve hogy a szófajok elkülönítésében morfológiai, szintaktikai és szemantikai szempontokat egyaránt figyelembe vesz. Amennyiben az UGr-t önmagában, a (K)MGr-ban megjelenő újítások első német nyelvű bemutatásaként értelmezzük, a felsorolt újdonságok mind igazak is, de esetükben valójában a MGr nívumairól van szó.

A KMGr-hoz képest az UGr számos ponton rövidebb lett, e rövidítések egy része indokolt volt (pl. a minősítő jelzőről szóló részek összevonása). A kikerült alfejezetek egy másik része leírási problémákat mutatott be, az átmeneti kategóriákról szolt (pl. A melléknév szófaji határkérdései, A főnév kapcsolata más szófajokkal, A képzők alaktani problémái). Ezeket egy következő kiadásban érdemes lenne felvenni az UGr-ba, mivel véleményem szerint a KMGr lényeges részét alkották. Mint az előszóból kiderül, a szerzők a kategóriába sorolásokkal tiszta és határesetekkel egyaránt találkozottak, az átmenetiséget tényként rögzítik – ez az előbbi megállapítás illeszkedik a nyelvi kategóriák kontinuum jellegű, prototípuselv szerinti felfogásába, és a grammatikát elsajátítani kívánók számára is érthetőbbé teszi a nyelvi elemek sokszor ellentmondásos viselkedését. Az előbbieket mellett a történeti változásokra utaló kisebb részek is hiányoznak az UGr-ból, lehetséges, hogy azért, amiért a MGr-t ért korábbi bírálatok egy része a történeti részek jelenlétét nehezményezte. Nem mindegy azonban, miként jelennek ezek meg: ha a szinkrón kategóriák viselkedését,

jellemzőit magyarázó részekként, azt elfogadhatónak tartom (pl. a tőtípusok sokfélesége, összefüggéseik), de a rendszerezést magát nem határozhatja meg (pl. szűkséges a szinkrón és a diakrón tőtípusok különválasztása).

Az előbbieken kívül megváltozott az ikes igeragozás és az ikes személyragok helye is: ezek az általános ragozás, illetve annak személyragjai mögé kerültek, nem pedig a határozott ragozást követik, mint korábban. Ez a döntés mindenképpen jó, mivel az ikes paradigma visszaszorulása, az ikes személyragoknak az általános személyragokkal történő gyakori helyettesítése (pl. *a Coca Colát szeretem és mindig azt is iszok*, forrás: MNSz, Index-fórum) miatt ez a logikusabb elhelyezés.

A MGr-ról és a KMGr-ról megjelenésük után számos magyar nyelvű recenzió született (Elekfi 2002; Fejes 2001; M. Korchmáros 2001; D. Máta 2000; Molnár 2003), melyek egyes megállapításait nem kívánom megismételni és kommentálni, ezért a továbbiakban elsősorban az UGr-ban foglaltakról esik szó. A MGr-ról csak abban az esetben fogok írni, ha az valamiért fontos, például ha annak a megoldása az UGr változatához képest jobbnak tartható. Rövid tartalmi áttekintés után a német nyelvű grammatika pozitívumait és negatívumait részletezem, különös tekintettel a problémásnak mondható részek taníthatóságára (ez utóbbihoz hozzátartozik, hogy az UGr-t még nem volt módomban oktatni, de a MGr-t többször is, így az utóbbi tanítása során jelentkező nehézségek értelemszerűen az UGr-ban foglaltakra is vonatkoztathatók, megtoldva azzal a nem mellékes ténnyel, hogy az utóbbit nem magyar anyanyelvűek sajátítják majd el).

A kötet, a bevezető ígéretéhez híven, a nyelvi szintek (Die Segmente der Sprache) esetében, azok rövid bemutatása és egymástól való elhatárolása után, alulról felfelé építkezve halad. A nyelvi szintek között a fonéma, a morféma, a lexéma, a szintagma és a mondat jelenik meg. Utóbbit a könyv a legnagyobb nyelvi szegmensnek nevezi, a szöveg mint szint nem tűnik fel, ugyanakkor a mondat kapcsán elhangzik, hogy az a kommunikáció alapegysége is. A MGr-ban szereplő, a nyelv és a beszéd szintjeit összehasonlító rész elmaradt, akárcsak a szintekhez sorolás szempontjából problémás esetekre (pl. grammatikai viszonyozók), álszintekre való kitérés is, ezek némelyike azonban később feltűnik (pl. Pseudosyntagmen, 145–146).

A morfológia három nagyobb fejezet foglal el, melyek közül az első a formatant (szóalkotástant, Wortformenlehre) részletezi, a második a szófajtant (Wortarten), a harmadik pedig a szóképzést (Wortbildung; szóképzés, szóösszetétel, egyéb szóképzési formák). A szóalkotástan nagyobb fejezete az alapfogalmakkal indít, ezt követően a tő- és affixumtípusok és a morféma szerkesztésének kérdései következnek. A második morfológiai fejezetet alkotó szófajtan a nyelvtan központi része, ugyanis a szófaji rendszerezés határozza meg a későbbi szintagma- és mondattani besorolások nagy részét (a táblázatos összefoglalást lásd 25–27). A csoportosítás hármasszempontot vett figyelembe: az elem szintaktikai, morfológiai és szemantikai viselkedését. Ez alapján az alapszófajok (Die Grundwortarten) közé az igei (Das Verb), a főnévi (Das Substantiv), a melléknévi (Das Adjektiv), a névmási (Das Pronomen), a határozószerkezői (Das Adverb) és az igenévi (Das Verbalnomen) kategória került, mivel

ezek képesek önállóan mondatrészek lenni, általában képesek bővítményeket és toldalékokat felvenni, jelentésük pedig fogalmi („haben eine begriffliche Bedeutung”). Utóbbi esetben szerencsésebb lenne más kifejezéssel élni, mivel fogalmi jelentéssel más nyelvi egységek is bírnak. Az alapszófajok belsőleg is tagolódnak: a tulajdonképpeni alapszófajok elválnak az átmeneti szófajuként megnevezett igenevektől, a névmások pedig helyettesítő szófajként alkotnak egy külön alcsoportot. Az első két kategória összevonható lenne, nemcsak az európai grammatikák nyomán, hanem azért is, mert az UGr felsorolta lényeges tulajdonságaikban megegyeznek (önálló mondatrésziség, toldalékolhatóság, fogalmi jelentés). Az egyetlen nagyobb különbség a tulajdonképpeni alap- és az átmeneti szófajok között az, hogy a határozói igenevek egyáltalán nem toldalékolhatók, míg a határozósók némelyike igen. A viszonzók toldalék- és nem toldalékértékű viszonzói alcsoportokra oszlanak: az előbbibe tartoznak a segédigék (Hilfsverben), a segédigenevek (Hilfsverbalnomina), a névutók (Postpositionen) és a névutó-melléknevek (Postpositionsadjektive), a határozóvá tevő *mint* (das Adverbialbestimmungen bildende *mint*), valamint az igekötők (Verbzusätze), mivel ezek valamely szuffixumtípussal ekvivalensnek tekinthetők (pl. az igekötők képzőszerűek, a névutók ragszerűek). Nem morfológiai természetű szerkezeteket alkotnak a kötősók (Konjunktionen), a partikulák (Partikeln), a névelők (Artikeln) és a tagadósók (Negationswörter). A harmadik nagy szófaji csoportot a mondatrészek képezik, itt szerepelnek az indulatszók (Interjektionen), az interakciós mondatrészek (Interaktive Satzäquivalente), a módosítószók (Modalwörter) és a hangutánzó mondatrészek (Lautmalende Satzglieder). A csoportosítást a leírási problémákat összegző kis alfejezet követi, erre valóban szükség is van, mert a korábbiakhoz (ti. a MGr előzményeit képező grammatikákhoz) képest eltérő helyre kerültek vagy megszűntek egyes szófajok (pl. számnevek) és alkategóriák. A szófajtanai fejezetek megfelelő részein kaptak helyet a névszó- és igetöveket leíró részek, ilyen módon a szóalaktan egy jó része igazából beolvad a szófajtanba.

A második nagyobb szakaszt a könyvben a szintaxis (Syntax) teszi ki, ez két részre oszlik: szintagmatanra (Syntagmen), illetve mondatrészre (Sätze). A szintagmákat illetően a szerzők mellett az álláspont mellett kötelezték el magukat, hogy kétféle szintagmatípus létezik a magyar nyelvben: alá- és mellérendelő szó szerkezetek, a korábbi hozzárendelő szó szerkezetet reprezentáló alany-állítmányi viszony már az alárendelések között található.

A szintagmatant követő mondatrész (Sätze) az öt mondatrészt (das Prädikat, das Subjekt, das Objekt, die Adverbialbestimmung, das Attribut) mutatja be altípusaikkal együtt. Az UGr (és a MGr) mondatrésznek egyik szervezőelve a bővítménytípus szerinti osztályozás: ez jól tetten érhető a határozók rendszerezésében (180–183): kötött (gebunden) és szabad (freie) határozók vannak, vagyis a határozók mint bővítmények a vonzatosságuk mértéke szerint válnak ketté. Az értelmezők a velük kapcsolatos évtizedes viták eredményeképpen némileg elkülönülve jelennek meg az UGr-ban, így az egyes jelzőtípusokat leíró fejezetek után következik a Die Struktur der Attribute című

alfejezet, és csak ezután a *Die Apposition* című rész, de az értelmezők ellentmondásos módon még mindig a jelzők között szerepelnek, és az olvasó nem kap magyarázatot arra, miért éppen ez a besorolás. A mondatrészek leírását az alárendelő, a mellérendelő, majd a többszörösen összetett mondatok bemutatása követi, utóbbi fejezet örvendetes módon több leírási problémára is kitér (pl. a közbevetések kérdéses státusára).

Látható, hogy az UGr-t lényegében alak- és mondattan alkotja. A legalsó nyelvi szintet (fonéma) azért nem tárgyalja, mert a szerzők szerint az egy különálló stúdium, a fonetika részét képezi már régóta. Ez azonban még nem magyarázza meg a fonológia és a szövegtan hiányát, továbbá ellene vehető, hogy a nyelvészet ma már jobbra önállósult diszciplínákból áll – a morfológia és a mondattan sem kivétel ez alól –, és egy grammatikában elvileg mind helyet kaphatnak, ha megállapításaik relevánsak a nyelv grammatikai jellemzésének szempontjából. A hiányzó területek leválasztását és elhagyását másként is meg lehetett volna indokolni, többek között nyelvelméleti alapállásból. Így a nyelvi szintek közül lényegében négy jelenik meg kidolgozottan az UGr-ban: a morfémák, a lexémák, a szintagmák és a mondatok szintje.

A grammatika egyértelmű pozitívumának tarthatók a fejezetvégi összefoglaló definíciók, vázlatok és táblázatok, a részletes tárgymutató (a KMgr-ből ez hiányzott) és az igényes fordítás. Szerencsés módon a fordítócsoport tagjai között szerepelt a kötet egyik szerzője, Keszler Borbála is; rajta kívül Horváth Katalin, Kiss-Béres Mónika, Kollár Emese és Péteri Attila vállalta magára a nem egyszerű feladatot. Terminológiai szempontból nem volt könnyű dolga a fordítógárdának, hiszen tetemes mennyiségű szakki-fejezést kellett németre átültetniük. Fő döntésük, mely szerint a nyelvészeti szakszavak szavankénti fordítása helyett a német megfelelőt adják meg, amennyiben létezik olyan, helyeselhető, pl. a melléknévi igenév *Verbaladjektiv* helyett *Partizip* (alaposságukat mutatja, hogy egyes terminusok esetében a fordítók lábjegyzetben többször is utalnak a lehetséges variánsokra, amennyiben az eredeti magyar kifejezés implikációinak a leírás szempontjából jelentőségük volt). A magyarban ismert három affixumtípus (képző, jel, rag) német megfelelői (*Wortbildungssuffix*, *Grundsuffix*, *Endsuffix*) a Forgács-féle *Ungarische Grammatik*-ből kölcsönzött terminusok – átvételük jó döntés volt, remélhetőleg sikerül megragadniuk a német nyelvészeti kifejezések között.

A viszonyszók szófaji osztályának belső tagolása, tehát a todalékértékű és a nem todalékértékű viszonyszók szétválasztása elméleti síkon jól követhető, a gyakorlatban azonban komoly nehézségeket okoz, ugyanis az előbbi elkülönítés a szintagmák és egyéb szókapcsolatok elhatárolásában is szerepet játszik. A szintagmatan szem-náriumokon visszatérő problémát jelent a hallgatóknak a szintagmák, a morfológiai típusú szókapcsolatok/szerkezetek (pseudoszintagmák) és a szervetlen szókapcsolatok egymástól való elkülönítése. Morfológiai típusú szókapcsolatnak e grammatikában csak azok minősülnek, amelyekben egy vagy több todalékértékű viszonyzó és egy fogalomszó kapcsolódik össze, minden más viszonyzóval (kötőszó, partikula, névelő, tagadószó) való társulás esetében szervetlen szókapcsolattal van dolgunk. A szervetlenség így nagyon sokféle alakot ölt, az alábbi esetek mind ide sorolódhatnak:

*a fiú
és Peti
valószínűleg terhes
lám éhes
nem kedves*

Felmerül a kérdés, hogyha az anyanyelvű diákok számára ez a besorolás kontra-intuitívnek tűnik és emiatt akadályokba ütközik, hogyan boldogulnak vele a magyarral mint idegen nyelvvel ismerkedők? Hasznosabb a mondatrészek száma alapján történő definíció, tudniillik hogy a szintagmák egyetlen mondatrészt adnak ki, a morfológiai szerkezetek csak szintagmarészt alkotnak, de ez érthetően csak a szintagmák és nem szintagmák elkülönítésére alkalmas, a „nem szintagmák”-on belül nem differenciál, s így például a névelős és a névutós névszó esetében a szétválasztást nem könnyíti meg (ebben nyilván az elnevezések hasonlóságának is szerepe van, a német megfelelők ilyen szempontból nem annyira megtévesztők: *Artikel, Postposition*). Végezetül az sem szerencsés, hogy a *tanár lenni ~ tanárnak lenni* szabad alakváltozatok is a fenti logikát követve külön kategóriába kerülnek, az előbbi morfológiai típusú szerkezet, mivel ragtalan névszó melletti segédigenévről van szó, az utóbbi határozós szintagma.

Tapasztalataim szerint a bővítmények osztályozása is nehézséget okoz a gyakorlati elemzések során, mégpedig az alábbi vonatkozásokban:

– A fakultatív bővítmény definícióját a hallgatók megértik, de mivel csak a szemantikai kiegészíthetőség szempontjára támaszkodhatnak, a felismerése már nehezebben megy, rendszerint egyes szabad határozói bővítményeket is fakultatívként azonosítanak.

– A bővítmény jellege a német grammatikákban lényeges aspektus, ami egybecseng azzal, hogy a MGr szintaxisának egészén is meghatározó szempontként húzódik végig a bővítmény alapján történő osztályozás (lásd fentebb). Az UGr esetében meg is jelenik a határozóknál, de az alárendelésnél már hiányzik (a MGr 480. oldalán szereplő táblázat, ill. az azt részletező sorok). Szerencsés lenne pedig, ha ez az UGr-ban is bekerülne a csoport tagolhatóságának lehetséges szempontjai közé (l. a tagmondatok között megjelenő kötőszó jellege, a mondatrészkifejtő szerep megléte vagy hiánya, sajátos jelentéstartalom megléte vagy hiánya).

Kérdéses, hogy a modalitás nyelvi kategóriáinak megadásakor milyen döntéssel érdemes élni: a német nyelvben alapvető modális segédigék (Modalverben) csoportja nem szerepel az UGr-ban, ugyanakkor a magyarban is vannak ilyennek tűnő elemek (pl. *talál, tud, mer*). Ehhez kapcsolódik, hogy a magyar nyelvben a módosítószók funkcióikat tekintve nagyban átfednek a modális-pragmatikai partikulákkal. A szófaji rendszerezésben ugyanakkor két élesen elhatárolt kategóriaként jelennek meg: a módosítószók a mondatszók, a partikulák a nem toldalékértékű viszonzók között kaptak helyet. A módosítószók mondatszó volta mellett több érv is szól, de érdemes lenne a két kategória közti jelentésbeli kapcsolódási pontokat részletesebben kifejteni.

A bibliográfia terjedelmileg megfelelő és az is érthető, hogy főként a magyar szakirodalmat reprezentálja, ugyanakkor a legutolsó évszám, ami megjelenik benne, a magyar munkák esetében 2004-es, a nemzetközi esetében pedig 1995-ös, ami a bevezető sorainak, mely a legújabb európai és pragmatikai kutatásokra hivatkozik, kicsit ellentmond.

Összegzőképpen: az UGr alapos összefoglalását nyújtja a magyar nyelv alak-, szó-faj- és mondatának az azzal behatóan ismerkedni kívánók számára, különösen a nem uráli nyelvet beszélő, de uralisztikai tanulmányokat folytatóknak szolgálhat hasznos olvasmányul.

Irodalom

- Elefki László (2002), Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. MNy 98: 11–33, 155–164.
 Fejes László (2001), Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. NyK 98: 264–289.
 Forgács Tamás (2001), Ungarische Grammatik. Edition Praesens, Wien.
 Kenesei, István – Vago, Robert M. – Fenyvesi, Anna (1998), Hungarian. Descriptive Grammar Series. Routledge, London.
 Keszler Borbála – Lengyel Klára (2002), Kis magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 Keszler Borbála – Lengyel Klára (2009), Magyar grammatikai gyakorlókönyv. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 Keszler Borbála (szerk.) (2000), Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 M. Korchmáros Valéria (2001), Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. NyK 98: 289–295.
 D. Máta Mária (2000), Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nyr 124: 373–382.
 Molnár Cecília Sarolta (2003), Szép kis grammatika. BUKSZ 15: 335–343.
 Törkenczy, Miklós (2002), Practical Hungarian grammar. Corvina, Budapest.

Dér Csilla Ilona

Cserniczkó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 113. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010. 286 lap.

„Élünk – ez az egyetlen tárgy van: a lét. És ezt a problémát osztjuk meg. Aztán hogy közben mondatpárokat cserélünk, mondatpárok alakulnak ki a beszélgetésből, ebből a kínzó, tépelődő beszélgetésből, hogy létünk titkait feszegetjük, vagy hogy a

beszélgetésből kiragadunk mondatokat, esetleg megjegyzünk egyes mondatokat, s kinevezzük őket definícióknak, vagy megjegyzünk egyes szavakat, kifejezéseket, vagy egyes szavak részleteiből, sőt betűkből betűszavakat csinálunk, vagy egyetlen betűnek tulajdonítunk jelentést – ez igaz, de mindennek csak akkor van értelme, ha együtt tettük azt a folyamatos utat, hogy »itt mi együtt most a mindnyájunkat érdeklő egyetlen fontos dolgot, tudniillik hogy élünk, azt beszéljük meg«. Problémáinkat megosztjuk.” (Kontra György 2008: 101; én emeltem ki: Sz. T.P.)

Kontra Miklós 2010-ben ünnepelte hatvanadik születésnapját. Ebből az alkalomból kollégái tanulmánykötettel lepték meg. A szerkesztők olyanok írásait válogatták egybe, akikkel az ünnepelt együtt dolgozott, együtt gondolkodott, eszmét cserélt – akikkel közösen utazott a magyar és más nyelvek körül. A cím tehát nemcsak Kontra Miklós eddigi pályafutásáról, hanem a vele együtt gondolkodók útjairól is szól. Az ünnepeltnek számos nem magyar útítársa küldött írást.

A kötetet – a születésnapra köszöntőkötetek gyakran mechanikus megoldásaitól eltérően – jól átgondolt, feszes gondolati ív jellemzi. A bevezető, elsősorban Kontra Miklós személyét és személyiségét, személyes életpéldáját felidéző írásokat Cseresnyési László, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas, Ladányi Mária, Saly Noémi, Göncz Lajos és Csátri Bálint írta. Ebben személyes találkozások, közös munkálatok kapcsán idézik fel az ünnepelthez kapcsolódó élményeiket, érzéseiket. A következő, „Nyelv és erkölcs” című részben a nyelvi variabilitás kérdéseit általánosságban tárgyaló művek olvashatók. (Ennek a blokknak az első írása az előzőhöz is tartozhatna, mivel Kontra Ferenc az ünnepelt szülőföldje és saját személyes emlékei kapcsán fejtegeti a kisebbségi identitás, tolerancia és intolerancia kérdéseit.) A „Labovianus szociolingvis(z)t(ik)a” című rész a variabilitás tudományos megközelítésmódjairól szól, a „Nyelv és politika” fejezet pedig az ünnepelt munkásságának egyik központi kérdését tematizálja. A „Szóban és írásban” című összeállítás egyes konkrét nyelvi változókra fókuszál. A kötetben végigjárható út során tehát mintha egyre közelebb jönne, egyre nagyobb felbontásban válna vizsgálhatóvá a nyelv sokszínűsége.

A jelen ismertetés élére nemcsak azért került az ünnepelt édesapjától származó idézet, mert Szabó T. Attila tanulmánya utalt arra a műre, amelyből származik (kiemelve a biológus apa és a nyelvész fiú munkásságának, szemléletmódjának párhuzamait), hanem azért is, mert rávilágít két jellemzőre, ami a szűkebb szakmai körökön kívül is érdekessé, értékessé teheti a tudományos kutatásokat. Az egyik a közös érintettség: az, hogy a tudomány olyan problémákat dolgozzon fel, amelyek a közösség számára is lényegesek, érvényesek. A tudomány ebben az esetben a lét problémáival foglalkozik. A másik jellemző a tudós közösségvállalása a közösségével. Ez az, amit a biológus édesapa úgy fogalmazott meg, hogy „mindennek csak akkor van értelme, ha együtt tettük azt a folyamatos utat”. A tudomány tehát elsősorban nem a tudós megdicsőüléseként vagy mindentudásának kinyilatkoztatásaként tud érdekes és értékes lenni, hanem akkor, ha a tudós együtt gondolkodik, együtt halad és közösséget vállal azokkal, akiknek az életét a maga speciális szempontjai szerint

vizsgálja. A vizsgálódások és azok eredményei így segítségnyújtásként is értelmezhetők: azoknak a közösség is hasznát tudja venni.

A közérdekkel és a hasznossággal nemcsak a kötet szerzői jellemezték Kontra Miklós pályáját, hanem ő maga is ezt a két szót emelte ki, amikor gyűjteményes köteteinek címet adott (Közérdekű nyelvészet, 1999; Hasznos nyelvészet, 2010). Az efféle közösségvállalás, önátadás, megérteni és segíteni akarás jellemezte a Fekete Károly írásában megidézett Karácsony Sándort is, akinek szellemi örökségét Kontra Miklós is ápolta (édesapjához, Kontra Györgyhoz hasonlóan). Karácsony Sándor példája a mai kutatóknak és tanároknak elsősorban azt mutatja, hogy a nyelvi nevelésben – és általában: a nevelésben, ismeretterjesztésben – a legfontosabb szerepet nem a közlés tartalma, hanem a kommunikáció őszintesége, hitelessége, illetve a kommunikáció nem látszólagos, felszínes, hanem érdemi volta játssza.

Az utazás-metaforát szerencsésen választották a kötet szerkesztői, mivel a kötetre inkább a változatosság jellemző, ami az utazásokat is kellemessé teszi. Külön öröme tehát az olvasónak, hogy nemcsak az írások témája a (nyelvi) változatosság, hanem a megközelítések is sokfélék. Az alábbi összefoglalás a kötet írásait nem mindig az eredeti sorrend, hanem elsősorban az írásoknak a variabilitáshoz fűződő viszonya mentén ismerteti.

A másság, a különbözőség kérdése nemcsak a tematika szintjén kíséri végig az egész kötetet. Toldi Éva irodalmi tárgyú dolgozata például – mely a nyelvi-kulturális másság kérdését kortárs irodalmi példákon keresztül mutatja be – számos nyelvészeti munka társaságában szerepel. Ez a szerkesztői megoldás önmagában is a nyelvvel való foglalkozás lehetőségeinek különbségeit szemlélteti. Emellett a kötet változatosságát a nyelvválasztás is fokozza. A tanulmányok egy része angolul szerepel a kötetben: van magyar szerző, aki angol nyelvű dolgozatot adott le, de akadnak olyan külföldi szerzők is, akik angol cikket fordítottak magyarra a kötet kedvéért. A módszertani megoldások és az elméleti megfontolások változatossága természetesen vehető a nyelvészeti diskurzusban, mégis üdítően hat.

A változatosság átütő jelenléte nem véletlen. Kiss Jenő tanulmánya kiemeli, hogy a magyarországi kvantitatív (labovianus) szociolingvisztika Kontra Miklóssal indult, s ezzel a nyelvi variabilitásnak újfajta, a hazai szakirodalomban korábban ismeretlen módszerei honosodtak meg. Az ünnepelt írásai nemcsak tanulságaikkal, hanem módszertani és elméleti megoldásaikkal is ösztönzőleg hatottak a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokra. Kontra Miklósnak a szociolingvista közösségen túl ható működését is többen hangsúlyozták. Angelusz Róbert és Tardos Róbert közös írása Kontra módszertani-elméleti újításaira, illetve ezeknek a magyar szociológiát inspiráló hatására mutatott rá. Pléh Csaba a megközelítésmódok változatossága mellett a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika közös nevezőjére, nevezetesen a szabálytanulás és -követés kérdésére utalt. Szerinte e két terület ugyanazt a jelenséget (a nyelv mentális folyamatait) vizsgálja, eltérő nézőpontból. (A szabálytanulás, illetve szabálykövetés kérdése a hazai pszicho- és szociolingvisztikában sok szempontból valóban hasonló módon jelenik meg, a nemzetközi irodalomban ugyanakkor léteznek

szkeptikus, illetve agnosztikus álláspontok is. Ezek nem tételezik azt, hogy a nyelvhasználat szabálykövető lenne, illetve nem foglalkoznak a nyelvhasználat mentális folyamataival. (Vö. Kripke 1982; Coulter 2005; Miller 2006.)

A változatosság (nem csak) gyönyörködtet

Szilágyi N. Sándor Babel tornyának bibliai története kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi monokultúra veszélyes: a teljes egyöntetűség olyan mérvű központosítást és erőösszpontosítást is lehetővé tesz, amely akár értelmetlen célok – a bibliai példával élve: egy grandiózus, ámde felesleges építmény létrehozása – elérésére is használhatók. A történet tanulsága a szerző szerint az, hogy a kultúrák, nyelvek egymás mellett élése és egymásra hatása nemcsak szemet és fület gyönyörködtető élmény, hanem a túlélés, a célszerű közös cselekvés egyik feltétele: a konkurens kultúrák segítik, ugyanakkor valamelyest szabályozzák is egymást. A szerző azt reméli, hogy a nyelvész-társadalom elkezdí majd ezt az érvelést is alkalmazni, s ezáltal akár a gazdasági döntéshozók is könnyebben áldoznak majd a többnyelvűség fenntartására. Ez a gondolat különösen aktuális az EU soknyelvűségét kritizáló nézetek megjelenésekor. Magyarországi kontextusban is lényeges ez a megállapítás: nemcsak a kisebbségeknek, hanem a domináns magyarságnak is elemi érdeke, hogy több nyelv, több kultúra éljen és fejlődjön az országban.

Lanstyák István a magyar szakmai diskurzusban egyre erőteljesebben megjelenő ideológiakutatás perspektívájából elemzi és kritizálja a nyelvművelés egyik tételét. Állítása szerint a nyelvművelők – illetve két reprezentatív munkájuk: a NyKk és a NymKsz² – egyik központi gondolata a nyelvi moralizmus: „az a meggyőződés, hogy a pozitív morális értékkel bírónak láttatott nyelvi forma helyesebb, mint a negatív morális értékkel láttatott nyelvi forma” (67). A nyelv és az erkölcs összekapcsolása nemcsak a nyelvművelés mint tevékenység egyik legitimációs bázisaként jelenik meg, hanem egyben a nyelvhasználókat is minősíti, miközben egyes nyelvi változatok kerülését, irtását fogalmazza meg feladatként. Az olvasónak az jut eszébe, hogy a nyelvművelés ilyenformán a nyelvi változatosság ellen ható tevékenység: tudatos nyelvszegényítés, amely – ha Szilágyi N. Sándor szavai még a fülünkben csengnek – a közösségi produktivitás esélyeit is gyengíti.

Dennis R. Preston a Labov bevezette nyelvi bizonytalanság fogalmát emeli ki. Ez magyar beszélőkre is jellemző. A beszélők – bár feltételezik, hogy van egy „ideális” nyelv – nehezen vagy egyáltalán nem képesek azonosítani a megbélyegzett elemeket, s emellett az ideális változat kultusza nem jár együtt a kultivált formák használatával. Ez rávilágít a magyarságnak egyes nyelvi variációkkal és a kisebbségekkel kapcsolatos ambivalens, gyakran stigmatizációt eredményező gyakorlatára. Erre a kérdésre további tanulmányok is kitérnek. Jack Chambers például a magyar bürokrácia zárkózott, a bevándorlókval, a nem magyar nyelvűekkel – tehát a monokultúrát „veszélyeztető” személyekkel – szembeni gyakorlatát elemzi, a magyar viszonyokat a jóval toleránsabb kanadaiakkal összevetve. Kiemeli: Kanada vezetése felismerte, hogy az asszimiláció és a

szegregáció gyakorlata – amelynek oly masszív hagyománya van Magyarországon – működésképtelen. Az ország gazdasági-politikai újjászületése érdekében a kanadaiak az integráció politikáját kezdték követni (nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is), s ez a döntés – Chambers interpretációja szerint – gyümölcsözőnek bizonyult. Magyarország sokat veszít azzal, hogy kisebbségeit láthatatlanná, észrevehetetlenné igyekszik tenni a kultúra és a közélet több pontján.

A kanadai integrációs politika markáns ellenpontját ismerteti – bár nem Chambers írását követi – Fejes László tanulmánya. Ő a manysi és a hanti nyelvek erőteljes visszaszorulását az állam beavatkozásával, az iskolarendszer mesterséges és erőszakos módszereivel – ahogy fogalmaz: nyelvgyilkossággal – magyarázza. Bakró-Nagy Marianne írása is finnugor témájú: egy kihalt vogul nyelvváltozatról ír, a kihalt nyelvek megismerésének-megismerhetőségének módszertani és filológiai problémáit elemezve.

Borbély Anna a magyarországi kisebbségek nyelvcserejének dinamikáját elemzi. Összefüggést mutat ki a kisebbségi nyelvhasználók saját anyanyelvük dialektusaihoz és sztenderdjéhez való viszonyulása és a nyelvmegtartás között. A legkevésbé előrehaladott nyelvcsere a szerbekenél figyelhető meg, akik a dialektusokhoz és a sztenderdhez egyaránt pozitívan viszonyulnak. A szlovák és a román előrehaladott nyelvcsere esetében csak a sztenderd, a legelőrehaladottabb német nyelvcsere esetén pedig csak a nyelvjárásokhoz fűződő viszony pozitív. A közösségek nyelvi identitásörzése tehát összefügghet a variabilitáshoz fűződő viszonyal: az olvasó számára ez újabb érv ahhoz, hogy a változatok feltárását, megőrzését, tiszteletben tartását fontosnak tartsa.

Elméleti és gyakorlati kérdéseket egyaránt felvet annak a kérdése, hogy mi kezelhető egy nyelv változataként, illetve különálló nyelvként. Ez a Peter Trudgill tanulmányában körüljárt probléma szorosan összefügg egyes politikai (oktatásszervezési, autonómiával kapcsolatos stb.) kérdésekkel, ezért sem közömbös, hogy nyelvész szakemberek részt tudnak-e venni az efféle besorolásokkal, minősítésekkel kapcsolatos, újra és újra feléledő vitákban. Petteri Laihonen kiemeli, hogy Kontra művei különösen hasznosak lehetnek egy explicit, korszerű nyelvstratégia, illetve nyelvpolitika kidolgozásához. A szerző szerint probléma, hogy ilyen átfogó stratégia még nem született: ami a szakmai diskurzusból dominánsan kimutatható, az az egy nyelvűség (monolingvalizmus) ideológiája.

A nyelvpolitikai tematikához csatlakozik a magyarság kisebbségi helyzetével, illetve a magyarországi kisebbségek nyelvhasználatának oktatási és politikai kérdéseivel foglalkozó tanulmányok sora. Szépe György egy – a szerző szerint inkább tudománytörténeti dokumentumként érdekes – 1999-es írása a romániai magyarok helyzetét taglalja. Vančóné Kremmer Ildikó a szlovákiai magyarság identitásörzésében központi szerepet játszó anyanyelvvel kapcsolatban általános kérdéseket is érint. A szlovákiai és a walesi helyzetet összevetve arra mutat rá, hogy míg a magyarok nemzeti identitásában a nyelv központi szerepet játszik, addig pl. a walesieknél az állampolgári identitás mellett jelenik meg az etnikai, akár olyan esetekben is, amikor az egyén – saját bevallása szerint – nem beszél walesiül. Tánczos Vilmos a moldvai magyarság

példáján azt mutatja be, hogy egyes esetekben – amikor a revitalizáció már lehetetlen – a nyelvész feladata a dialektus regisztrálása, konzerválása. A munka fontosságát nem csökkenti az a tény, hogy a nyelvhasználatot gyökeresen megváltoztató hatás – pl. a csángóul beszélők számának szaporodása – nem várható tőle. Beregszászi Anikó és Csernicško István az orosz, az ukrán és egy kontaktusváltozat, a szurzsik viszonyát, illetve e viszony prezentálásának politikai dimenzióit emeli ki. Álláspontjuk szerint az orosz és az ukrán nyelv konfliktusának a – leginkább nyelvi jogvédőkre jellemző, a történelmi hagyományok egyoldalú bemutatása helyett a jelenlegi nyelvi helyzet tényszerű feltárására alapozó – szinkrón-demokratikus szemlélettel történő rendezése hozhat könnyebbséget az ukrainai magyarok számára. Kolláth Anna a szlovéniai, jogilag példaszerűen szabályozott, a gyakorlatban azonban számos nehézséget okozó kétnyelvű oktatási modellt, illetve a tankönyvválasztás gyakorlatát vizsgálja diákok nyilatkozatainak keresztül. Bartha Csilla a magyarországi cigányság helyzetével kapcsolatban a kutatások átideologizáltságára irányítja a figyelmet és a „nyelvi hátrány” vizsgálata helyett a „nyelvi másság” kutatását szorgalmazza. A két gyakorlat közötti alapvető különbség az, hogy a hátrány kutatása erős normatív szempontokat jelenít meg és a kívánatosnak beállított nyelv(ek)től, kommunikációs gyakorlat(ok)tól való eltéréseket kijavítandó hibaként regisztrálja, a másság kutatása ezzel szemben nem veszélyt lát az eltérésekben, a variációban, hanem megismerendő, feldolgozandó és az oktatás tervezésekor figyelembe veendő jelenségként kezeli azokat. Hasonlóan az eltérések, a deviancia fogalmával foglalkozik Hattyár Helga is a siket közösségek kapcsán. Tanulmányának egyik érdekessége, hogy a normalitást, illetve a normát társasan létrehozott, ideologikus konstrukcióként mutatja be, és ismerteti azt a változást, amely a siketség értékelésében végbement. A siketség stigmatizációja akkor indult meg, amikor a korábbi ideális – ezáltal senki által el nem érhető – emberkép helyére a statisztikai alapú, normatív emberkép került. A normának – a statisztikai átlagnak – sokan megfelelnek, a deviánsok csoportja ezért rendszerint negatív megítélésű (kivéve azokat a deviánsokat, akik valamely kívánatosnak tételezett tulajdonságuk révén térnek el a normától).

A kötetet egyes nyelvi nyelvi változatok részletes bemutatása zárja. Ezek a fonetikai, fonológiai, morfológiai, lexikográfiai tanulmányok teszik teljessé a magyar nyelv körüli utazást. Gósy Mária mellett érvel, hogy az inessivusi *-bVn* változónak három változata van: egy nazális mássalhangzóra, egy nazalizált magánhangzóra, illetve egy nem nazalizált magánhangzóra végződő. Vizsgálata az élőnyelvi adatbázisok elemzésének lehetőségeit is felvillantja. Kassai Ilona a *Beregszász* és az *autóbusz* tövek kapcsán ír arról, hogy a *tő* és a *toldalék* határán létrejövő zöngésülés lexikalizálódhat. Varga László a stilizált *eső* hanglejtést elemzi. Péntek János egy morfológiai jelenséget mutat be: a hasonlítást kifejező változónak a moldvai magyarban megfigyelhető variabilitását. Balogh Lajos a büki tájszótár német lexikai elemeit gyűjtötte egybe. Fenyvesi Anna és Zsigri Gyula amerikai magyar kölcsönszavak kapcsán mutatja be, hogy az emigráció élethelyzetében gyakori, hallás utáni – kevés írott nyelvi anyagot bevonó – nyelvtanulás

esetén a szóhatárok elmozdulhatnak az átadó nyelvhez képest. Ez a nyelvelsajátítás gyökeresen más, mint az elsősorban írott anyagra támaszkodó tudatos nyelvtanulás, ahol a szóhatár nem változik ilyen módon. Peter Sherwood tanulmánya is nyelvtanulási tematikájú. A szerző amellet érvel, hogy nem magyar anyanyelvűeknek a magánhangzó-harmóniát másképp kell tanítani, mint magyar anyanyelvűeknek. Úgy látja, hogy az e témát tárgyaló magyar mint idegen nyelv tankönyvek nem veszik eléggé figyelembe a nem magyar anyanyelvűek igényeit, például számos felesleges történeti és elméleti fejtegetést tartalmaznak, de nem adnak igazán gyakorlatias fogódzót a megfelelő toldalék kiválasztásához. Terestyéni Tamás tanulmánya – a nyelvi változatokat leíró írások között kakukktójásként – Austin és Habermas beszédaktus-elméletének újragondolását szorgalmazza, a két elmélet egymást erősítő érvényesülése érdekében.

Összegzés

A kötet végigolvasása után az olvasó úgy érezheti – ha eddig még nem ez lett volna a meggyőződése –, hogy a nyelvészet nem csupán érdekes játék, rejtvényfejtés, hanem olyan tudományterület, amely mindennapi problémáinkkal: döntéseinkkel, választásainkkal foglalkozik. A nyelvi változatosságról az a kép alakul ki, hogy az nem csupán gyönyörködtet, hanem az önazonosság, az integritás megélését és a fennmaradást, a közösségi teljesítőképességet is segíti, kisebbségi vagy többségi pozíciótól függetlenül. Remélhetőleg ez a gondolat minél többeket segít majd abban, hogy a toleranciát ne csak széplelkű emberek vágyaként, hanem értelmes emberi döntésként, konfliktusokat rendező érvényes válaszként, követhető magatartásformaként értelmezzék. Az írások arra is rámutatnak, hogy a magyar gyakorlatban ez a megközelítés nem érvényesül széles körben.

Irodalom

- Coulter, Jeff (2005), *Language without mind*. In: te Molder, Hedwig – Jonathan Potter (eds.): *Conversation and Cognition*. Cambridge University Press, Cambridge. 79–92.
- Kontra György (2008), *Miként vált meggyőződésemmé, hogy az egész didaxis nyelvi nevelés?* In: B. Nagy Ágnes – Szépe György (szerk.): *Anyanyelvi nevelési tanulmányok III*. Iskolakultúra, Budapest. 97–106.
- Kontra Miklós (1999), *Közérdekű nyelvészet*. Osiris, Budapest.
- Kontra Miklós (2010), *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- Kripke, Saul (1982), *Wittgenstein on rules and private language*. Blackwell, Oxford.
- Miller, Alexander (2006), *Rules and Rule-Following*. In: Keith Brown (ed.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 10. Elsevier, Amsterdam. 685–688.

Kontra Miklós – Borbély Anna (szerk.): A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI–2) egydimenziós tesztadatai

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2010. 91 lap.

A magyar szociolingvisztikatörténet jelentős pillanata volt, amikor 1985-ben elkezdtek előkészíteni egy klasszikus szociolingvisztikai interjúk sorozatára épülő vizsgálatot. A Labov nevéhez köthető kutatási technika lényege, hogy az adatközlők nyelvhasználatát és nyelvi ítéleteit irányított beszélgetések és tesztfeladatok segítségével térképezik fel.

Az előkészítő munkálatokat követően 1987-ben készült az első magnetofonos adatfelvétel egy 50 fős kvótamintán. Tíz egyetemistával, tíz 50 évnél idősebb tanárral, tíz bolti eladóval, tíz gyári munkással és tíz 15-16 éves szakmunkástanulóval készítettek interjút. Az interjúk feldolgozásához 1987 és 2007 között számítógépes adatbázis készült. A kutatásvezető 1985-től 2010 végéig Kontra Miklós volt. (A kutatásról a <http://www.nytud.hu/buszi/> címen lehet bővebb tájékoztatást szerezni. A <http://www.nytud.hu/buszi/b7307/index.html> címen például egy interjú teljes anyaga olvasható.)

Bár később nagyobb mintán is végeztek adatfelvételt (1988-ban és 1989-ben 100-100 interjú készült, ezek alkotják a BUSZI–3 és a BUSZI–4 korpuszát), az adatok feldolgozása a BUSZI–2 esetében a legteljesebb. Ezzel indokolható, hogy a most megjelent kiadvány csupán az első adatfelvétel statisztikáit közli.

A szerkesztők rövid ismertetőt készítettek, amelynek segítségével könnyen értelmezhetők a későbbi lapokon olvasható adatsorok. Ebben elmagyarázzák az adatfelvétel és az adatrögzítés minden olyan kérdését, amely releváns lehet a statisztika további felhasználása, illetve értelmezése szempontjából. Az adatközlés során is olvashatunk kódolási vagy más módszertani kérdésekről. A szöveg kitér például arra, hogy egyes válaszokat azért nem tudtak kódolni, mert a válaszokat rögzítő szoftver ugyan több válaszlehetőséget megadott, a felvételen hallhatót azonban nem kínálta fel (ez azonban ritka eset, lásd 42). Ugyanígy előfordul, hogy számos, a kódoló szoftver által felajánlott válaszlehetőség mellett nulla értéket olvasunk, mert a kutatók olyan válaszokat feltételeztek, amelyek végül nem hangzottak el. Kérdés persze, hogy nem érte volna-e meg ilyen esetekben a kódoló szoftvert módosítani, hiszen számszerűsíthetők lettek volna a jelenleg egységesen a „00”, tehát üres kategóriába sorolt adatok. A füzetben alkalmazott megoldás is védhető azonban, hiszen a kutatók által előzetesen megadott kategóriák azt jelzik, hogy a kutatási kérdéseikre csak bizonyos alakok köréből kerestek választ, az eltérő eseteket pedig – mint a hipotézisük ellenőrzéséhez nem szükségeseket – figyelmen kívül hagyták. Azáltal, hogy minden feladattal kapcsolatban kimerítő tájékoztatást kapunk a módszertani háttérről, a füzet a magyar szociolingvisztika egy igen jelentős, sok tekintetben a mai napig meghatározó korszakának kutatási kultúrájába is betekintést enged, tehát tudománytörténeti szempontból is érdekes.

Ötven adatközlő összesen 671 válasza olvasható a táblázatokban. Az adatsorok

egydimenziósak, tehát az olvasható ki belőlük, hogy egy adott feladatban hányan produkáltak vagy választottak egy-egy választ. A kvóták vagy más változók (pl. nem, kor) szerinti felbontás nem szerepel. Ez ugyan sok szempontból érdekes lenne, de érthető, hogy a szerkesztők nem kívántak 10-10 adatközlőre vonatkozó statisztikákat közölni: az eleve alacsony elemszámú mintából vett adatok széttagolása nem lett volna szerencsés.

Az adatok nem nyelvi változók köré csoportosítva, hanem az interjúban is követett sorrend szerint követik egymást. Így megfigyelhető, hogy az adatközlők azonos nyelvi változóval kapcsolatban azonos ítéletet hoztak-e az interjú során. Az egyes eltérések magyarázata a feladathatás vagy a nyelvi bizonytalanság egyaránt lehet. Az azonosságok is figyelemre méltók: a *-nÁk* változó két változatának használata például egységes az interjú különböző pontjain, különböző kontextusokban: a 120-as, a 440-es és a 910-es itemnél közel azonos aránnyal találkozunk (44:6, illetve 45:5), minden esetben a *-nék* többségével.

A tesztfeladatok igen változatosak, így különböző kutatói kérdések megválaszolását segíthetik. Mondatkiegészítés, lassú és gyors olvasás, minimális párok és szólisták felolvasása éppúgy szerepel a feladatok között, mint fejhallgatón bejátszott szópárok értékelése. Ezekben a feladatokban a jelentés, a helyesség, illetve a gyakoriság („ön hogyan szokta ejteni?”) szempontjából kellett döntést hozniuk az adatközlőknek. (A kutatókat segíti az adatok értelmezésében, hogy a fejhallgatón bejátszott szópárok az eredeti instrukciókkal együtt az interneten is meghallgathatók: http://www.nytud.hu/buszi/buszi_2tesztek.mp3.) Klasszikus szóelicitációs feladatsorral is találkozunk a BUSZI-ban. A riporterteszt során az adatközlőnek azt kellett szóban elmondania, amit a terepmunkás csinált, a „demográfia” elnevezésű feladatban pedig a *demográfia* szó helyes jelentését kellett meghatározni megadott lehetőségekből választva. A kapcsolóteszt eredményei technikai okokból nem szerepelnek a füzetben, de egy friss közlemény (Kontra 2010) részletesen elemzi a válaszokat. Ebben a tesztben egy, a boltokban újdonságnak számító tárgynak kellett nevet adniuk a megkérdezetteknek.

A BUSZI-2 régóta szolgálja a kutatókat: az adatbázis felhasználásával számos tanulmány jelent már meg (vö. Kontra–Hattyár 2008: 16–19). A most ismertetett kiadvány 90–91. lapján az újabb művek felsorolása jelzi, hogy ez a vállalkozás ma is fontos szerepet játszik az élőnyelvi kutatásokban.

Az adattár nyomtatott formában is megjelent, de teljes szövege elérhető a http://www.nytud.hu/buszi/B2_tesztadatok.pdf címen is.

Hivatkozás

- Kontra Miklós – Hattyár Helga 2008. Az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályának válogatott bibliográfiája, 1997–2007. Budapest. http://www.nytud.hu/oszt/elonyelv/elonyelvbibl97_07.pdf
- Kontra Miklós 2010. Szócsinálás (A motiváció szerepe egy ismeretlen tárgy megnevezésében). Magyar Terminológia 3: 55–63.

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról

PoliPrint, 2004. 206 lap

Hét éve, 2004 végén jelent meg a kárpátaljai magyar szerzőpáros könyve. A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola két oktatójának tanulmánykötete négy részben mutatja be a Kárpátalján élő magyarok nyelvhasználatának jellemzőit, az azokkal kapcsolatos politikai és nyelvhasználati problémákat. A kötetben négy korábban megjelent, aktualizált írás mellett kilenc új közlésű írást olvashatunk. A tetszetős kötetet számos korábbi munkájuk előzte meg, s annak megjelenése óta eltelt időben is újabb művekkel jelentkeztek. A kötetéről Kolláth Anna írt részletes és alapos ismertetést (Kolláth 2005).

A kötet négy fő része egymásra épülve, szinte tankönyvszerűen, azonban magas szakmai színvonalon ismerteti meg a szakértő és laikus olvasót a határon túl élő kisebbségi magyarság nyelvhasználati problémáival. Az első rész (*Kik és hányan használják a magyar nyelvet Kárpátalján?*) egyetlen írást tartalmaz. Ebből megismerhetjük a kárpátaljai magyar népesség demográfiai helyzetét, különös tekintettel a nyelvcsere/nyelvmegegyezés szempontjára. Miután jól áttekinthető táblázatok és grafikonok segítségével szinte teljes részletességgel bemutatják a szerzők az itt élő magyarság demográfiai helyzetét, arra a végső megállapításra jutnak, hogy „a Kárpátalján élő magyar lakosság demográfiailag kedvező helyzetben van az anyanyelve megtartása szempontjából”. Nem szétszórtan, hanem tömbben, és nagyrészt olyan településeken élnek, ahol a magyar lakosság abszolút többségben van; lakóterületük közvetlenül érintkezik Magyarországgal, bár a magyar településterület folyamatosan csökken, ahogy a magyarok aránya is lassan esik (19).

A következő rész (*A nyelvi jogok az elméletben és a gyakorlatban*) öt írást tartalmaz. Ezekben az írásokban egyértelműen kimutatják, hogy a korábban jellemzett kedvező demográfiai helyzet csupán lehetőségét adja meg az anyanyelv megtartásának. Az állami, a politikai szándék nélkül a kedvező helyzet nem elegendő. Két ukrán törvény (Ukrajna törvénye A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek európai Kartája ratifikációjáról, 1999, módosítva 2003) összevetése után kimutatják, hogy a második változat visszalépés az első változathoz képest, mivel többek között egységesen kezeli az Ukrajna területén élő kisebbségeket. A törvény nincs tekintettel arra, hogy eltérő súlyuk van az egyes nyelveknek az országon belül, hogy egészen eltérő nyelvhasználati igényei vannak a nyelvcsere küszöbén álló kisebbségeknek mint a kiterjedt anyanyelvi intézményhálózattal rendelkező oroszoknak, románoknak vagy magyaroknak. Ez a megközelítés nem is lenne problémás, ha felülről közelítené meg a kisebbségi nyelvhasználat kérdését. A korábbi törvénnyel (1999) szemben azonban – amelyben elérhetővé kívánta tenni az iskola-előkészítő, az általános és középiskola,

szak- és felsőoktatási képzést azokon a területeken, ahol a kisebbségi nyelv beszélőinek aránya meghaladja a 20%-ot –, a 2003-as változat már ezeken a területeken is csak azok számára teszi ezt lehetségessé, akiknek a családja ezt kéri, és számuk is elegendő ehhez. Ennek és az írásokban bemutatott egyéb politikai megoldásoknak az elemzése után a szerzők végkövetkeztetése: mivel más az írásban rögzített jog és a más annak gyakorlati megvalósulása – amit a következő két rész be is mutat –, a kedvező demográfiai helyzet mellett szükséges, hogy a kisebbségi nyelvhasználók ne csak ismerjék jogaikat, hanem ragaszkodjanak is azokhoz. Más szóval: használják anyanyelvüket minden törvény adta szituációban. A kötet ennek megvalósításához azzal járul hozzá, hogy tartalmazza *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját*, továbbá *Ukrajna törvényét a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája ratifikációjáról* (az 1999-es és 2003-as verziót egyaránt).

A harmadik rész (*A magyar nyelv határon inneni és túli változatai*) három írást fog egybe. Az írások azzal a helyzettel szembesítik az olvasót, amely – legyen bár kárpátaljai vagy anyaországi magyar – csak a jelenségek szintjén van meg az átlagos beszélők tudatában. A határon túli beszélő azt tapasztalja, hogy az általa ismert nyelvváltozat jelentősen eltér az anyaországitól, amit sokáig valójában nem is tekintettek önálló változatnak. Jól illusztrálja ezt, hogy A magyar nyelv értelmező szótára legutóbbi kiadásáig az a szavaknak csak a magyarországi magyar nyelvváltozatbeli jelentését tartalmazta. Az anyaországiak számára pedig különösnek tűnik, hogy olyan beszélők, akik nem ismerik az általuk magyarnak tartott változatot, saját nyelvüket egyenrangúnak tarthatják az anyaországiéval. Hosszú ideig tartott, míg mára már talán elfogadottá vált, hogy több központú magyar nyelvről beszéljünk.¹ Beregszászi Anikó és Cserniczkó István igazolja és bizonyítja, hogy egyrészt jogosult a határon túli magyar nyelvváltozatok megkülönböztetése és elkülönítése az anyaországitól, másrészt hogy ez a megkülönböztetés nem jelenti a magyar nyelv szétszakadását, még akkor sem, „ha a továbbiakban az egységet a sokféleség fogja inkább meghatározni” (Kolláth 2005: 387). A határon túli és anyaországi olvasó számára talán ez a legfontosabb fejezet. A nem magyarországi beszélő számára azért, hogy ezeket olvasva tudatosítsa magában, az ő nyelvváltozata nem alacsonyabb rendű magyar az anyaországi változatoknál. Az anyaországiak számára pedig azért, mert a magyarországi középiskolai tankönyvekben gyakorlatilag nincs külön szó a határon túli magyar nyelvváltozatokról (Sinkovics 2008). Talán nem merész a feltételezés, hogy az általános iskolaiakban sincs tárgyalva a probléma. Az átlagos magyar nyelvhasználónak nincsenek ismeretei a nem magyarországi központú magyar nyelvről, egyéni tapasztalataikon túl szinte csak ilyen írásokból szerezhetnek tudomást a határon túli változatok mibenlétéről. Azzal, hogy ez a rész fontos megállapításokat tesz a nyelvi egységről és a nyelvi változatosságról; azzal, hogy bemutatja a kárpátaljai magyar nyelvváltozat és más magyar nyelvváltozatok különbségeit és azonosságait, ezen ismeret hiányát is segít felszámolni.

¹ Erről a kérdésről lásd például Cserniczkó–Kontra (2008) írásait.

A kérdés kiemelten fontos voltát alátámasztandó, a nyelvhasználat és az iskola kérdésével egy külön rész foglalkozik (*Nyelv, nyelvészet és iskola*). Ebben a részben az első írás nyelvjárási jelenségeket tárgyal, a második írás egyetemes nyelvi változók szociolingvisztikai vizsgálatának eredményeit adja. A kérdőíves adatgyűjtésen alapuló kutatás egyértelműen igazolja, hogy a kisebbségi nyelvhasználatot strukturáló tényező elsősorban az iskolatípus és nem a szülők iskolázottsága, ahogy azt korábban feltételezték. Ez azt is jelenti, hogy az iskolai oktatás nem a meglévő változatok mellé sajátítja el a standard változatot, hanem azok helyett. Ez nem helyeselhető eljárás az anyaországi anyanyelvoktatás során sem, de különösen elhibázott a kisebbségi magyar nyelvváltozatot anyanyelvükként beszélő diákok esetében a standardnak más változatok fölé emelése anélkül, hogy hangsúlyoznánk a szituációnak megfelelő nyelvhasználat helyességét. Mint sok más megállapításukkal, ezzel is csak egyetérteni lehet. A kötet utolsó írása egy új kutatásról számol be. Azonos szempontú interjúk alapján a kárpátaljai beszélt nyelv hang- és videofelvételen rögzített adatbázisát hozzák létre, amely nyelvészeti (nyelvjárási, szociolingvisztikai, nyelvtörténeti) kutatások mellett anyagául szolgálhat néprajzi, helytörténeti kutatásoknak is. A kötetben szereplő írás nemcsak a kutatást mutatja be, nemcsak a rögzített élőnyelvi szövegek fonematikai elvű átírásával ismerteti meg (ez Lanstyák István írása), hanem közread egyet az irányított beszélgetések közül is.

Összegezve elmondható, hogy Beregszászi Anikó és Csernicskó István ezen minitadók kötetének megjelenése óta eltelt hét esztendő ellenére nem veszett semmit értékéből. Pontos leírást kapunk a kárpátaljai élő nyelvhasználatról, elemzéseik lényegre törőek és tanulságosak. „Csak gratulálni lehet a szerzőknek. Méltó múlthoz, gazdag jelenhez, biztató jövőhöz” – írta Kolláth Anna. S ehhez nincs mit hozzátenni.

Irodalom

- Csernicskó István – Kontra Miklós (szerk.) (2008), *Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus azonos című szimpóziumán elhangzott előadások anyaga.* PoliPrint Kft. – II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász.
- Kolláth Anna (2005), Beregszászi Anikó és Csernicskó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. PoliPrint, 2004. 206 lap. Nyr 129: 384–388.
- Sinkovics Balázs (2008), *Az anyanyelv változatai magyarországi középiskolai tankönyvekben.* In: Csernicskó–Kontra 2008: 30–55.

Kozmács István